

**KANSAKOULULAITOKSEN PERUSTAMINEN 1800-
LUVUN PUOLIVÄLISTÄ 1900-LUVUN LOPPUUN**
**Kuntakokouksen suhtautuminen kansakoulukysymykseen tasa-arvon ja
alueellisuuden kannalta**

Tero Parkkonen
**Suomen historian pro gradu-
tutkielma**
Suomen historia
Historian ja etnologian laitos
Jyväskylän yliopisto
kevät 2008

JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO

Tiedekunta – Faculty Humanistinen	Laitos – Department Historian ja etnologian laitos
Tekijä – Author Tero Tapani Parkkonen	
Työn nimi – Title Kansakoulujen perustaminen 1800-luvun puolivälistä 1900-luvun vaihteeseen Kuntakokouksen suhtautuminen kansakoulukysymykseen tasa-arvon, rahoituksen ja alueellisuuden kannalta	
Oppiaine – Subject Suomen historia	Työn laji – Level Pro gradu-tutkielma
Aika – Month and year toukokuu 2008	Sivumäärä – Number of pages s. 108
Tiivistelmä – Abstract <p>Tutkin, mitä päätöksiä kuntakokouksissa tehtiin kansakouluista ja miten niissä käsiteltiin perustamisen alueellisia, yhteiskuntaryhmien ja tyttöjen koulutukseen suhtautumisen eroja. Selvitin myös valtionavun ja piirijakoasetuksen vaikutusta kansakoulujen perustamisen vauhdittumiseen. Käsitelin myös, miten paljon koulukysymyksissä oli esiintynyt vastakkaisuutta. Tyttöjen ja poikien koulutukseen suhtautumisen eroista ei ole laajempaa tutkimusta, joten katsoin sen olevan tärkeää.</p> <p>Työssäni käytin lähteenä Suomen paikallishistorian teoksia ja tutkimuskirjallisuudesta merkittävin oli Halilan Suomen kansakoululaitoksen historia. Tutkielma on luonteeltaan kvalitatiivinen, koska etenin yleisestä tutkimuskirjallisuudesta maakuntahistorioihin ja paikallishistorioihin. Pitäjänkirjat ja kaupunkihistoriat erosivat aiheen käsittelyssä. Vertasin paikallishistorian kirjoja tutkimuskirjallisuuteen ja tein johtopäätöksiä saaduista tuloksista. Ongelmana työssäni oli, että kansakoulujen perustamisia kaupunkien paikallishistorioissa käsiteltiin melko lyhyesti ja piirijaosta ei kaupunkien osalla ollut yhtä tarkkoja mainintoja kuin maaseudun.</p> <p>Kaupungeissa oltiin valmiimpia perustamaan kansakouluja. Kielikysymyksessä tuli esille hyvin kiivaskin taistelu suomen- ja ruotsinkielien välillä. Eri yhteiskuntaryhmien välillä esiintyi vastakkaisia näkemyksiä. Tyttöjen koulutukseen suhtauduttiin selvästi poikia haluttomammin ja yhteiskoulun kannatus kasvoi vuosisadan edetessä. Valtionavussa oli ajoittain viivytelyä. Piirijakoasetuksen myötä kouluja perustettiin lisääntyvässä määrin. Kuvernöörit vahvistivat jakoja.</p> <p>Asenteet olivat positiivisimpia Itä- ja Etelä-Suomessa, kun taas Länsi- ja Pohjois-Suomessa viivytelyä ja vastustusta esiintyi pisimpään. Merkittävä muutos on siinä, että piirijaon myötä Itä-Suomi ei ollutkaan enää ainoa selvä koulujen kannattamisalue, vaan Etelä- ja Länsi-Suomi saavuttivat selvästi sitä myönteisessä asenteessa kouluihin. Pohjois-Suomessa piirijakokaan ei tuonut nopeaa muutosta koulujen perustamisiin.</p>	
Asiasanat – Keywords kansakoulu, kuntakokous, alue, kielikysymys, yhteiskuntaryhmät, sukupuolikysymys, valtionapu, piirijako	

Säilytyspaikka – Depository
Muita tietoja – Additional information

Sisällys

1 JOHDANTO	1
1.1 Pitkällinen prosessi.....	1
1.2 Tutkimuskysymykset.....	2
1.3 Paikallishistoriat lähdeaineistona	3
2 KANSAKOULUJEN PERUSTAMISEEN SUHTAUTUMISEN EROT KAUPUNKIEN JA MAASEUTUJEN KUNTAKOKOUKSISSA	5
2.1 Kuntakokousten suhtautuminen kaupunkien kansakoulujen perustamiseen	6
2.1.1 Rannikkokaupungit.....	6
2.1.2 Sisämaakaupungit	8
2.2 Kuntakokousten suhtautuminen maaseutujen kansakoulujen perustamiseen	9
2.2.1 Rannikkokunnat	10
2.2.2 Sisämaakunnat	11
3 KIELIKYSYMYS KANSAKOULUJA PERUSTETTAESSA	18
3.1 Kielikysymyksen vaikutus kansakoulujen perustamiseen Etelä-, Länsi- ja Itä-Suomessa.....	18
3.2 Venäjän kieli, saamen kieli ja vaikutus kansakouluja perustettaessa.....	23
4 ERI YHTEISKUNTARYHMIEN SUHTAUTUMINEN KANSAKOULUJEN PERUSTAMISEEN.....	26
4.1 Poliittinen ja taloudellinen eliitti ja kansakoulut.....	26
4.2 Papiston suhtautuminen kansakouluihin	30
4.3 Talonpoikien ja tilattoman väestön suhtautuminen kansakouluihin.....	33
4.4 Yhteiskuntaryhmien yleinen suhtautumisen kehitys koulujen perustamisiin vuosisadan mittaan.....	37
5 TYTTÖJEN KOULUTUKSEEN SUHTAUTUMINEN KUNTAKOKOUKSISSA.....	43
5.1 Yhteinen koulu tytöille ja pojille	43
5.2 Erillinen koulu tytöille ja pojille.....	45
5.3 Tytöille koulu myöhemmin.....	47
6 VALTION AVUN MYÖNTÄMINEN JA MUUN RAHOITUKSEN KÄSITTELY KUNTAKOKOUKSISSA	51
6.1 Kunnat, joissa valtionapu myönnettiin 1850- ja 1860-luvulla.....	51
6.2 Kunnat, joissa valtionapu myönnettiin 1870- ja 1880-luvulla.....	53
6.3 Kunnat, joissa valtionapu myönnettiin 1890-luvulla tai vasta vuosisadan vaihteen jälkeen.....	56
6.2 Muun avustuksen myöntäminen kuntakokouksissa	59
6.2.1 Rahallinen avustus avustusmuotona	59
6.2.2 Vilja avustusmuotona.....	62
6.2.3 Yksityiset lahjoitukset avustusmuotona	64
7 PIIRIJAKOASETUS	67
7.1 Kunnat, joissa piirijakoa ryhdyttiin suunnittelemaan ennen valtakunnallista piirijakoasetusta	68
7.2 Kunnat, joissa piirijako toteutettiin heti valtakunnallisen määräyksen tultua.....	79
7.3 Kunnat, joissa piirijakomääräystä ei noudatettu heti.....	88
8 YHTEENVETO.....	94
LÄHTEET.....	99
Paikallishistoriat	99

1 JOHDANTO

1.1 Pitkällinen prosessi

Suomessa ryhdyttiin pystyttämään koulurakennuksia maaseudun alkuopetuksen tarpeisiin vasta 1800-luvun puolivälissä. Koulujen rakentaminen venyi käytännössä muutamia vuosia perustamispäätöksestä konservatiivisten talonpoikien vastustuksen, kustannuksissa säästämissen ja kunnallismiesten epäluulon takia valtion määräämisvallan lisääntymistä kohtaan. Myös kirkon suuri vaikutusvalta alkeisopetuksessa vaikutti kansakoulujen myöhäiseen perustamiseen. Niiden rakentaminen edellytti kirkon erottamista kansanopetuksen hoidosta. Toisaalta nälkävuodet merkitsivät kansakoululaitokselle jopa ripeää nousua, varsinkin maaseudulla. Sivistystason kohottaminen alettiin nähdä keinoksi torjua koettelemukset. Voimakas taloudellinen kehitys 1860-luvulla hajotti vanhaa yhteiskuntarakennetta ja vaati koulujärjestelmän uudistamista.¹

Keisari määräsi senaatin tekemään ehdotuksen vuonna 1856 siitä, miten voitaisiin helpottaa kansansivistykseen pyrkivien koulujen järjestämistä maalaiskunnissa. Valtionapu tuotiin houkuttimeksi koulujen perustamisille. Vuoden 1858 asetus nosti esiin ajatuksen opetuksen tehostamisesta ja pysyvän kansakoulun perustamisesta. Monissa pitäjänkokouksissa hankkeet alkoivat saada suurta kannatusta jopa talonpoikaisväestön piirissä. Kuntakokous oli tietyn jäsenistön sisältävä päättävä elin, joka käsitteli monia muitakin kunnan asioita. Sen merkitys lienee siinä, että asioiden viivyttelystä huolimatta siellä saatiin lopulta aikaan merkittäviäkin päätöksiä ja se loi pohjaa tulevalle kuntapolitiikan kehitykselle. Vuonna 1865 kansakoulujen perustaminen määrättiin kunnan toimialaksi. Uusi kansakouluasetus ei kuitenkaan tarkoittanut sitä, että koulu oli pakko perustaa. Perustaminen pysyi kuntien omassa harkinnassa. Vuoden 1863–1864 valtiopäiväpäätöksistä ilmenee, että eri kunnat suhtautuivat opettajien palkkaukseen eri tavalla, mikä saattoi vaikuttaa kansakoulujen perustamisen hitauteen. Vuoden 1866 kansakouluasetus sääti, että maaseudun lasten alkuopetuksen tuli tapahtua kodeissa sekä seurakunnan hoidossa olevissa kiinteissä tai kiertävissä kouluissa. Ajalle ominainen liberaali henki piti vapauden kahlitsemisena koulun sekaantumista kodin toimintaan alkuopetuksen antamisessa. Useissa kaupungeissa ensimmäiset kansakoulut perustettiin vuosina 1872–1874. Varhemman tutkimuksen mukaan ennen piirijakoasetusta maaseudulla kansakoulujen perus-

¹ Peltonen 1992, 93-95; Soikkanen 1966, 326; Halila II 1949, 57; Lovisa stads historia III 1855-1918 1939, 275

taminen oli jo yleistä 1890-luvun alussa, ja niitä saatettiin perustaa useita. Kansakouluja perustettiin runsaasti pääosin Uno Cygnaeuksen innostavasta vaikutuksesta koko vuosisadan lopun. Uno Cygnaeus näki koulut tarpeellisiksi köyhyyden vähentämisessä. Hän näki myös lapsien opetuksessa kiertävän koulumestarin riittämättömänä. Koulujohtokunnan huolehdittavana oli riittävä kylä- ja pikkulastenkoulujen perustaminen. Koulun perustamiseksi oli lähetettävä Keskushallitukselle selonteko koulun työjärjestyksestä, opettajien palkkaehdoista ja lasten lukumäärästä. Kun keskushallitus hyväksyi koulun perustamisen, keisarilta tuli anoa kannatusapua. Opettajien etuina olisi kunnollinen asunto ja viljelysmaa. Heidät piti asettaa toimeen viideksi vuodeksi kerrallaan. Keskushallitus ja senaatin kirkollisasiain toimituskunnan päällikkö valvoivat kansakouluja. Ylitarkastaja oli päätösten toimeenpanija. Lisäksi tuli olla piiritarkastajia piirien tai läänien alueelle. Snellman näki Cygnaeuksen haluttomuuden tunnustaa kaikkien koulujen kasvattavan työn kautta työhön. 1890-luvulla ajatus yleisestä oppivelvollisuudesta nousi esille. Kansakoulujen piirijakoasetuksella vuonna 1898 tavoiteltiin mahdollisimman tiheän kansakouluverkon luomista maahamme. Sillä ei ollut kuitenkaan ”suoranaisesti todettavaa vaikutusta” kansakoulujen lukumäärän lisääntymiseen.²

Kansakoulut olivat kuntien, koulupiirien, yksityisten henkilöiden ja erilaisten yhdistysten perustamia. Usein kansakoulut perustettiin vastoin pitäjänmiesten enemmistön tahtoa. Taloudelliset nousukaudet olivat myös merkittävä syy kansakoulujen perustamiselle. Itä-Suomessa kouluja perustettiin nopeampaan tahtiin kuin Länsi-Suomessa.³

1.2 Tutkimuskysymykset

Keskityn työssäni siihen, miten kansakoulujen perustamisista käytiin keskustelua kuntakokouksissa. Tärkeää on selvittää, kuinka merkittävänä kansakoulu yleensä nähtiin kunnalliskokousten keskusteluissa, kun suurin osa opetuksesta oli vielä 1800-luvun puolivälissä kodin piirissä tai kirkon hallussa. Tutkin, miten kaupunkien ja maalaiskuntien kuntakokouksissa käydyt keskustelut koulujen perustamisista erosivat toisistaan. Selvitän myös lähemmin, miksi monissa maaseutupitäjissä ja kaupungeissa kansakoulujen perustamiseen oltiin niin nihkeitä.

² Soikkanen 1966, 111-113, 324-326, 328, 337; Heporauta 1945, 92; Halila II 1949 36, 68, 100-101; Grue-Sörensen 1961, 199; Mönkkönen 1988, 574; Uno Cygnaeuksen kirjoitukset 1910, 179-180, 183, 298, 304, 312, 402

³ Halila II 1949, 36, 39, 48; Soikkanen 1966, 329, 335

Lisäksi selvitän alueellisia, yhteiskuntaryhmien ja tyttöjen koulutukseen suhtautumisen eroja sekä piirijaon vaikutusta kansakoulujen perustamisiin.

Yhtenä tärkeänä osakysymyksenä esitän, miten rakennusavustusta myönnettiin kouluja perustettaessa. Myös valtion apuun suhtautuminen on merkittävä tarkastelukohde siinä suhteessa, miten kansakoulujen rahoitus yleensä hoidettiin. Näistä seikoista ei tutkimuskirjallisuudessa ole paljoa mainintoja. Päälähteet eli paikallishistoriat antavat selvyuden asiasta. Viimeisenä tärkeänä osakysymyksenä työssäni on, miten vuonna 1898 annettu piirijakoasetus vaikutti kansakoulujen perustamisesta käytyihin keskusteluihin. Tämä on merkittävää, koska vasta piirijaon seurauksena kansakoulujen perustaminen vauhdittui selvemmin. Kerron pääosin sen vaikutuksesta vain vuoteen 1900, koska osa toteutumisesta menee jo pääosin varsinaisen aiheeni ulkopuolelle. Aikarajaukseni ulottuu 1800-luvun puolivälistä vuosisadan vaihteeseen, koska perustamiskeskustelut olivat tuolloin kiihkeimmillään. Tarkoitukseni on käsitellä poliittiselta kannalta aihetta: miten kuntakokoukset käsitelivät kansakouluasiaa eli hyväksyivätkö vai hylkäsivätkö he perustamispäätöksiä.

1.3 Paikallishistoriat lähdeaineistona

Päälähteinä työssäni toimivat paikallishistorian teokset kustakin Suomen kunnasta. Aineisto on hyvin monipuolista ja sieltä löytyy hyvin tietoa siitä, miten kuntakokouksissa on käsitelty kansakoulujen perustamisia. Aineistoni käsittelee paikoin hyvin seikkaperäisesti eri yhteiskuntaluokkien näkemyksiä kansakouluasiassa. Teoksista ilmenee, että keskustelu oli ajoittain hyvinkin kiivasta. Aineistosta on käynyt hyvin ilmi se, miten rahapula oli yleisesti syynä kansakoulujen myöhäiseen perustamiseen. Kun vertaa valitsemieni kuntien kansakouluasian käsitteilyä kuntakokouksissa, kuva on muodostunut hyvin monipuoliseksi. Alueiden välillä on ilmennyt eroa vastustamisen syissä.

Käyttäessäni päälähteitä huomioin kaupunkien ja maalaiskuntien väliset ajoittain merkittävätkin erot kansakouluasian käsittelyissä. Lähteistä ilmenee, että kirkon ja koulun välillä oli sitkeää taistelua, kun taas joissain kunnissa seurakunnat tukivat kansakouluja. Kansakoulu saatiin perustaa aluksi vain tytöille tai pojille. Karjalassa venäläisten voimakas vaikutus ja ortodoksinen kirkko johtivat kansakoulun hitaaseen leviämiseen. Joissain kunnissa kiertokoulu säilyi kansakoulun rinnalla pitkään. Lisäksi viljelysmaiden lahjoitukset vaikuttivat kansakou-

lujen syntymiseen. Ennen toista maailmansotaa painetuissa paikallishistorioissa kansakoulu-
kysymyksen käsittely on monesti jäänyt lyhyisiin ytimekkäisiin asian selostuksiin, varsinkin
kaupunkihistorioissa. Toisen maailmansodan jälkeen painetuissa teoksissa asiaa on jo pohdit-
tu perusteellisemmin. Tosin poikkeuksiakin on.

Paikallishistoria sisältää poliittista, väestö-, sosiaali-, kulttuuri- ja kirkkohistoriaa.⁴ Niissä
käytetään yleensä vanhoja asiakirjoja, muita pitäjän menneisyyttä valaisevia tietolähteitä ja
kuvia, kuten kirkon-, kunnan-, valtionarkistoja, pöytäkirjoja ja karttoja monipuolisesti. Kau-
punkihistoriassa vertailua on etsitty muiden kaupunkien historiasta ja vaikutusalueen syntyä
on hyvin kuvattu. Tekijöinä voi olla kunta, seurakunta, historiatoimikunta tai perinnepiiri.⁵
Työssäni viitataan pitäjänhistorioihin selvyuden vuoksi teoksen - en tekijän mukaan. Valinta
korostaa pitäjänhistorioiden luonnetta lähdeaineistona ja perustutkimuksena ja erottaa toisaal-
ta tutkimuskirjallisuuden lähdeaineistosta.

⁴ Jokipii 1996, 20, 23, 26, 41, 51, 62, 71, 81, 92, 99

⁵ Rantasalmen historia 1954, 6-7, 707; Jyväskylän kaupungin historia 1837-1965 1972, V-VII; Karstulan kirja
1998, 8-9

2 KANSAKOULUJEN PERUSTAMISEEN SUHTAUTUMISEN EROT KAUPUNKIEN JA MAASEUTUJEN KUNTAKOKOUKSISSA

Monissa kaupungeissa kansakoulun perustamisen myöhäisyyteen oli syynä vastaavat opetuslaitokset kuten kymnaasi, ylä-alkeiskoulu ja ala-alkeiskoulu, joita eliitti suosi. Maaseudullaan ei oltu kiinnostuneita kansakoulusta.⁶ Ero asenteissa uusiin kouluihin maaseudun ja kaupunkien välillä ei ollut suuri. Joissain kaupungeissa vastustus oli samantyyppistä kuin maaseudulla, esimerkiksi Turussa ja Porissa kansakoulua pidettiin köyhille suunnattuna sekä Vaasassa viivästyttivät nälkävuodet. Rannikkokaupungeissa päätökset syntyivät yleensä hieman nopeammin kuin sisämaakaupungeissa. Tästä hyviä esimerkkejä ovat Helsinki, Pori ja Maarianhamina. Sisämaakaupungeissa perustamiset tapahtuivat myös melko yksimielisesti. Asennoituminen kouluihin on ollut paikoin maaseudulla jopa kaupunkeja myönteisempää, kuten Pohjois-Pohjanmaan rannikkokunnissa. Varsinais-Suomen ja Satakunnan maaseutukunnissa oltiin kaupunkeja selvästi kielteisempiä. Verrattaessa Tammisaaren kaupunkia ja Karjaan maaseutukuntaa keskenään huomaa, että Tammisaarella kansakoulun perustamisen nähtiin luovan yhteyden köyhäinhoitoyhteiskuntaan. Vaikka Karjaalla asia otettiin esille kymmenen vuotta aikaisemmin, nälkävuodet ja opettajien köyhyys venytti koulua kymmenen vuotta Tammisaarta myöhemmäksi. Rannikkokaupunkien ja sisämaakaupunkien välinen yhtäläisyys tulee esiin siinä, että kustannukset ja korvaavat oppilaitokset nähtiin molemmissa tärkeämpänä kuin kansakoulu. Rannikkokaupungeissa vastustus saattoi johtua myös riittämättömästä oppilasmäärästä ja opettajan pätemättömyydestä, kuten Kokkolassa. Kannatus saattoi johtua opettajan pätevyydestä, kuten Kemissä.

⁶ Isosaari 1973, 43

2.1 Kuntakokousten suhtautuminen kaupunkien kansakoulujen perustamiseen

2.1.1 Rannikkokaupungit

Uudenmaan kaupungeissa kansakoulua ryhdyttiin yleensä ajamaan 1870-luvulla (Tammisaari, Porvoo, Loviisa), mutta Helsingissä jo 1864. Perustamiset tapahtuivat muissa kaupungeissa 1870-luvulla (Loviisa 1871, Tammisaari 1874, Porvoo 1876), mutta Helsingissä jo 1860-luvun lopulla. Helsingissä Kasvatusopillinen Yhdistys ryhtyi ajamaan kansakoulujen perustamista. Ehdotus tehtiin kirkkokokoukselle seuraavaksi syksyksi, joka hyväksyi esityksen toukokuussa 1867. Aluksi määrättiin perustettavaksi vain kuusi alakansakoulua. Syksyn 1867 kirkkokokouksessa keskusteltiin myös yläkansakoulujen perustamisesta ja seuraavana keväänä päätettiin vuoro-opetuskoulujen muuttamisesta yläkansakouluiksi. Kirkolliskokous hyväksyi muutokset helmikuussa ja senaatti toukokuussa 1870. Tammisaarella kansakoulujen sanottiin olevan yhteys ”köyhäinhuoltoyhteiskuntaan”. Kaupunkiseurakunnan esitykset vaativat täydellisen kansakoulun perustamista. Porvoossa vanhoilliset katsoivat vanhojen rakennusten kelpaavan kouluksi.⁷

Perustamisehdotus esitettiin vaihtelevasti Varsinais-Suomen kaupungeissa (Naantali 1862 pitäjänkokous, Turku 1869, Uusikaupunki 1871 kirkkokokous). Perustamiset tapahtuivat Maarianhaminassa ja Uudessakaupungissa 1874, Turussa 1871, mutta Naantalissa se meni 1890-luvun puolelle. Maarianhaminassa 1878 kansakoululle ajettiin omaa tilaa, koska vanha tila kävi liian pieneksi. Tila hyväksyttiin huhtikuussa 1879. Vastustusta esiintyi kustannusten (Maarianhamina), varattomuuden, opetuskielen (Naantali) ja köyhänä pitämisen takia (Turku). Turussa kouluneuvostot suostuttelivat lapsia koulunkäyntiin. Naantalissa alempi kansakoulu saatiin perustettua 1875. Naantalin kaupunki ja maalaiskunta ryhtyivät suunnittelemaan yhteistä kansakoulua 1889. Uudessakaupungissa päätettiin perustaa kaksi kansakoulua. Koulun pyrkijöitä oli niin paljon, että oli rakennettava lisätilat. Ehdotusta ei ensin hyväksytty huonojen piirustusten vuoksi.⁸

⁷ Helsingin kaupungin historia III:2, 1950, 468-469; Ekenäs stads historia III 1810-1930 1964, 540-542; Lovisa stads historia III 1855-1918 1939, 287; Porvoon kaupungin historia III:1 1809-1878, 2000, 173

⁸ Turun kaupungin historia 2 1856-1917 1957, 759; Naantalin historia III 1965, 288-289, 291-292; Uudenkaupungin historia 1943, 115-116, 119; Mariehamns stads historia I-II 1911, 353-354

Satakunnan kaupunkeja verrattaessa huomaa, että Porissa ryhdyttiin jo 1856 uudistamaan perustetun ala-alkeiskoulun sisäistä järjestelmää ja saatiin helmikuussa 1860 avatuksi kansakoulu. Raumalla taas kaupunkilaiset perustivat syksyllä 1872 kansakoulun. Porissa esiintyi pitkään vanhoillisuutta. Kaakkois-Suomen kaupungeissa aloitteet (Viipuri 1849 alkeiskansakoulu, Hamina 1871 köyhäinhoitohallituksen kokous kirkossa, Kotka 1875 vapaaehtoiset uurastajat) ja perustamiset vaihtelivat (Hamina 1872, Viipuri 1872, Kotka 1880). Avustusmäärätkin poikkesivat toisistaan. Kotkassa kansakoululle myönnettiin aluksi hyvin varovasti varoja huonon taloudellisen tilanteen vuoksi, kun taas Viipurissa myönnettiin 100 hopearuplaa koulun avustamiseen. Kotkassa vanhalle sahalle saatiin aikaiseksi koulu. Sahateollisuuslaitokset tukivat kansakoulujen perustamista, minkä ansiosta päätettiin perustaa kunnallinen kansakoulu. Haminassa päätettiin sulkea köyhäinkoulut ja avata neljä kansakoulua. Viipurissa ehdotus uusista kouluista hyväksyttiin melko yksimielisesti 1870-luvulla.⁹

Köyhäinkoulujen jatkoksi perustettiin kansakouluja Kristiinankaupunkiin ja Vaasaan. Vaasassa esitettiin ja perustettiin kaksi ylempää ja alemmaa koulua 1866. Kristiinankaupungissa koulujen määrä lisääntyi 1870-luvun mittaa. Pietarsaaressa koulua esitettiin 1870 ja se perustettiin 1871. Kokkolaan tuli alakansakoulu 1872, yläkansakoulu parin vuoden sisällä. Kristiinankaupungissa uusia kansakouluja saatettiin hoitaa ja antaa yksityisten perustaa ne välittömästi asukkaiden suosittelemalla 1880. Katovuodet, säästöistä valitus (Vaasa), oppilasmäärän pienuus, taitava ruotsinkieli, hallinnon byrokraattisuus, opettajien pätemättömyys ja lasten väitetty kuuluminen toisen kaupungin kirjoihin (Kokkola) lykkäsivät kouluja. Pietarsaaressa koulutalon rakentaminen kustannettiin. Kokkolassa maisteri Spolander, joka toimi rautateillä, perusti yksityisen kansakoulun 1884. Kunnan kansakoulu syntyi kuitenkin vasta 1899.¹⁰

Pohjois-Suomen rannikkokaupungeissa aloitteet ja perustaminen tehtiin yleensä 1870-luvun alussa (Raahe 1872, Oulu 1871). Kiista varhempien oppilaitosten kanssa uhkasi kahdessa kaupungissa pysäyttää hankkeen (Raahe, Tornio ala-alkeiskoulu), mutta Oulussa niiden rinnalle vaadittiin kaksi alemmaa ja kaksi ylempää kansakoulua. Seuraavan kansakoulun perustamiseen oltiin valmiita syksyllä 1880. Tuiraan perustettiin 1890-luvun vaihteessa kansakoulu. Kemissä koulun perustamiseen ei nähty edellytyksiä vähäisen asukasmäärän takia. Asu-

⁹ Porin kaupungin historia III 1972, 737, 739; Rauman seudun historia III 1986, 373; Kotkan historia II 1955, 136, 138; Haminan historia II 1975, 510-511; Viipurin kaupungin historia IV 1981, 445-446, 448-449

¹⁰ Kristinestads historia 1915, 328-329; Vaasa 1852-1952 1956, 322-328; Jakobstads historia III 1914, 215-216; Kokkolan kaupungin historia III 1970, 368-369; Kokkolan kaupungin historia IV 1994, 165, 173, 178-179

kasmäärän nousun ja opettajan pätevyyden ansiosta asenne kouluihin muuttui myönteisemmäksi 1870-luvulta alkaen.¹¹

2.1.2 Sisämaakaupungit

Etelä-Karjalan kaupungeissa korvaavat oppilaitokset tulevat esiin kansakoulun vastustuksessa (Sortavala oma seminaari, Lappeenranta ala-alkeiskoulun laajennus). Vanhoillista säästävyyttä (Käkisalmi) ja katovuosia (Lappeenranta) esiintyi. Kansakouluun käytettiin lahjoitusvaroja (Lappeenranta) sekä lainamakasiinin voittovaroja ja kunnan viinasakkoja (Käkisalmi). Sortavalassa 1868 oli kansakouluasiaa käsitelty järjestysoikeudessa. Sinne perustettiin 1897 alakansakoulu ja Lappeenrantaan 1865. Lappeenrannassa ala-alkeiskoulun lakkauttaminen johti toisen kansakoulun perustamiseen kesäkuussa 1871.¹²

Hämeen kaupungeista oli nähtävissä korvaavien oppilaitosten tärkeys kaupunkilaisille, kun ala-alkeiskoulu toimi lähes 20 vuotta ennen kansakoulun perustamista Hämeenlinnaan. Tampereella katsottiin porvarikoulun ja pikkulastenkoulun olevan riittäviä. Hämeenlinnassa päätettiin perustaa lahjoitusvaroin koulu vuonna 1853 vetoamalla köyhien tyttöjen kasvatuksen puolesta. Lahjoituksia saatiinkin riittävästi uuden koulun perustamiseksi syksyllä 1859. Koulut olivat kuitenkin kansakoulun tapaisia ala-alkeiskouluja. Varsinainen kansakoulu perustettiin 1871. Köyhäinhuoltohallitus järjesti kansakoulun tapaiset ala-alkeiskoulut vaivaiskassan kustannuksella. Tampereella perustamista esitettiin kirkonkokouksessa keväällä 1870. Selvisi, ettei porvarikoulu ollut pelastus. Päätettiin perustaa alempi ja ylempi kansakoulu keväällä 1871, osin hallituksen painostuksesta. Seuraavat kansakoulut alkoivat vasta vuosisadan vaihteessa. Kahdessa sisämaakaupungissa (Heinolan uusi koulurakennus 1890-luvulla ja Jyväskylä) kansakoulujen perustamista ei kiirehditty harjoituskoulujen takia. Heinolassa päätettiin marraskuun 1871 kirkonkokouksessa perustaa yläkansakoulu. Jyväskylässä ryhdyttiin suunnittelemaan oman kansakoulun perustamista, kun mallikoulun oppilasmääräkiintiö ylittyi. Kansakoulu saatiin 1890-luvun alussa, mutta kaupungin ylläpitämä kansakoulu siirtyi selvästi seuraavalle vuosisadalle. Kansakouluja pidettiin pitkään rahvaankouluna.¹³

¹¹ Raahen tienoon historia III 1991, 205; Oulun kaupungin historia IV 1856-1918, 1976, 530-532, 534; Kemin kaupungin historia 2, 1976, 889, 891; Tornio 1621-1921 1921, 147

¹² Hietala 1982, Karjala 3, 62; Käkisalmen historia 1958, 293, 606; Sortavalan kaupungin historia 1970, 221; Lappeenrannan kaupungin historia 1957, 218-220, 222-223

¹³ Hämeenlinnan kaupungin historia 1930, 320-323; Tampereen historia III 1932, 788-791, 793, 797; Heinolan kaupungin historia 1948, 487-491; Jyväskylän kaupungin historia I 1837-1965 1972, 77; 424-426

Myös Savon, Pohjois-Karjalan ja Pohjois-Suomen kaupungeissa asenne kansakouluihin määräytyi korvaavien oppilaitosten merkityksestä. Köyhäinlastenkoulun, ala-alkeiskoulun (Mikkeli), reaalikoulun (Iisalmi) ja muiden vastaavien oppilaitosten (Savonlinna) takia perustamista ei kiirehditty. Kun köyhien tyttöjen koulu joutui vaikeuksiin Kuopiossa, perustettiin kaupungin ylläpitämä kansakoulu 1871. Ala-alkeiskoulun lakkaaminen sai Joensuussa kirkolliskokouksen myöntymään kaupungin ylläpitämän kansakoulun perustamiseen 1874. Perustamiset tapahtuivat alueen kaupungeissa yleensä 1870-luvulla (Mikkeli 1871 esitys eteni nopeasti, Kuopio 1871 ehdotus ja hyväksyminen, Joensuu 1871 aloite, Kajaani 1872 perustamispäätös, Savonlinna 1875, Iisalmi 1877 yksimielisesti yläkansakoulu), mutta Rovaniemellä jo 1867. Suuret menot (Rovaniemi), kustannukset (Kuopio) ja vanhoillinen vastustus (Iisalmi aluksi) oli tavallista. Pohjois-Suomen kaupungeissa aloitteet tehtiin 1860-luvulla (Rovaniemi 1863, Kajaani 1868). Valitettiin varojen puutteesta uusia kouluja perustettaessa (Joensuu) ja mietittiin varojen keräämistapaa (Kajaani). Kajaanissa kappelin kokouksessa asiaa ehdotettiin siirrettävän. Hanke edistyi parin vuoden päästä. Joulukuun 1871 kokoukseen ei tullut tarpeeksi väkeä ja jouduttiin pitämään uusi kokous samassa kuussa. Kansakoulua ei kiirehditty, koska ensimmäisen koulun perustamispäätöksen synnyttyä oli rakennuksessa tehtävä vielä korjauksia. Uusiin kouluihin ei ole ollut varmasti tarvetta ennen seuraavaa vuosisataa (Kajaani, Rovaniemi), paitsi Mikkeliissä tilanahtauden vuoksi uusi rakennettiin jo 1889. Rovaniemellä oli muita hankkeita suunnitteilla.¹⁴

2.2 Kuntakokousten suhtautuminen maaseutujen kansakoulujen perustamiseen

Toisissa kunnissa päätös kansakoulujen perustamisesta syntyi nopeasti, toisissa ei asiasta edes keskusteltu moneen vuoteen. Etelä-Pohjanmaalla kansakoulukysymys herätti laajaa mielenkiintoa. Olen tullut tutkimuksessani siihen tulokseen, että mielenkiinto koulukysymyksiin vaihteli suuresti Etelä-Pohjanmaalla. Kaarlo Wirilanderin mukaan talonpoikien näkemys herraksi kasvamisesta on osaltaan johtunut sääty-yhteiskunnasta, jossa näkemyksenä oli, että kunkin on oltava tyytyväinen omasta asemastaan. Kasvava koululaitos nähtiin uhkana talon-

¹⁴ Entisajan Mikkeli. Mikkelin kaupungin vaiheita 1838-1917, 1971, 388-389; Savonlinnan kaupungin historia II 1812-1875, 1963, 374; Kuopion historia 3 1989, 417-419; Iisalmen historia 1860-1930 1959, 280, 282, 284; Joensuun kaupunki 1848-1898, 1904, 405-407, 414-415; Kajaanin kaupungin historia III 1961, 477-480; Rovaniemen historia II 1632-1960 1970, 404-405, 411

poikaiselle elämänmenolle. Herrassääty oli pieni osa koko väestöstä. Talonpojat yhdistivät kirjallisen koulutuksen herroille kuuluvaksi vanhan sääty-yhteiskunnan perustana.¹⁵

2.2.1 Rannikkokunnat

Perustamista esitettiin Uudenmaan rannikkokunnissa, Sipoossa 1851 ja uudestaan Krimin sodan jälkeen, sekä Pernajassa 1862. Päätös toteutui Espoossa 1869 välittömästi kuntakokouskeskustelujen jälkeen ja Pernajassa 1870 kolmen hyvän viljavuoden myötä. Taloudelliset tekijät, kiertokoulu (Pernaja) ja Krimin sota (Sipoo) viivästyttivät kansakouluja. Pitäjänkokous säästi varoja lainamakasiiniin tulevan koulun säästövaroiksi. Espoossa kansakouluja perustettiin melko nopeasti alun viivyttelyn jälkeen. Kunta ryhtyi tukemaan kansakouluja vasta 1890-luvulla. Sipoossa senaatti otti kouluasian esille. Koulut perustettiin seurakuntiin ja vastustusta esiintyi vain jonkun verran.¹⁶

Myös Varsinais-Suomen ja Satakunnan rannikolla koulua pidettiin muutamassa kunnassa liian kalliina. (Kustavi, Halikko, Eura, Rauman maalaiskunta, Lappi). Varat annettiin mieluummin kirkon korjaukseen, urkujen hankkimiseksi kirkkoon, kivisillan tekemiseen tai lainakirjastoon (Kustavi). Satakunnassa vastustus johtui uskonnollisista syistä, kuten kristillisyyden vastustamisesta (Eura, Rauman maalaiskunta, Lappi). Parissa kunnassa oltiin varovaisia ja vanhoillisia (Hinnerjoki, Rauman maalaiskunta, Lappi laiskuus). Myös kiertokoulu oli merkittävä tekijä (Sauvo, Parainen). Merikapteeni (Korppoo) ja metsänhoitaja (Nauvo) kannattivat kouluja tai koulua esitettiin yhteisin varoin rasiusten pienentämiseksi (Kustavi). Parissa kunnassa aloitteet tehtiin 1870-luvulla (Parainen 1871, Kustavi 1871 kirkonkokous). Koulut perustettiin vaihtelevasti (Halikko 1871, Parainen 1879, Nauvo 1882, Rauman maalaiskunta 1892, Kustavi 1891 senaatin vahvistus). Uusia kouluja perustettiin lisääntyvään tahtiin 1880-luvulla (Halikko) tai ne syntyivät valistustyön ja ylioppilaiden harjoittaman mielipiteenmuokkauksen ansiosta 1892 (Parainen). Nauvossa ehdotetusta neljästä koulusta, vain kaksi toteutui. Korppoossa utöläiset pyysivät 300 markan avustusta koulun perustamiseksi.¹⁷

¹⁵ Wirilander 1982, 129, 283; Hämeen läänin historia II 1931, 1187-1188; Uno Cygnaeuksen kirjoitukset 1910, 178; Heporauta 1945, 56; Etelä-Pohjanmaan historia V 1988, 11

¹⁶ Sibbo sockens historia II 1950, 81; Espoo maalaispitäjistä suurkauppalaksi 1975, 121-123, 125; Pernå sockens historia III 1989, 344-345, 347-349, 357

¹⁷ Rauman seudun historia III 1986, 373-378; Euran, Honkilahden Kiukaisten historia 1962, 398-400, 402, 404; Halikon historia II 1984, 162, 165; Kustavin historia 1983, 301-304, 307-309; Paraisten historia 1985, 385-386; Livola 1951, 314-315, 327-328, 332-333

Eurassa oltiin perustamiseen valmiita, jos opettajan palkkaukseen osallistuu kunta. Tehdas ja koulu vapautettaisiin rasituksesta. Kymenlaakson ja Etelä-Karjalan rannikkokunnissa perustamiset vaihtelivat paljon (Virolahti 1850-luvulla, Vehkalahti 1871 aloite ja perustaminen, Pyhtää 1882 yksimielinen päätös). Pyhtäällä perustettiin paljon uusia kouluja.¹⁸

Aloitteet Pohjanmaan rannikkokunnissa toteutuivat vaihtelevasti (Kruunupyy 1856, Pattijoki 1865, Suur-Lohtaja 1868, Maksamaa 1873 kirkonkokous, Oravainen 1880), ja kullakin vuosikymmenellä 1860-, 1870- ja 1880-luvulla perustettiin kolmessa kunnassa koulut (Kruunupyy 1868, Ii 1869, Pattijoki 1869, Lohtaja 1870, Haukipudas 1875, Himanka 1876, Oravainen 1880, Kuivaniemi 1880-luvun alussa yksimielisesti, Maksamaa 1883 yksityinen kansakoulu). Kannatusmuodoista on nähtävissä kyläläismiesten tekemä aloite (Oravainen 1880), riittävän viljelykelpoinen maa (Maksamaa), halpakorkoinen kruununlaina (Pattijoki) ja sopivien tilojen tarjoaminen (Lohtaja, Pattijoki). Maksamaalla osallistumisesta koulun ylläpitoon päätettiin heinäkuussa 1884. Seuraava koulu nähtiin tarpeelliseksi vain kirkonkylään 1891, ei saaristoon. Vastustus näkyi siinä, että seurakunta ei huolinut koulua (Himanka), kirkon ja koulun välillä oli sitkeää taistelua (Oravainen), itsepintaisuus ja köyhyys viivästyttivät (Maksamaa, Haukipudas), kuten myös suuri velka ja maksut (Himanka, Maksamaa, Pattijoki). Pattijoella ja Haukiputaalla uusien koulujen perustamisesta syntyi sijoituskiistoja. Haukiputaalla oma koulutalo päätettiin rakentaa 1875, mutta perustaminen lykkääntyi vuoteen 1879.¹⁹

2.2.2 Sisämaakunnat

Uudellamaalla vedottiin useasti katovuosiin (Helsingin maalaiskunta, Vihti, Mäntsälä, Askola, Karjaa, Sammatti). Taloudelliset tekijät (Anjala, Mäntsälä, Helsingin maalaiskunta) ja kiertokoulukin olivat syitä viivästyamiseen (Anjala, Mäntsälä). Mäntsälässä kiertokoulua pidettiin halvempaan ja helpompaan vaihtoehtona. Lisäksi lastenopettajia pidettiin vanhoina ja köyhinä (Karaa) ja talojen pelättiin joutuvan kylmilleen, jos koulu tehdään pieneen seurakuntaan (Anjala). Vihdissä ja Helsingin maalaiskunnassa ryhdyttiin tukemaan 1890-luvulla kouluja, kun Anjalassa vastahakoinen asenne kansakoulujen perustamista kohtaan säilyi vuosisadan loppuun saakka. Kannatus saattoi olla myös myönteistä (Siuntio, pitäjälle tarjottiin tyhjää koulu-

¹⁸ Euran, Honkilahden ja Kiukaisten historia 1962, 398-400, 402, 404; Virolahden historia II 1992, 31-32; Haminan historia II 1975, 511; Pyhtään pitäjän historia 1927, 176, 178-179

¹⁹ Kronoby sockens historia 1943, 452-454; Suur-Lohtajan historia II 1977, 472-481; Raahen tienoon historia III 1991, 205-206, 209-212; Maxmo sockens historia 1968, 207-208, 212; Oravais sockens historia 1971, 299; Suur-Iin historia 1989, 430-434, 437

rakennusta 1851, Sammatti Elias Lönnrot suurmies, Karjaa kiinteä koulu nähtiin ainoana ratkaisuna lasten lukutaitoon, Mäntsälä kiivas perustamiskeskustelu 1876). Melko monessa sisämaakunnassa perustamista esitettiin 1860-luvulla (Helsingin maalaiskunta 1865 myönteinen päätös, Karjaa 1860 esitys, Mäntsälä 1867, Askola 1867, Sammatti 1864 kappeliseurakuntalaisten aloite). Vain parissa kunnassa koulua esitettiin 1870-luvulla (Karlja ja Vihti 1870). Perustamiset tapahtuivat enimmäkseen 1870-luvulla (Vihti 1870 erillisinä osastoina yksimielisesti, Anjala 1871 kaksi koulua jo oli, Askola 1872, Nurmijärvi 1874). Joissakin kunnissa asenne parani 1880-luvulla (yksityinen tarjous edullisin ehdoin Askola 1882.) Askolassa koulu perustettiin 1883 ja Siuntiossa perustaminen vauhdittui 1880. Nurmijärvellä ensimmäistä koulua tuettiin 1886.²⁰

Varsinais-Suomen sisämaakunnissa koulua pidettiin liian kalliina, tarpeettomana ja jopa vaarallisena (Paimio, Lieto). Herrapelkoakin näissä kunnissa esiintyi. Aloitteet tehtiin enimmäkseen 1870-luvulla (Paimio 1869, Nousiainen 1870, Lappi 1870-luvun puoliväli, Lieto 1873, Somero 1876 200 ääntä). Paimiossa varat annettiin kansakoulun sijasta kirkon korjaukseen, urkujen hankkimiseksi kirkkoon, kivisillan tekemiseen tai lainakirjastoon. Kiertokoulu oli kannattava (Lieto, Eura). Myönteistä ilmapiiriäkin oli, kun merikapteeni kannatti kansakoulua (Kalanti) ja senaatti katsoi valitukset turhiksi 1877 (Somero). Perustamiset tapahtuivat enimmäkseen 1880-luvulla (Lieto 1880, Pertteli 1880 kaksi koulua, Somero 1881, Lappi 1881 keisari Aleksanteri II:n vetoamus, Paimio 1882) ja 1890-luvulla (Hinnerjoki 1892, Kiukainen, Honkilahti), mutta Nousiaisissa jo 1879. Ensimmäiseen anomukseen ei useinkaan suostuttu (Paimio, Lieto syrjäinen sijainti) ja se saattoi aiheuttaa jopa rettelöitä (Somero). Paimion kuntakokouksessa kannattajat voittivat 1878. Liedossa tehtailija Louis Schnitt toivoi kuntakokoukselta myöntymystä tarjoukselleen. Kuntakokous hylkäsi sen. Uusien koulujen perustaminen venyi sisämaassa pääasiassa 1890-luvulle (Lieto 1890-luku nihkeä asenne, Somero kuntakokous ei katsonut tarvittavan, mutta yksityiset henkilöt perustivat 1893, Nousiainen) tai vuosisadan vaihteen jälkeen (Pertteli).²¹

²⁰ Helsingin maalaiskunnan historia 1865-1945, 1997, 124-125, 130; Vihdin historia 1800-1918 1990, 214, 218-219; Mäntsälän historia II 1993, 483, 502, 504; Askolan historia I 1957, 361-365; Karis socken VI 1721-1865 1994, 69; Sammatti Elias Lönnrotin kotipitäjä 2002, 259, 262; Anjalan historia 1981, 579-581; Sjundeå sockens historia I 1953, 248-249, 252; Nurmijärven pitäjän historia III 1974, 266-267;

²¹ Paimion historia 1973, 731; Liedon historia II 1988, 299-301, 303; Nousiaisten historia II 1980, 272-273, 276; Rauman seudun historia III 1986, 373-378; Someron historia II 1958, 395-397, 400, 406-407; Euran Honkilahden Kiukaisten historia 1962, 398-400, 402, 404; Perttelin historia 1958, 404, 408; Kalannin historia

Hämeessä aloite kouluihin tehtiin hyvin vaihtelevasti (Janakkala 1856 kirkonkokous, Orimattila 1867, Kangasala 1869 perustamisäänestys, Asikkala 1872, Viiala 1885). Perustamiset painottuivat 1870-luvulle. (Hausjärvi 1856, Janakkala 1859 vaihtoehtona uruille, Toijala 1867, Urjala 1867, Kangasala 1870, Juupajoki 1872, Asikkala 1876 kaksi koulua). Hämeesäkin nälkävuodet (Hausjärvi, Urjala, Akaa) ja taloudellinen rasitus olivat merkittäviä vastustuksen syitä monissa kunnissa (Hausjärvi, Orimattila, Asikkala, Kangasala, Akaa). Myös heraksi kasvamiseen (Akaa, Kangasala), köyhyyteen, kirkon velkoihin (Orimattila), juoppouteen ja laiskuuteen vedottiin (Janakkala). Kirkon laajennustyö ja oppilaspuute olivat myös merkittäviä vastustuksen syitä (Hausjärvi). Kiistaa käytiin kylien kesken myös koulujen sijainnista (Akaa, Kylmäkoski, Hausjärvi lyhyt matka kirkonkylään, Orimattila). Uudet koulut ajoittuivat pääasiassa 1880-1890-luvuille (Juupajoki yksi 1880-luvulla, Asikkala 1887 kahden koulun yhdistämisehdotus, Urjala pääasiassa 1890-luvulla selvempi perustaminen, Kangasala 1890-luvulla pitäjän kumpaankin laitaa). Uusia kouluja vastustettiin parissa kunnassa pidempään (Toijala, Viiala perustettiin kuitenkin). Kannatusta saatiin, jos vanha koulurakennus oli ahdas (Hausjärvi erillinen koulurakennus). Muita kannatusmuotoja olivat senaatilta varojen anominen (Asikkala), koulunkäyntiapu, jos köyhät lapset pääsevät opetukseen (Urjala), seurakunnan myöntämä riittävä laina ja ilmainen tontin tarjonta (Kangasala). Orimattilassa oli jo kuusi kansakoulua 1870-luvulla. Janakkalassa tehtiin yksimielinen päätös 1869 ja yksityisiä lahjoituksia 1870-1880-luvuilla. Asikkalassa vuonna 1876 toiset pitäjäläiset halusivat käyttää rahat kirkonrakennusrahastoon, osa kansakoulua varten. Urjalassa oltiin hyvissä lähtöasemissa, koska kunnassa toimi jo vuodesta 1858 tehtaan yksityinen kansakoulu, Immalan pitäjänkoulu. Se päätettiin siirtää kirkonkylään rakennuksen huonon kunnan vuoksi. Kangasalalla koulun perustamispäätöksen vauhdittumiseen vaikutti ns. Ahlmanin koulujen toiminta pitäjässä.²²

Parissa kunnassa Savossa taloudelliset tekijät olivat positiivisia, kun varoja oli ja kunnatkin suostuivat tukemaan taloudellisesti koulua (Karttula, Kiuruvesi). Tosin uusiin kouluihin varoja ei enää ollutkaan ja kunnallishallinto nähtiin tärkeämpänä Kiuruvedellä. Nähtävissä oli myös positiivista suhtautumista kouluihin (Kiuruvesi 1874 juopottelun vähentämiseksi, Piela-vesi seurakunta tuki). Aloitteet syntyivät pääosin 1860–1870-luvun vaihteessa (Karttula 1858 asetuksella perustamisen järjestely, Juva 1869, Hartola 1869, Piela-vesi 1870 yksimielinen perustamispäätös, Anttola 1870-luvulla monia, Kiuruvesi 1871). Ensimmäisten koulujen perus-

²² Hausjärven historia 1964, 676-699; Janakkalan historia 1976, 420-421, 428, 433, 449; Orimattilan historia II 1976, 262, 264, 272, 275; Asikkalan historia 1981, 679-680, 683-684; Urjalan historia II 1975, 60-70; Akaan historia II 1954, 282-288, 294-299; Kangasalan historia III 1987, 173, 175-176, 181; Juupajoen historia 2003, 235-236

tamiset tapahtuivat enimmäkseen 1870-luvulla (Mäntyharju 1867, Juva 1869, Hartola 1870, Sysmä 1870, Pielavesi 1872, Kiuruvesi 1875, Karttula 1882, Anttola 1884). Uudet koulut perustettiin pääasiassa 1880- ja 1890-luvuilla (Anttola toinen koulu vuosisadan vaihteen jälkeen, Kiuruvesi 1877, Mäntyharju 1880-luvulla yksimielisesti, Juva 1890-luvulla neljä koulua, Hartola 1890-luvulla, Sysmä 1880-90-luvulla, Pielavesi 1890-luvulla). Päätöksissä oli vaihtelua, kun Hartolassa käytiin asiantuntematonta ja haparoivaa keskustelua kouluista. Sysmässä Onkiniemen ja Nuoramoisten kyläkoulut perustettiin kuitenkin positiivisessa hengessä. Kouluista kiisteltiin kylienkin välillä (Mäntyharju kirkonkylä tai syrjäkylä, Hartola, Kiuruvesi, Pielavesi asukkaat perustivat itsenäisesti). Mäntyharjulla huolelliset valmistelut johtivat kansakoulun voittoon. Vastustusta saattoi syntyä, jos kylä oli pieni tai eristäytynyt. Karttulassa kuntakokous lakkautti koulun noin 1885, mutta Haapamäen kyläläiset toimivat ponnekkaasti koulun takaisin saamiseksi kuntaan syksyllä 1890, joka toteutui. Kiuruvedellä vastustajilla ei sanottu olevan äänioikeutta. Oma koulurakennus päätettiin perustaa yksimielisesti syksyllä 1883. Pielavedellä jyvästön palo lykkäsi koulua.²³

Karjalassa kustannuksista, vähäisistä varoista (Valkjärvi, Suojärvi, Parikkala, Ruokolahti, Joutseno) ja nousevista veropeloista (Valkjärvi) syntyi valitusta. Herravihaa (Valkjärvi, Parikkala) ja vanhoillisuutta (Valkjärvi) esiintyi. Karjalassa perustamiset painoutuivat 1850- ja 1870-luvuille (Sippola 1850-luvulla, Liperi 1857, Ilomantsi 1859 senaatin lupa, Parikkala 1863, Kontiolahti 1869 pitäjäkoulujärjestelmän toimimattomuus, Ruokolahti 1872, Valkjärvi 1878, Juuka 1879 vastustajat eivät ehtineet kokoukseen, Suojärvi 1885 kiihkeän keskustelun jälkeen, Joutseno 1888). Aloitteet tehtiin vaihtelevasti (Eno 1857, Ilomantsi 1857, Joutseno 1869, Juuka 1878). Uusien koulujen perustaminen painottui 1890-luvulle (Parikkala muutamia, Ruokolahti 1895 kolme kyläkoulua päätettiin perustaa parin vuoden sisällä, Juuka Ahmovaaran kylän kustantama 1895) tai vuosisadan vaihteen tienoille (Suojärvi) tai jälkeen (Valkjärvi). Ruokolahdella päätös tuli yrityksiltä ja yksityisiltä. Joutsenossa ensimmäisen koulun hanke torjuttiin 1881. Ilomantsissa kansakoulun tapainen tehtaan koulu viitoitti tietä pitäjän muille kansakouluille. Liperissä hyödyt alettiin nähdä marraskuussa 1869. Kainuun kunnissa perustamiset menivät hyvin myöhään (Kuhmo 1881, Sotkamo 1891). Kuhmossa aloite tehtiin 1870, kun taas Sotkamossa ei pidetty aluksi kiirettä. Puolustajien mukaan kansa-

²³ Anttolan historia 1993, 177, 181-182; Mäntyharjun historia II 1983, 42-45; Juvan historia 1957, 597-598, 601; Hartolan kirja 1979, 321-324; Sysmän pitäjän historia III 1966, 337, 340-341, 343; Karttulan kirja 1987, 482, 485-486; Kiuruvesi 1873-1980, 1988, 158-163; Pielaveden ja Keiteleen historia II 1983, 146

koulu lyhentää asevelvollisuutta vuodella. Kuhmossa kustannukset olivat syynä kiertokoulun jatkumiseen. Muutama koulu perustettiin 1890-luvulla.²⁴

Sisä-Suomessa aloitteet painottuivat 1860-luvulle (Kangasniemi 1865, Jämsä 1867, Korpilahti 1860-luvulla- ja 1870-luvulla kiivasta keskustelua, Joutsa 1867, Rautalampi 1869, Jyväskylän maalaiskunta 1889). Perustamiset vaihtelivat paljon (Jämsä ja Kangasniemi 1867, Rautalampi 1874, Hankasalmi 1880, Muurame 1887). Oman koulurakennuksen rakentaminen oli myös suuri edistysaskel muutamassa kunnassa (Joutsa 1869 kiivaan keskustelun jälkeen, Korpilahti, Kangasniemi 1870, Jyväskylän maalaiskunta hyväksyttiin 1882, mutta käytännössä 1890, Hankasalmi 1894). Vanhoillista vastustusta esiintyi monista syistä. Koulu kasvatti varkaita ja vieraannutti maataloustöistä (Jämsä), suurempi kaupunki riitti lapsille (Korpilahti katsoi Jyväskylän riittävän opetukseen 1872) ja tieyhteydet olivat huonot (Kangasniemi seurakuntalaiset). Parissa kunnassa kansakoulun ehdoksi asetettiin kiertokoulun lakkauttaminen 1860-luvun lopulla (Jyväskylän maalaiskunta, Karstula) ja Jämsässäkin siihen oltiin kyllästyneitä. Korpilahdella sitä pidettiin riittävänä. Kotiopetusta kannatettiin mieluummin (Korpilahti), ei haluttu menojen lisäystä eikä ymmärretty koulun merkitystä (Karstula, Rautalampi kasvaa tyhjäntoimittajia), herrakamoa esiintyi (Hankasalmi) ja viinaverorahat annettiin mieluummin kirkon urku- ja alttaritaulurahastoon (Jyväskylän maalaiskunta). Kuntakokous ei tukenut aina kouluja (kahta koulua Korpilahdella, Joutsa 1891 ankara vastustus kyläkouluihin). Parissa kunnassa perustettiin seuraavat koulut 1890-luvulla (Joutsa neljä koulua 1890-luvun lopulla, Kangasniemi 1892), mutta Hankasalmella tehtiin jo 1885 kunnan ylläpitämän kansakoulun päätös. Jämsässä päätös syntyi, kun vastustajat poistuivat kokouksesta varmana voitostaan. Joutsassa päätöstä yritettiin kumota valitusteitse. Kangasniemellä seurakuntalaiset eivät tarjoutuneet avustamaan. Jyväskylän maalaiskunnassa raittiusseura perusti koulun omaaloitteisesti, mutta kirkonkokous hylkäsi tilan. Rautalammilla puolustajat ilmoittivat ryhtyvänsä yksityisesti hankkimaan kansakoulua jopa propagandakeinoin. He voittivat äänestyksessä, mutta valitusaika oli ensin kulutettava umpeen. Kärkkäälän kyläläiset valittivat. Aluksi vaadittiin useiden koulujen perustamista. Parin uuden koulun perustamisesta käytiin kiistaa kylien välillä. Toinen kylä olisi halunnut vapautua kustannuksista.²⁵

²⁴Valkjärvi- pitäjä kohtaloitten kannaksella 1953, 266, 269; Suojärvi 1966, 129, 131-132; Sippolan historia 1957, 492-493; Parikkalan historia I 1952, 264, 267, 270-280; Imatran kirja 1997, 298-299; Joutsenon historia 1997, 328-332; Suur-Ilomantsin historia 1991, 530-531; Juuan pitäjän historia 1941, 358-359, 362; Suur-Liperin historia 1984, 542-544; Sotkamon historia 1997, 495-496; Kuhmon historia 2003, 246-247

²⁵ Vanhan Korpilahden historia 1994, 525-527, 529, 532, 534-535; Vanhan Jämsän historia 1979, 281-282; Joutsan kirja 1976, 579-581; Jyväskylän kunnan historia 1937, 236-239; Karstulan kirja 1998, 485-488; Hankasalmen kirja 1966, 240-243; Kangasniemen historia II 1962, 255, 260; Rautalammin historia 1959, 347-351

Pohjanmaalla Alahärmässä tehtiin aloite jo 1845, mutta esitys torjuttiin. Ilmajoellakin aloitteet otettiin jo varhain esiin. Niitä tehtiin useissa kunnissa jo 1860-luvun lopulla (Alavus 1866, Jalasjärvi 1867, Kurikka 1868, mutta paikoin vasta 1880-luvulla (Kortesjärvi 1882, Lestijärvi 1882). Kolme koulua perustettiin 1860- ja 1870-luvuilla, sen jälkeen vähemmän (Ilmajoki 1860, Alavus 1868, Kannus 1869 yksimielisesti kaksiopeettajainen koulu, Jalasjärvi 1873 tiukan keskustelun jälkeen, Kurikka 1878, Toholampi 1878, Alajärvi 1882, Kortesjärvi 1893, Lestijärvi 1894). Sivukylien koulujen perustamiseen suhtauduttiin pääasiassa myönteisesti 1890-luvulla (Jalasjärvi, osaa kunta tuki, Alavus kylien välille ei syntynyt kiistaa). Usein suuret kustannukset, suuri velka (Alavus, Alajärvi, Ilmajoki, Kortesjärvi, Lestijärvi), kunnan pienuus ja köyhyys (Lestijärvi), herrapelko, maanviljelyn riittäminen lapsille (Alajärvi) ja turmiollinen vaikutus (Kurikka) olivat syynä vastustukseen. Lisäksi kirkon korjaaminen ja rautatien rakentamiseen käytettävä puutavara saatettiin nähdä tärkeämpänä (Kortesjärvi). Uusia kouluja perustettiin (Ilmajoki 1885, Kurikka 1890-luvulla pari koulua), mutta Lestijärvellä kyläläiset saivat itse huolehtia uusien koulujen rakentamisista. Ilmajoella perustamiskiista meni senaattiin asti. Kortesjärvellä varat haluttiin jakaa tasan joulukuussa 1883. Hyötyjä alettiin esittää enemmän 1892. Alahärmässä 1864 asiaa käsiteltiin, mutta se juuttui kruunun hallintokoneistoon. Toholammilla maaliskuussa 1869 pyydettiin kansakouluopettajan palkkaamista tuloksetta. Toukokuussa 1877 pari talonisäntää vaati rakennustöiden pysäyttämistä, mutta rakennus oli niin pitkällä ja suuret lahjoitukset saatu, että siihen ei suostuttu. Heinäkuussa 1877 kuntakokous mitätöi tiilien tekotarjousesityksen ja palovakuutuksen ottamisen.²⁶

Pohjois-Pohjanmaalla asian esille otto tapahtui 1880-luvun alussa (Nivala 1880, Vihanti ja Haapajärvi 1881). Perustamiset painoutuivat 1880-luvulle (Pudasjärvi 1872, Nivala 1880, Vihanti 1883, Kiiminki 1884 suuren suostuttelun jälkeen, Yli-Kiiminki 1880-luvun puolivälissä, Taivalkoski 1891). Nivalassa kouluja perustettiin 1890-luvun lopulla neljä. Kouluja ei useinkaan pidetty merkittävinä Pohjois-Pohjanmaalla (Haapajärvi), lapsia oli liian vähän (Pudasjärvi, Yli-Kiiminki) tai aika oli köyhä (Taivalkoski). Kiertokoulu joko yritettiin perustaa (Nivala 1871) tai se nähtiin tehottomana (Pudasjärvi). Sijaintikiistoja kylien välillä esiintyi myös (Yli-Kiiminki, Pudasjärvi kylien itsenäinen perustamispäätös). Pudasjärvellä talousasioista päästiin jotenkin sopuun kuntakokouksessa. Yli-Kiimingissä 1890-luvulla ei enää vastustusta esiintynyt. Lapissa koulujen perustaminen meni usein 1890-luvulle (Inari, Salla 1894) tai seu-

²⁶ Alahärmän historia I 1993, 400; Suur-Lohtajan historia II 1977, 472-481; Jalasjärven kirja 1958, 356-357; Alavuden historia I 1963, 818-820; Ilmajoki vuoden 1809 jälkeen 1953, 851-852; Alajärven historia 1999, 254, 257; Kortesjärven historia 1966, 245-248; Kurikan historia II 2003, 735-736, 738

raavalle vuosisadalle. Haluttomuuden syinä olivat raha, ennakkoluulot (Tornionjokilaakso, Inari, Salla), pätevien opettajien puute (Tornionjokilaakso) ja kiertokoulu (Ranua 1896). Haluttomuus näkyi Inarissa kieltäytymisenä korjaamasta pitäjänhuoneistoja koulutiloiksi.²⁷

Maaseudulla vastustuksen syyt näyttävät olleen samantyyppisiä sisämaan kuntien ja rannikkokuntien kesken: kustannuksia on pidetty liian suurina, lapsia on ollut liian vähän, kiertokoulu kannatti, kirkon opetus oli tärkeämpää ja koulua pidettiin vieraana eli vain herroille ja varkaille suunnattuna. Myös nälkävuodet olivat merkittävä tekijä vastustuksessa. Kotiopetusta ja maataloustöitä pidettiin tärkeämpänä kuin kansakoulua. Kunnallishallinto oli Itä-Suomessa vaihtoehto kansakoululle. Kouluun suhtautuminen oli myönteisintä Itä-Suomen ja itäisen Etelä-Suomen kunnissa. Kainuun, Varsinais-Suomen, Satakunnan ja Lapin maaseudulla oltiin nihkeimpiä koululle. Myös kirkon perustaminen tai urkujen hankkiminen oli yleinen vaihtoehto kansakoululle. Eräässä kunnassa lainakirjasto ja toisessa kivisillan rakentaminen oli tärkeämpää.

²⁷ Raahen tienoon historia III 1991, 205-206, 209-212; Haapajärven kirja 1985, 424; Nivalan kirja 1970, 341; Suur-Iin historia 1989, 430-434, 437; Tornionlaakson historia II 1600-luvulta vuoteen 1809 1993, 403; Inari 2003, 285-286; Sallan historia 1993, 192-194

3 KIELIKYSYMYS KANSAKOULUJA PERUSTETTAESSA

3.1 Kielikysymyksen vaikutus kansakoulujen perustamiseen Etelä-, Länsi- ja Itä-Suomessa

Näyttää siltä, että suomenkielisten keskuudessa ruotsinkieleen suhtautuminen ei ollut suopeaa ja päinvastoin. Tätä osoittavat kielitaistelut suomen- ja ruotsinkielisten kesken, joita käytiin varsinkin Uudellamaalla ja Pohjanmaalla. Kiisteltiin siitä, kumpi kieli tulisi ottaa vasta perustettujen koulujen opetuskieleksi vai otetaanko molemmat. Ruotsinkielisellä alueella ensimmäisen kansakoulun perustaminen ei kuitenkaan näytä vauhdittaneen muiden kansakoulujen perustamista sen enempää kuin suomenkielisellä alueellakaan. Tosin Kalannin tapaus osoittaa, että myös ruotsinkieliset koulujen ajajat saattoivat olla suopeampia uusien koulujen perustamiselle kuin suomenkieliset. Suomenkieliseen opetukseen suhtautuminen oli Oulun läänissä myönteisempää kuin monissa muissa ruotsinkielisissä rannikkolääneissä.

Tarkasteltaessa Uudenmaan tilannetta tulee esiin, että Suomalaisen Kansakoulun Ystävyyshdistyksellä oli suuri merkitys suomalaisten kansakoulujen perustamiseen ruotsinkielisillä alueilla. Myös Svenska Folkskolans Vänner-yhdistyksellä oli merkitystä ruotsinkielisten etujen ajamisessa ja ruotsinkielisiä kansakouluja perustettaessa. Eroja oli jälleen eri kuntien kesken. Monessa ruotsinkielisessä rannikkokunnassa suomenkieliseen opetukseen ei nähty tarvetta ennen vuosisadan vaihdetta. Tuusulassa ja Myrskylässä ruotsinkielinen kansakoulu perustettiin jopa ennen suomenkielistä kansakoulua. Joissakin kunnissa otettiin opetuskieleksi sekä suomi että ruotsi heti perustamisen myötä. Osa kunnista otti suomenkielen opetukseen ennen ruotsinkieltä. Tampereellakin oli ruotsinkielinen kansakoulu, sillä ruotsin kieli on ollut tärkeä siellä vielä 1800-luvulla. Ero kaupunkien ja maaseudun välillä kielikysymyksessä on se, että kaupungeissa, jotka ovat pääasiassa rannikoilla, ruotsinkieli oli suomenkieltä vahvempi. Maaseudulla suomenkieli oli yleensä ainoa opetuskieli, mutta oli myös joitakin ruotsinkielisiä maaseutukuntia.

Myös Karjalassa joissakin kunnissa ruotsin kielen vaikutus oli harvinaisen vahva. Halu opetuksen järjestämiseen oli suuri lähinnä kaupungeissa. Tosin ruotsinkieliseen opetukseen suh-

tauduttiin yleensä selvästi nihkeämmin kuin Uudellamaalla, ja alueen maaseudulla käytiin hyvin kiivastakin kielitaistelua, jossa ruotsinkieltä torjuttiin tarkoituksella, kuten Raivolassa. Tarkasteltaessa Varsinais-Suomen ja Satakunnan tilannetta huomaa, että ruotsinkielinen opetus oli itsestään selvää rannikkokunnissa. Sisämaan osittain ruotsinkielisissä maaseutukunnissa, kuten Kalannissa ruotsinkieltä ei pidetty enää niin merkittävänä ja siellä on esiintynyt kunnan kielitaistoa. Erona Uudellemaalle on se, että Paraisilla ja Uudessa kaupungissa suomenkieli otettiin hieman varhemmin opetukseen kuin monissa Uudenmaan rannikkokunnissa. Alueen kaupungeissa ja ruotsinkielisissä maaseutukunnissa suhtautuminen ruotsinkielisiin kansakouluihin oli myönteisempää kuin suomenkielisiin.

Ruotsinkielinen sivistyneistö halusi lujittaa suomenruotsalaista kulttuuria, lähinnä kansanopetuksen avulla. Lääketieteen tohtori Wilhelm Grefbergin aloitteesta monet johtavat ruotsinkieliset kulttuurihenkilöt ja kansanopetuksen ystävät perustivat kesäkuussa 1882 Helsingissä ”Svenska Folkskolans Vänner”-nimisen kulttuuriyhdistyksen. Yhdistys alkoi nopeasti tukea ruotsinkielisiä kansakouluja melko voimakkaasti myöntämällä 200-300 markkaa vuosittaista avustusta kullekin koululle. Ensimmäinen yhdistyksen avustama ruotsinkielinen kansakoulu oli Myrskylän kansakoulu, joka perustettiin 1882. Helsingin pitäjän kirkonkylään ehdotettiin 1887 piispa K.H. Alopaeuksen aloitteesta suomenkielistä kansakoulua. Pitäjän ruotsinkielinen, vanhoillinen johto ei kuitenkaan päättänyt ryhtyä mihinkään toimiin suomalaisen kansakoulun saamiseksi paikkakunnalle. Suomalaiset eliitin jäsenet Herman Liikanen ja Antti Jalava perustivat kuitenkin oman yhdistyksen ”Suomalaisen Kansakoulun Ystävät” ja toimivat alullepanijoina suomalaisten kansakoulujen perustamisessa, koska he pelkäsivät suomalaisvähemmistön ruotsalaistumista. Ruotsinkieliset pitivät suomenkieltä tarpeettomana suomalaisen asutuksen vähälukuisuuden, sen siirtyvyyden ja hajallisuuden takia. Ensimmäinen suomenkielinen kansakoulu perustettiin vasta 1893 ja sekin yhdistyksen varoilla. Hyvän esimerkin suomalaisten ja ruotsalaisten koulukiistasta antaa Espoo. Ensimmäinen perustettu kansakoulu 1869 oli ruotsinkielinen. Suomenkielisten kansakoulujen perustamiseen suhtauduttiin nihkeämmin kuin ruotsinkieliseen, koska kunnassa oli enemmän ruotsinkielisiä. Suomalaiset koulut perustettiin yksityisten aloitteesta. Vuonna 1890 Suomalaisen Kansakoulun Ystävät-yhdistyksessä heräsi ajatus suomenkielisen kiertokoulun perustamisesta. Suomalainen kansakoulu alkoi vuokrahuoneissa 1891. Kesällä 1893 rovasti C. Erenius ja rakennusmestari ja kirjjanpitäjä K.F. Lindström tarjosivat koulua kunnan ylläpitämäksi. Anomus hylättiin vedoten huonoihin suhdanteisiin suomalaisten työskentelemällä alueella ja heidän poismuuttoonsa. Lisäksi rasitteena olivat jo perustettujen ruotsalaisten koulujen velat. Rakennusmestari Viik-

man valitti kuvernöörille, senaatille ja uudestaan kunnalle 1899, mutta tuloksetta. Syyksi esitettiin, että kuntaa ei ollut jaettu koulupiireihin. Paikoin oli kuitenkin seutuja, joissa suomenkieli hyväksyttiin tasa-arvoiseksi ruotsinkielen rinnalla. Esimerkiksi Hyvinkään ensimmäistä suomenkielistä kansakoulua perustamassa 1872 oli joitakin ruotsinkielisiä tilallisia.²⁸ Tästä voisi päätellä, että siellä ruotsinkieli ja suomenkieli olivat tasa-arvoisempia.

Tammisaassa ensimmäinen perustettu kansakoulu 1873 oli ruotsinkielinen. Askolassa ensimmäinen suomenkielinen kansakoulu perustettiin 1872. Kuntalaiset eivät hyväksyneet pelkkää suomenkielisyttä ja 1882 syksyllä päätettiin perustaa kaksikielinen kansakoulu. Karjalohjalla päätettiin perustaa kaksikielinen kansakoulu 1873. Loviisassa ensimmäinen perustettu kansakoulu 1873 oli ruotsinkielinen. Vuonna 1888 esille otettiin suomenkielisen koulun tarve. Kirkkoherra Nikanderin mielestä oppilaat osasivat ruotsia. Koulu tulisi liian kalliiksi. Kauppias Em. Wilen ja räätäli E. Salmi saivat taloudellista avustusta Suomalaisen Kansakoulun Ystävät-yhdistykseltä ja perustivat yksityisen suomenkielisen koulun 1896. Kaupunki päätti perustaa kunnallisen suomalaisen kansakoulun 1898. Tuusulan 1872 perustettu kansakoulu alkoi ruotsinkielisenä. Suomen kieli otettiin rinnalle myöhemmin. Keravan 1889 perustettuun kansakouluun määrättiin suomenkielinen ja ruotsinkielinen opetus yhteisesti. Vuonna 1896 ryhmät jaettiin, koska kansakouluntarkastajat pitivät kaksikielistä opetusta häiritsevänä tekijänä. Vuonna 1897 valmistui Svenska Folkskolans Vänner-yhdistyksen tuella ruotsalaisille oma kansakoulutalo. Maksuista ja piirijaoista syntyi kiistaa suomen- ja ruotsinkielisten kesken. Myös Järvenpään 1892 lokakuussa perustettu kansakoulu alkoi kaksikielisenä, mutta muuttui suomenkieliseksi. Myös Ruotsinkylään päätettiin perustaa kaksikielinen kansakoulu 1891. Tampereella päätettiin perustaa ensimmäinen suomalainen kansakoulu keväällä 1871 ja se valmistui syyskuksi 1872. Vuodesta 1895 kaupunki kustansi ruotsalaista kansakoulua.²⁹

Viipurissa kunnallisten kansakoulujen opetuskieleksi määrättiin 1871 suomi. Vuonna 1874 perustettiin ensimmäinen ruotsalainen alakoulu ja seuraavana vuonna ruotsalainen yläkoulu. Kurkijoelle perustettiin ensimmäinen suomenkielinen kansakoulu 1869. Sorjonkylään saatiin etupäässä ruotsalaispiireistä kerätyillä lahjavaroilla ruotsinkielinen kansakoulu 1890. Räisälässä perustettiin vain suomenkielinen kansakoulu 1871. Suomenkielisten talonpoikien ja

²⁸ Espoo maalaispitäjästä suurkauppalaksi 1975, 125, 130-131; Halila II 1949, 161-165; Hyvinkään seudun historia 1860-1950 1951, 56-58

²⁹ Ekenäs stads historia III 1810-1930 1964, 541; Askolan historia I 1957, 364-365; Karjalohja I 1919, 126; Lovisa stads historia 1745-1995 1995, 138-140; Suur-Tuusulan historia III 1809-1924 1995, 582-585, 587, 589; Tampereen historia III 1932, 788-790, 797

ruotsinkielisten virkamiesten välille syntyi kiistaa uusien kansakoulujen perustamisesta. Säkijärvellä perustettiin 1881 ensimmäinen suomenkielinen kansakoulu. Sivistyneistö, kuten pitäjän kirkkoherra, oli ruotsinkielisiä, talonpojat suomenkielisiä. Ruotsinkielisiä pidettiin muukalaisina, joiden kansakouluhankkeita oli varottava. Virolahdella suomenkielisen rahvasyntyisen Anton Mäkelän ja ruotsinkielisten Woldemar ja J. Baeckmanien välillä syntyi kiistaa tyttökoulun perustamisesta. Suomenkielinen Mäkelä oli vastahakoisempi opettajan palkkauskysymyksessä. Haminassa ensimmäinen suomenkielinen kansakoulu perustettiin 1872. Opetus määrättiin sekä suomen- että ruotsinkieliseksi vuodesta 1875 alkaen. Lappeenrannassa Kaukaaseen 1896 perustettu kansakoulu oli myös ruotsinkielisille tarkoitettu, kun ensimmäinen suomenkielinen koulu perustettiin jo 1865.³⁰

Raumalla kaksikielisyydestä syntyi kiistaa ensimmäistä kansakoulua perustettaessa syksyllä 1872. Uudessa kaupungissa päätettiin perustaa sekä suomenkielinen että ruotsinkielinen kansakoulu 1871. Ruotsinkieliseen kouluun varoja käytettiin enemmän kuin suomenkieliseen. Kalannin 1872 perustettuun kansakouluun sai tulla pari ruotsinkielistä tyttöä, mutta heidän nopeasta eroamisestaan johtuen, ruotsinkielinen opetus ei voinut olla kovin tehokasta. Jyrkän suomenmielinen opettaja Fredrik Aalto vastusti syrjäkylien koulujen perustamista, kun taas ruotsalaismielinen merikapteeni Knut Gottleben halusi ulottaa koulun kaikille. Paraisilla ensimmäinen ruotsinkielinen kansakoulu perustettiin 1879. Suomenkieliset ryhtyivät syksyllä 1893 ajamaan omaa koulua useampia kouluja perustettaessa. Nimismies K.G. Holmberg suositteli. Kuntakokous epäili suomenkielisten kykyä ylläpitää omaa koulua ja torjui ehdotuksen. Maanomistajia suomenkielisissä oli vähän. Perustettiin yksityinen suomalainen kansakoulu 1894. Kunta otti haltuun sen vasta lokakuussa 1899. Kaarinassa toimi myös suomen- ja ruotsinkielinen kansakoulu.³¹

Tarkasteltaessa Etelä- ja Keski-Pohjanmaan tilannetta tulee esiin, että kaupungeissa ja ruotsinkielisissä maaseutukunnissa ruotsinkieltä pidettiin merkittävänä opetuksessa. Suomenkielisissä maaseutukunnissa suomenkieli oli ainoa opetuskieli. Lisäksi selviää, että Kristiinankaupungissa ja Vaasassa suomenkieliset kansakoulut perustettiin kymmenen vuotta ruotsinkielisiä myöhemmin, kun Kokkolassa, Pietarsaassa ja monissa ruotsinkielisissä rannikon maa-

³⁰ Viipurin kirja 1958, 223-224; Kurkijoen historia IV 1960, 81, 85; Räisälän historia 1952, 417, 424; Säkijärvi 1952, 281-282; Virolahden historia II 1992, 32; Haminan historia II 1975, 510-511; Lappeenrannan historia 1812-1917 2005, 409; Lappeenrannan kaupungin historia 1957, 218

³¹ Rauman seudun historia III 1986, 373; Uudenkaupungin historia 1943, 115, 119; Kalannin historia 1999, 513-515, 519; Paraisten historia 1985, 385, 388-389; Kaarinan pitäjän historia IV 1957, 22

seutukunnissa suomenkielisten koulujen perustaminen venyi vuosisadan vaihteeseen tai jopa sitäkin myöhempään. Suomenkielisen opetuksen vastustamisen syynä oli se, että lasten katsottiin osaavan riittävästi ruotsinkieltä. Pohjanmaallakin suomen- ja ruotsinkieliset Yhdistykset toimivat merkittävinä oman kielialueen koulunsa tukijoina. Mielenkiintoista on, että Oravaisissa ruotsinkielisen kansakoulun kannattajat kuuluivat rahvaaseen, kun yleensä rahvaat näyttävät olleen suomenkielisiä ja hyväosaiset ruotsinkielisiä. Tarkasteltaessa Pohjois-Pohjanmaan tilannetta selviää, että ruotsinkielen asema oli siellä vahva verrattuna nyky-Suomeen. Oulussa tosin ruotsinkielinen kansakoulu herätti enemmän vastustusta, mutta sieläkin se perustettiin reilusti ennen vuosisadan vaihdetta. Mielenkiintoista on, että Tornionjokilaaksossa ruotsin kieltä haluttiin tukea venäläistymistä vastaan. Länsi-Lapin maaseutukuntia lukuun ottamatta alueen maaseutukunnissa ruotsinkielisyyttä ei esiintynyt.

Uudessakaarlepyyssä perustettiin 1873 ruotsinkielinen kansakouluopettajaseminaari, joka oli tarkoitettu vain miespuolisille. Kristiinankaupungissa oltiin 1870-luvun alussa valmiita perustamaan ruotsinkielinen kansakoulu. Vuonna 1880 ryhtyi kaupunki hoitamaan myös suomenkielisille kansakoulua ja antoi yksityisten perustaa sen välittömästi. Vaasassa komitea ehdotti neljän ruotsinkielisen kansakoulun perustamista 1866. Perustettiin kuitenkin vain yksi koulu 1869. Ensimmäinen suomenkielinen kansakoulu aloitti vasta 1877. Kokkolassa ensimmäinen ruotsinkielinen kansakoulu perustettiin 1872. Ensimmäinen yksityinen suomenkielinen kansakoulu syntyi vasta 1884 rautatieläisten aloitteesta. Varsinainen suomenkielinen kansakoulu perustettiin kuitenkin vasta 1899. Vastustajat vetosivat oppilasmäärän pienuuteen, suomenkielisten lasten riittävään ruotsinkielen taitoon ja siihen, että osa lapsista ei ollut kaupungin kirjoilla. Varoja kerättiin ja yksityinen suomenkielinen kansakoulu alkoi syksyllä 1896. Pietarsaareissa ensimmäinen ruotsinkielinen kansakoulu perustettiin 1873. Vasta suomalaisten runsas muutto vuosisadan lopulla sai perustamaan suomenkielisen koulun vuosisadan vaihteessa. Siipyyssä kansakoulunopettaja Mikael Gran toimi ruotsinkielisen kansakoulun perustajana 1880-luvulla. Huhtikuussa 1892 suomalaiset tekivät esiinmarssin tullakseen vapautetuksi sen hallinnosta. Ruotsinkieliset näkivät kuitenkin suomalaisten lasten osaavan riittävästi ruotsinkieltä. Kuitenkin suomalaisen koulun perustamiseen suostuttiin tulevaisuudessa. Vuonna 1897 perustettiin suomalaisten yksityinen kansakoulu Metsälän kylään. Vöyrissä Ruotsalaisen Kansakoulun Ystävät-yhdistys tuki 1891 Bertbyhyn 1888 perustettua kansakoulua. Suomalaisen kansakoulun perustaminen kunnassa siirtyi seuraavan vuosisadan puolelle. Ylimarkun kunnan Yttermarkiin perustettiin kunnallinen ruotsinkielinen kansakoulu 1874. Vuonna 1878 perustettiin ruotsinkielinen koulu Finbyhyn ja 1880 Pjelaxiin. Vuonna 1885 perustettiin valtion tu-

ella ruotsinkielinen kansakoulu Ylimarkkuun. Ensimmäisen suomenkielisen kansakoulun perustaminen venyi selvästi seuraavalle vuosisadalle. Oravaisissa ensimmäinen ruotsinkielinen kansakoulu perustettiin 1880. Vuonna 1882 perustettu Ruotsalaisen Kansakoulun Ystävät tuli näyttämään merkittävää osaa perustamisessa. Kannattajat kuuluivat rahvaisiin. Oxfångariin 1887 perustettu kansakoulu oli vahvasti riippuvainen yhdistyksen tuesta. Suomalaisten koulujen perustaminen venyi seuraavalle vuosisadalle.³²

Raahessa päätettiin perustaa 1872 kaksikielinen kansakoulu. Oulussa perustettiin 1871 neljä suomenkielistä kansakoulua. Ruotsinkielisen kansakoulun perustaminen herätti vastustusta asukkaissa, vaikka valtuusto oli valmis perustamaan sen. Lopulta se perustettiin syksyllä 1880. Torniossa ruotsinkielen määrättiin kuuluvan perustamisesta alkaen mukaan opetukseen. Koulun perustamiseen Karungissa 1892 vaikutti se, että kunnallisjohdossa oli Ruotsin puolen Karungissa koulun käyneitä. Koska Turtola oli rajakunta, ruotsista Suomeen kouluun tulleita opetettiin ruotsiksi ja suomalaisia suomeksi. A.I. Arwidsson ja J.V. Snellman esittivät 1820-30-luvulla, että kansan sivistystaso kohoaa vasta ruotsin kielen poistuessa opetuksesta. Pastori Laitinen puhui kansallisista velvollisuuksista sanomalla, että ”ruotsalaisia emme ole, venäläisiksi emme voi muuttua, meidän pitää olla suomalaisia.” Tornionjokilaaksossa suomen kielen leviäminen oli estettävä kansallisten etujen vuoksi. Tilalle oli saatava ruotsin kieli. Taustalla oli pelko venäläistämisestä. Kielikysymys oli kuitenkin melko vähäinen koulujen perustamisissa, koska kunta sai kansakoulut edullisesti. Väestö tuki opetusta ruotsin kielessä, mutta suomenkieltäkin oli opetettava.³³

3.2 Venäjän kieli, saamen kieli ja vaikutus kansakouluja perustettaessa

Ruotsinkieli oli selvästi yleisempi maassa kuin venäjän ja saamen kieli. Suhtautuminen venäjänkielen ja saamenkielen oli melko nihkeää, joten tämänkielisiä oppilaita ei haluttu päästää kansakouluun helpolla. Näiden kielten vaikutus koulujen perustamiseen oli myös vähäinen jos sitä oli lainkaan. Joissakin Karjalan kunnissa käytiin mielenkiintoisella tavalla kiistelyä suo-

³² Nykarleby stad 1620-1920 1920, 82; Kristinestads historia 1915, 328; Vaasa 1852-1952 1956, 322-323; Kokkolan kaupungin historia III 1970, 368-369; Kokkolan kaupungin historia IV 1994, 173, 176-179; Jakobstads historia III 1914, 215, 232; Sideby sockens historia 1975, 210, 212-213; Vörå sockens historia II 1963, 280-281, 290-291; Övermarks historia 1947, 299-300, 317; Oravais sockens historia 1971, 298-299, 304, 309, 312, 316

³³ Raahen tienoon historia III 1991, 205-206; Oulun kaupungin historia IV 1856-1918 1976, 530-532; Lassila 2001, 520, 539, 587, 696; Tornionlaakson historia II 1600-luvulta vuoteen 1809 1993, 403-404

men- ruotsin- ja venäjänkielen välillä. Suomen kieli nähtiin yleisesti tärkeimpänä kansakoulujen opetuskielenä ja sitä tuli vaalia.

Tutkimastani aineistosta käy ilmi, että Salmilla ja Suojärvellä suomenkielisen kansakoulun saaminen venyi monta vuotta venäjänkielisiä kansakouluja myöhempään. Tämä on mielenkiintoista, koska muissa Karjalan kunnissa suomenkielisyyttä jopa haluttiin nostaa esiin venäläisyyttä vastaan. Salmin ja Suojärven myönteisempi venäjänkieleen suhtautuminen saattoi johtua osittain siitä, että ne olivat rajakuntia, toisin kuin muut tarkastelemani kunnat. Myös Lappeenrannassa venäjänkielistä kansakoulua alettiin tukea vähitellen. Esimerkit osoittavat sen, että suhtautuminen venäjänkielisen opetuksen ottamiseen kansakouluihin vaihteli eri kuntien välillä. Myös venäjänkielisen opetuksen alkamisvuodessa oli vaihteluita eri kuntien välillä riippuen ensimmäisen koulun perustamisesta. Venäjän kielen vaikutus oli melko vähäinen koulujen perustamisessa.

Vuonna 1848 perustettiin Salmiin, Suojärvelle ja Korpiselkään venäjänkieliset kansakoulut. Suomenkieli määrättiin rinnalle hieman myöhemmin. Ensimmäinen venäjänkieliselle vähemmistölle perustettu kansakoulu toteutui 1874 ja seuraava vuosikymmen myöhemmin. Suojärvellä kiista suomen ja venäjänkielisen opetuksen kesken siirsi uusien koulujen perustamisen vuosisadan vaihteeseen. Salmissa ensimmäinen suomenkielinen kansakoulu perustettiin Tulemaan 1885 lähes 40 vuotta myöhemmin kuin venäjänkielinen kansakoulu. Johanneksessa perustettiin jo 1857 ensimmäinen kansakoulu suomalaisuuden kannattajan Anton Keldanin toimesta. Kanneljärvellä oli vain kaksi venäjänkielistä koulua, mutta osa venäläisistä kävi suomalaisissa kansakouluissa. Koulut perustettiin vasta vuosisadan lopulla. Koivistolla 1880 nimismies Martelin teki ehdotuksen kansakoulun johtokunnalle venäjän kielen ottamisesta koulun opetussuunnitelmaan, koska siitä olisi paljon hyötyä kaupankäynnissä. Ehdotus ei kuitenkaan johtanut tulokseen. Kuolemajärvellä Seivästön kansakoulun perustaminen 1878 nähtiin suomalaisuuden nousuna. Sortavalan maalaiskunnassa suomenkielisyyttä haluttiin korostaa. Viipurin kunnallisten kansakoulujen perustamisessa 1871 opetuskieleksi määrättiin suomi. Venäläisen varuskunnan ja ortodoksisen seurakunnan takia Lappeenrannassa toimi myös venäläinen kansakoulu. Kaupunki ei aluksi tukenut sitä. Sen nähtiin tulevan toimeen omillaan tai lasten käyvän suomalaisessa kansakoulussa. Venäjän kieli alettiin nähdä vähitellen hyödyllisemmäksi. Säkkijärvellä Somerin seppä oli venäjänkielinen, joka vastusti kansakoulujen perustamista. Raivolaan 1886 syksyllä perustetusta kansakoulusta pelättiin tulevan ruotsinkielinen, koska sinne haluttiin ruotsinkielinen naisopettaja. Viipurin Sanomien kirjoit-

tajan mukaan kylä oli suomalais-venäläinen ja, koska kylässä oli venäläinen koulu, eivät suomalaiset lapset tarvinneet ruotsalaista opettajarta.³⁴

Opettajien huono saamen kielen taito Enontekiöllä johtui osittain sopivan saamenkielisen kirjallisuuden puutteesta. Välinpitämätöntä suhtautumista saamen kielen järjestämiseksi osoittaa mielestäni se, että opetusta kartettiin kirjallisuuden vähyyden takia. Mielenkiintoista on kuitenkin se, että naapurikunnassa Muoniossa varat riittivät saamenkielisen opetuksen järjestämiseen. Parantuneesta suhtautumisesta kertoo myös valtion antama avustus saamenkielisille opettajille 1897. Kuitenkin saamen kielen vaikutus koulujen perustamisessa oli pieni. Saamelaisilla ei ollut sellaista omaa kansakoulu yhdistystä niin kuin suomen- ja ruotsinkielisillä.

Saamenkielen opetusta kartettiin sopivan kirjallisuuden puutteen takia. Valtio antoi vuonna 1897 800 markan määrärahan matka- ja ylläpitoavuksi valmistuville saamenkielisille opettajille. Enontekiöllä 1800-luvulla monet opettajat, jotka olivat katekeettoja eli kiertokoulunopettajia, osasivat huonosti saamenkieltä, mikä vaikeutti aluksi saamenkielisten oppilaiden asemaa. Muoniossa varat kuitenkin riittivät saamelaisten parempaan opetukseen 1800-luvulla.³⁵

³⁴ Halila I 1949, 155, 161; Suojärvi II 1966, 132; Salmi 1952, 107; Johannes 1959, 358; Kanneljärvi 1957, 184; Koivisto 1953, 122; Kuolemajärvi 1957, 298; Sortavalan maalaiskunta 1954, 318; Viipurin kirja 1958, 223; Lappeenrannan historia 1812-1917 2005, 410; Säkkijärvi 1952, 282; Kivennapa 1961, 354

³⁵ Halila I 1949, 168; Lassila 2001, 637, 661

4 ERI YHTEISKUNTARYHMIEN SUHTAUTUMINEN KANSAKOULUJEN PERUSTAMISEEN

4.1 Poliittinen ja taloudellinen eliitti ja kansakoulut

Virkamies näki kansakoulujen olevan elinehto kansan hyvinvoinnille. Yleensä kannattajat olivat kuvernöörejä, maaherroja tai nimismiehiä. Kuvernöörit olivat monessa kunnassa merkittävässä asemassa. Usein perustamispäätökseen tarvittiin heidän ja senaatin apua. Eri seutujen virkamiesten ja taloudellisen eliitin edustajien välillä oli kuitenkin eri käsityksiä, ollen positiivisinta Uudellamaalla ja Itä-Suomessa. Kuitenkin Karttulassa eliitti lakkautti koulun. Eliitin vastustusta esiintyi eniten Varsinais-Suomessa, Kainuussa ja Etelä-Karjalassakin jossain määrin. Joissakin kunnissa kiertokoulunopettaja on ryhtynyt kannattamaan kansakoulua. Ilomantsissa tehtaan omistaja on ajanut kansakoulun perustamista.

Uudellamaalla useassa kunnassa kuvernöörit toimivat kansakoulujen puolustajina (Helsinki, Tammisaari, Askola, Karjalohja 1867). Komitea ja tuomiokapitulikin ajoivat asiaa (Sipoo 1851, Porvoo 1888). Porvoossa senaatti toimi lopullisena sysääjänä. Myös kunnallislautakunnan esimies saattoi toimia kannattajana (Tuusula). Professorit toimivat hankkeen kannattajina (Espoo) tai koulurakennusten lahjoittajina (Siuntio). Kartanonomistajat, joista merkittävin oli Alexander Ehrström, kannattivat koulua pariin kuntaan (Tuusula 1869, Elimäki) ja Järvenpään Haarajoen kylään (1890). Elimäellä kaksi kartanonomistajaa perusti koulun. Eliitti kasvatti koulujen suosiota parissa kunnassa 1870-luvulla (Siuntio, Inkoo, Loviisa). Tilanomistajat ja tilalliset kannattivat myös kouluja toimien perustajina, kuten Vihdissä 1890-luvulla (Vihti, Hyvinkää). Yrittäjät suhtautuivat koulujen perustamiseen vaihtelevasti. Kirjanpitäjät, rakennusmestari (Espoo), kauppiaat ja räätäli (Loviisa), lääkäri Elias Lönnrot (Sammatti) kannattivat kansakoulua, kun taas ruukinpatruuna vastusti tehtaan koulun takia kansakoulun perustamista (Karkkila). Lönnrot perusti myös Sammatin ensimmäisen kansakoulun 1866. Hyvinkäällä rautatien virkamiehet kannattivat koulua.³⁶

³⁶ Helsingin kaupungin historia III:2, 1950, 468-469; Ekenäs stads historia III 1810-1930 1964, 540-541; Espoo maalaispitäjistä suurkauppalaksi 1975, 122, 125; Sjundeå sockens historia I 1953, 248-249; Ingå, Fagervik, Degerby II 1985, 136, 140; Vihdin historia 1800-1918 1990, 218-219; Sibbo sockens historia II 1700-1868 1950, 81; Askolan historia I 1957, 361; Hyvinkään seudun historia 1860-1950 1951, 57; Karjalohja I 1919, 124; Karkkilan historia 1992, 434-435; Suur-Tuusulan historia III 1809-1924 1995, 581-583, 586-587; Sammatti Elias

Varsinais-Suomessa ja Satakunnassa kuvernööri Creutzin panos perustamiseen oli monessa kunnassa merkittävä. (Laitila 1871, Naantali, Uusikaupunki, Piikkiö, Nousiainen, Loimaa, Lappi, Vampula). Turussa kannattajat olivat kouluneuvostossa olleita eliitin jäseniä. Liedossa tehtailija suunnitteli kansakoulujen perustamista. Paimiossa senaatti ei suostunut ensimmäiseen anomukseen, mutta yleensä eliitti kannatti koulua, toisin kuin Piikkiössä. Paraisilla eliitin suhtautuminen parani varsinkin 1870-luvun aikana. Ylioppilaat ja nimismies toimivat puolustajina, kun seuraavat koulut perustettiin 1890-luvulla. Maanomistajat olivat epäilevällä kannalla vielä 1890-luvulla. Somerolla senaatti ja eliitin jäsenet kannattivat koulun perustamista. Uusia kouluja perustettiin kartanonomistajien aloitteesta 1890-luvulla. Uudessakaupungissa kreivi Creutz kannatti kansakoulun perustamista. Eliitin nihkeästä suhtautumisesta kertoo se, että kuntakokous myönsi varoja hyvin haluttomasti koulun laajentamiseen vuosisadan lopulla. Kalannissa lääninlääkäri toimi hankkeen alullepanijana ja merikapteeni kannatti koulua jokaiselle, mutta opettaja vastusti uusien koulujen perustamista. Eliitin keskenkin kannatus oli erilaista. Nousiaisissa, Lapissa ja Vampulassa maaherra Creutz taivutti kansalaisia koulun perustamiseen. Halikossa päättäjinä oli paljon eliitin jäseniä sekä kreivi August Armfelt. Kustavissa maisteri puolsi perustamista, kun taas lautamies vastusti. Porissa eliitti vastusti pitkään koulujen perustamista. Kiukaisissa asia otettiin esille jo 1860-luvulla eliitin keskuudessa. Ahlaisissa kunnallisneuvos, tehtaan isäntä ja maakauppias kannattivat kansakoulua.³⁷

Kuvernööri Oker-Blom toimi monessa Etelä-Karjalan kunnassa koulun puolustajana (Vehkalahti, Joutseno 1869, Käkisalmi, Kurkijoki, Kirvu, Räisälä 1869, Kaukola 1869, Jääski 1869, Säkkijärvi 1869, Johannes 1870, Kuolemajärvi 1870, Muolaa 1870, Uusikirkko 1872) tai perustamisen painostajana (Ruokolahti 1872, Savitaipale 1883 sakon uhalla). Uudessakirkossa kuvernööri sai väen innostumaan ja perustamaan koulun. Kansakoulun puoltajina toimi maistraatti ja porvariston vanhimmat (Viipuri 1849), joitakin eliitin jäseniä (Räisälä), mutta johto ja vanhoilliset kunnallismiehet eivät olleetkaan innostuneita ryhtymään kansakouluhankkeisiin (Käkisalmi, Sakkola, Hamina). Koulun perustajana toimi myös valtioneuvos, (Sortavalan maalaiskunta) lautamiehet, (Kuolemajärvi 1878, Soanlahti) maanomistajat ja (Muolaa 1870)

Lönnrotin kotipitäjä 2002, 259; Lovisa stads historia 1745-1995 1995, 139-140; Elimäen historia 1985, 429-430; Pernå sockens historia III 1989, 344

³⁷ Turun kaupungin historia 2 1856-1917 1957, 759; Liedon historia 2 1988, 300; Paimion historia 1973, 731-732; Soikkanen 1966, 334-335; Naantalın historia III 1965, 292-293; Paraisten historia 1985, 385-386, 388; Someron historia II 1958, 396-397, 406-407; Uudenkaupungin historia 1943, 115-116; Kalannin historia 1999, 513, 519; Nousiaisten historia II 1980, 272-273; Rauman seudun historia III 1986, 373-374; Suur-Huittisten historia III 1 1989, 522; Halikon historia II 1984, 162; Kustavin historia 1983, 301; Porin kaupungin historia III 1972, 737; Euran, Honkilahden Kiukaisten historia 1962, 398-399; Ahlaisten historia 1979, 574-575; Suur-Loimaan historia II 1994, 456

kunnallisneuvos (Joutseno 1884). Ruskealassa opettaja perusti koulun 1883 ja Lappeenrannassa Rouvasväenyhdistys.³⁸

Komitean kannatusta saatiin aluksi Tampereella. Hämeessä vapaaherra toimi kunnissa kannattajana ja perustajana (Janakkala, Hausjärvi). Janakkalassa koulu perustettiin vapaaherran ja muiden eliitin jäsenten yhteistyöllä 1861. Eliitti kannatti myös Urjalassa ja Akaassa. Kapteeni kannatti Urjalassa ja pöytäkirjasihteeri Lammilla jo 1840-luvulla koulua. Sisä-Suomessa kauppias tuki koulua Jämsässä ja Korpilahdella yksityinen sahanhoitaja perusti koulun 1881.³⁹

Etelä-Savossa eri eliittiryhmät kannattivat kouluja, kuten kouluneuvosto, maistraatti (Mikkeli), koulumestari (Kangasniemi), kunnallislautakunta (Kerimäki) ja kuvernööri (Mäntyharju). Heinolassa valtuusmiehet eivät aluksi nähneet tarpeellisena uusien koulujen rakentamista. Mikkelissä lahjoittajana toiminut rouvasväenyhdistys kuului eliittiin. Savonlinnassa perustajat olivat johtavaa luokkaa. Rantasalmella kansakoulu sai tukea eliitiltä 1858.⁴⁰

Etelä-Pohjanmaalla kuvernööri (Töysä, Lehtimäki, Karijoki 1891 perustaminen), komitea (Vaasa, Alavus), valtuusto (Vaasa), senaatti (Lappväärtti perustaminen 1879), nimismies, kunnallislautakunnan esimies (Teuva), maapäivämies (Mustasaari 1866), porvaristo (Pietarsaari) ja maaherra (Kortesjärvi) kannattivat kouluja. Vastustavista eliittiryhmistä on mainittava rakennuskomitea (Lappväärtti), kuntakokouksen puheenjohtaja ja yksittäisiä eliitin jäseniä (Tiukka). Eliitti päätti kansakoulun perustamisesta Kristiinankaupunkiin jo 1870-luvulla, Alajärvellä se tuki. Opillisen sivistyneistön kannattajista on mainittava kansakoulunopettaja, joka perusti ruotsinkielisiä kansakouluja 1880-luvulla (Siipyy) ja kiertokoulunopettaja (Soini

³⁸ Viipurin kaupungin historia IV 1981, 446; Käkisalmen historia 1958, 293; Kirvun kirja 1954, 431; Kurkijoen historia IV 1960, 81; Johannes 1959, 360; Jääsken kirja 1966, 119; Kaukola 1953, 349; Kuolemajärvi 1957, 297, 299; Sakkolan historia II 1987, 91; Soanlahti synnyinseutumme 1972, 156; Ruskeala sanoin ja kuvin 1985, 426; Muolaa ja Äyräpää 1870-1944 1952, 222; Räisälän historia 1952, 415-416; Sortavalan maalaiskunta 1954, 311-312; Säkkijärvi kautta aikojen 1952, 277-279; Uusikirkko 1955, 441; Haminan historia II 1975, 510-511; Lappeenrannan kaupungin historia 1957, 218-219; Imatran kirja 1997, 298; Joutsenon historia 1997, 328-331; Soikkanen 1966, 334

³⁹ Janakkalan historia 1976, 420-421; Hausjärven historia 1964, 676; Lammin pitäjän historia II 2001, 430; Tampereen historia III 1932, 788; Urjalan historia II 1975, 62; Akaan historia II 1954, 282; Vanhan Jämsän historia 1979, 281

⁴⁰ Entisajan Mikkeli. Mikkelin kaupungin vaiheita 1838-1917 1971, 388-389; Heinolan kaupungin historia 1948, 490; Savonlinnan kaupungin historia II 1812-1875 1963, 374; Kangasniemen historia II 1962, 255; Mäntyharjun historia II 1983, 42; Rantasalmen historia 1954, 657; Kerimäen pitäjän historia 1632-1932 1932, 222

1888). Yrittäjistä merkittävimpiä kannattajia olivat kauppias (Kortesjärvi) ja tilanomistajat (Kauhajoki, Seinäjoki 1869).⁴¹

Rakennustyötä tuki merkittäväällä tavalla konsuli, kauppaneuvos Otto Malm (Pietarsaari). Muita koulun kannattajia olivat nimismies (Oravainen, Vöyri 1879 koulu), tuomiokapitulin jäsen eli asessori (Maksamaa), kruununvouti (Alahärmä), senaatti, maistraatti, kaupunginvanhimmat ja kaupunginvaltuusto (Kokkola). Koulun vastustajana saattoi olla byrokraattinen kruunun hallintokoneisto (Kokkola, Alahärmä) ja tuomiokapituli (Vöyri). Kruunupyysä eliitti neuvotteli koulusta jo 1850-luvulla. Se perustettiin 1860-luvulla. Alahärmässä kannattajien määrä kasvoi eliitissä nopeasti. Ensimmäinen koulu perustettiin heti nälkävuosien jälkeen. Vöyrissä hämmästeltiin lasten kirjallukemisen heikkenemistä ja esitettiin kiinteän kansakoulun perustamista toukokuussa 1872. Tämä osoittaa, että sivistys ymmärrettiin ainakin eliitissä. Talonomistajat kannattivat. Kokkolassa eliitti katsoi rinnakkaisten oppilaitosten riittävän aluksi. Toholammilla vastustusta esiintyi niin talonisäntien kuin kuntakokouksen toimesta, mikä osoittaa, että eliitissäkin kansakoulua saatettiin vastustaa. Karstulassa kunnallislautakunta esitti perustamista jo 1868.⁴²

Pohjois-Savossa kuvernööri kannatti usein koulua (Kiuruvesi 1875, Rautalampi, Rääkkylä 1888). Rääkkylässä hän epäonnistui kuntalaisten taivuttelussa kansakouluasialle vuoteen 1892 asti. Senaatin painostus sai aikaan koulun perustamisen. Kuopiossa porvaristo kannatti yksimielisesti kansakoulua. Karttulassa kauppahuone tuki ensimmäisen kansakoulun perustamista. Leppävirralla tehtaan omistaja perusti 1862 kansakoulua mukailevan tehtaan koulun. Lokakuussa 1869 maakauppias oli valmis antamaan merkittävän lahjoituksen. Kruununvouti perusti Kurjalanrantaan koulun 1882. Joensuussa senaatin kirkollisasiain toimikunta keskusteli perustamisesta 1871. Enossa filosofian kandidaatti esitti perustamista. Vaikka vain koulumestari valittiin ja perustamista lykättiin, jonkinlaista innostusta eliitissä oli asian suhteen. Ilomantsissa ruukin omistaja anoi kansakoulun perustamista. Juuassa kannattajana toimi lukuisia

⁴¹ Vaasa 1852-1952 1956, 322; Kristinestads historia 1915, 328; Tjock kommuns historia 1976, 168; Lappfjärds historia I-II 1938-1952 1952, 237, 239; Sideby sockens historia 1975, 210; Teuva Pitäjä Etelä-Pohjanmaan Suupohjasta 1971, 165; Korsholms historia II 1956, 358; Alavuden historia I 1963, 818; Alajärven historia 1999, 254; Kortesjärven historia 1966, 245; Kauhajoen historia 1987, 678; Seinäjoen historia I 1970, 647; Soikkanen 1966, 334-335

⁴² Jakobstads historia III 1914, 215-216; Oravais sockens historia 1971, 298; Maxmo sockens historia 1968, 207; Kronoby sockens historia 1943, 452-453; Alahärmän historia I 1993, 400; Vörå sockens historia II 1963, 273, 275; Kokkolan kaupungin historia IV 1994, 165, 173; Suur-Lohtajan historia II 1977, 476; Karstulan kirja 1998, 485

kauppiaita, kun taas Liperissä kauppias vastusti. Seuraavana vuonna muutama eliitin kunta-
kokouslainen päätti perustamisesta.⁴³

Kuvernööri vaikutti myös monessa Pohjois-Pohjanmaan ja Lapin kunnassa koulun suosittajana (Alatornio, Haukipudas nälkävuosien takia, Inari), painostajana (Raahe, Reisjärvi, Yli-Kiiminki,) tai perustajana (Sotkamo 1881 kuvernöörin painostuskirje, Kuhmo 1881). Raati-
mies saattoi kannattaa myös koulua (Kajaani, päätöksen lopullinen siirto maistraatille, Alatornio). Pattijoella kruununvouti tuki merkittävästi kansakoulua. Reisjärvellä metsäntarkastaja, herastuomari ja kuntakokouksen puheenjohtaja yrittivät painostaa, että koulu perustettaisiin 1886. Tarvittiin nimismiehen ja poliisin suostuttelua ennen kuin se perustettiin 1897. Eliitin suhtautuminen muuttui yleensä myönteiseksi jo 1870-luvulla (Oulu, Kuhmo), mutta muutamissa kunnissa eliitti ei myöntänyt kunnolla tukea ennen 1890-lukua (Hyrnsalmi, Tornionjokilaakso). Oulussa valtuusto tuki ruotsinkielisen kansakoulun perustamista.⁴⁴

Poliitikko maalaisaristokraatti Agathon Meurman oli innokas kansakoulun puolustaja. Eliitin ajattelussa maa ei ollut aineellisessa eikä älyllisessä kehityksessä vielä valmis kansakoululle. Kuvernöörit vaikuttivat monissa kunnissa vahvasti kansakoulujen perustamiseen. Eliitin suhtautuminen on ollut varsinkin 1870-luvulla negatiivista, koska se päätti myöntää valtionapua niukasti.⁴⁵ Olen tullut osittain samoihin tuloksiin.

4.2 Papiston suhtautuminen kansakouluihin

Papisto alkoi vuosisadan loppua kohden suhtautua kansakouluihin nihkeämmin ajan epäkristillisen hengen vuoksi. Tutkiessani tätä en löytänyt tästä viitteitä. Piispa Frans Ludvig Schau-
manin mielestä kansakoulut oli erotettava kirkon vaikutuspiiristä ja niiden valvojaksi oli asetettava johtokuntia. Papisto muodosti oman valtiopäiväsäädyn, jolloin sillä oli paljon vaikutusvaltaa. Papisto osoitti tarpeellisuutensa valtiovallalle lukutaitoa opettamalla. Pappien tuli

⁴³ Kuopion historia 3 1989, 417; Karttulan kirja 1987, 482; Kiuruvesi 1873-1980 1988, 158-159; Rautalammin historia 1959, 347; Leppävuiran kirja 1967, 478, 481-482; Vieremän kirja 1983, 297-299; Joensuun kaupunki 1848-1898, 1904, 405; Suur-Ilomantsin historia 1991, 530-531; Juuan pitäjän historia 1941, 358-359; Suur-Liperin historia 1984, 542-543; Kitee ja Rääkkylä vuoteen 1870 1994, 430-432; Soikkanen 1966, 334

⁴⁴ Raahen tienoon historia III 1991, 205-206; Reisjärven kirja 1987, 483-485; Oulun kaupungin historia IV 1856-1918 1976, 530-532; Suur-Iin historia 1989, 430-434; Kajaanin kaupungin historia III 1961, 477-478; Sotkamon historia 1997, 496; Kuhmon historia 2003, 246-247; Hyrnsalmen historia 1988, 212-213; Tornionlaakson historia II 1600-luvulta vuoteen 1809 1993, 403; Alatornion historia 1988, 410; Inari 2003, 284

⁴⁵ Halila I 1949, 241

avustaa koulua ja olla sille myötämielisiä.⁴⁶ Ylin papisto saattoi olla aloitteen tekijänä ainakin joissakin kunnissa. Osa kirkonmiehistä tosin vastustikin. Vastakkaisia näkemyksiä saattoi esiintyä jopa saman kunnan alueella. Kirkonmiehistä kannattajina toimivat niin pappi, kirkkoherra, suntio, kappalainen, rusthollari ja lukkari. Lounais-Suomessa papiston vastustusta näyttää esiintyvän eniten, mutta sielläkin jotkut kirkonmiehet kannattivat kouluja. Merkittävää on myös, että Ahvenanmaalla suhtautumisessa oli eroja, kun Finströmissä kirkkoherra kannatti koulua ja Jomalassa rovasti vastusti. Papiston jäsenet suhtautuivat myönteisimmin asiaan Itä-Suomessa, mutta Etelä-Karjalan muutamissa kunnissa he toimivat vastustajina. Pohjanmaalla esiintyi myös vastustusta. Pohjois-Karjalassa ja Pohjois-Savossa papisto oli merkittävä taustavaikuttaja. Etelä-Savossa suhtautuminen oli selvemmin Etelä- ja Keski-Pohjanmaata parempaa. Pohjois-Pohjanmaalla merkittävää on, että nuoremmat papit suhtautuivat kansakouluihin positiivisemmin kuin vanhemmat papit. Tämä osoittaa todennäköisesti sen, että kouluasiassa oli tapahtumassa sukupolvenvaihdos. Nuoret näkivät sivistysasiat uudessa valossa kuin vanhemmat. Lapissa papisto myös kannatti kouluja harvinaisen paljon. Nämä esimerkit osoittavat saman, mitä tutkimuskirjallisuudestakin tulee esiin, että papiston suhtautuminen ei ollut kokonaan negatiivista vuosisadan mittaan.

Uudellamaalla, Varsinais-Suomessa ja Ahvenanmaalla rovastien suhtautuminen oli vaihtelevaa. Rovasti saattoi ajaa asiaa (Espoo 1890-luku, Pori, Eura), mutta myös vastustaa (Jomala). Myös kirkkoherrojen asenteet olivat erilaiset. Enimmäkseen he kannattivat koulua (Naantali, Alastaro, Loimaa, Finström perustamiseen vaikuttaminen, Pori, Rauman maalaiskunta 1892 koulun perustaminen, Lappi, Hinnerjoki 1894 aloite), mutta vastustustakin esiintyi (Loviisan suomenkielinen koulu, Somero). Pastoreiden suhtautuminen oli vaihtelevaa, kun he saattoivat olla aloitteentekijöinä (Karkkila), kannattajina (Liljendal), tai vastustajina (Lappi). Kappalaisetkin parissa kunnassa toimivat asian kannattajina (Tammisaari, Karjaa, Västanfjärd 1874 perustetun koulun tukeminen). Rusthollarit toimivat parissa kunnassa merkittävänä koulun tukijoina (Karkkila aloite, Alastaro). Rauman maalaiskunnassa kirkon johtohenkilöt olivat kansakoulua vastaan, koska kirkollisen opetuksen nähtiin riittävän. Ahlaisissa osa oli vastustanut uskonnollisista syistä, joten vastustajissa oli myös kirkonmiehiä.⁴⁷

⁴⁶ Halila I 1949, 220, 225, 227-228, 241; Peltonen 1992, 94; Uno Cygnaeuksen kirjoitukset 1910, 341-342

⁴⁷ Espoo maalaispitäjistä suurkauppalaksi 1975, 125, 130; Ekenäs stads historia III 1810-1930 1964, 540-541; Karis socken VI 1721-1865 1994, 69; Karkkilan historia 1992, 434; Lovisa stads historia 1745-1995 1995, 139-140; Liljendal sockens historia 1935, 418; Naantalın historia III 1965, 288; Suur-Loimaan historia II 1994, 456; Someron historia II 1958, 395-397; Mariehamns stads historia I-II 1911, 353-354; Livola 1951, 309; Porin kaupungin historia III 1972, 737; Rauman seudun historia III 1986, 373-378; Euran Honkilahden ja Kiukaisten historia 1962, 398-400; Ahlaisten historia 1979, 574-575

Etelä-Karjalassa rovasti oli toiminut muutamissa kunnissa koulun tukijana (Johannes 1870, Hamina), mutta myös kiertokoulun kannattajana (Kurkijoki). Antreassa kirkkoraati toimi aloitteentekijänä kunnallisen kansakoulun perustamispäätöksessä 1872. Myös kirkkoherrat kannattivat ja perustivat kouluja monissa alueen kunnissa (Antrea 1869 perustaminen omalla kustannuksella, Kivennapa 1874 perustaminen, Kuolemajärvi 1882 kahden kansakoulun perustamiseen vaikuttaminen, Kurkijoki 1870, Pälkjärvi 1872, Räisälä merkittävä lahjoitus). Koivistossa kappalainen toimi aloitteentekijänä joulukuussa 1869. Papiston kesken esiintyi myös suurta vastustusta (Pälkjärvi, Sortavalan maalaiskunta), mutta myös myönteistä suhtautumista (Sortavalan maalaiskunta, Säkkijärvi, Metsäpirtti). Sortavalan maalaiskunnassa papisto pelkäsi aluksi uskonnosta vieraantumista ja maallistumista. Osa papeista oli koulujen johtokunnissa ja he suhtautuivat myönteisesti asiaan.⁴⁸

Hämeessä kannattajana saattoi olla rovasti (Orimattila, Hartola, Mäntyharju, Kangasniemi ja Juva perustamisaloite). Aloitteen tekijänä saattoi olla myös kirkkoherra (Joutsa), saarnaaja ja kanttori (Anttola), pastori (Asikkala 1876) ja suntio (Hirvensalmi). Kirkon johtohenkilöt saattoivat täälläkin jarruttaa uusien koulujen perustamista (Hartola), esimerkiksi pitäessään kansakoulua kristinuskolle vihamielisenä (Hollola).⁴⁹

Etelä- ja Keski-Pohjanmaalla rovastit toimivat myös muutamissa kunnissa merkittävinä koulun tukijoina (Lohtaja, Himanka, Lestijärvi, Ilmajoki 1856 perustajana). Kirkkoherra toimi monessa Sisä-Suomen kunnassakin koulun tukijana (Jyväskylän maalaiskunta, Korttesjärvi, Teuva, Närpiö 1864 perustamishdotus, Kruunupyy, Toivakka 1874 perustamishdotus). Kappalaiset suhtautuivat vaihtelevasti, kun parissa kunnassa he ehdottivat koulun perustamista (Siipyy 1874, Kurikka), mutta Muuramessa kappalainen vannoi koulun jäävän tulematta. Pastori tuki parissa kunnassa koulua (Lestijärvi, Seinäjoki perustamishdotus 1869), lukkari samoin (Teuva, Soini). Oravaisissa ja Alajärvellä papisto vastusti pitkään kansakoulua.⁵⁰

⁴⁸ Antrea 1951, 101, 103; Kivennapa 1961, 329; Johannes 1959, 360; Koivisto 1953, 117; Kuolemajärvi 1957, 297, 299; Kurkijoen historia IV 1960, 81-82; Pälkjärvi 1963, 145; Räisälän historia 1952, 415-416; Sortavalan maalaiskunta 1954, 311-312; Säkkijärvi kautta aikojen 1952, 277-279; Koivisto 1953, 117; Haminan historia II 1975, 510

⁴⁹ Orimattilan historia II 1976, 263; Hartolan kirja 1979, 322; Asikkalan historia 1981, 679-680; Hollolan historia III 1975, 125; Anttolan historia 1993, 177; Mäntyharjun historia II 1983, 42; Kangasniemen historia II 1962, 255; Juvan historia 1957, 597; Hirvensalmen kirja 1979, 160; Joutsan kirja 1976, 579

⁵⁰ Sideby sockens historia 1975, 206; Teuva Pitäjä Etelä-Pohjanmaan Suupohjasta 1971, 165-166; Korttesjärven historia 1966, 245; Soikkanen 1966, 334; Jyväskylän kunnan historia 1937, 236; Jyväskylän maalaiskunnan kirja 1977, 484; Ilmajoki vuoden 1809 jälkeen 1953, 851; Alajärven historia 1999, 254; Kurikan historia II 1. 2003, 735; Seinäjoen historia I 1970, 647; Oravais sockens historia 1971, 298; Maxmo sockens historia 1968, 207;

Itä- ja Pohjois-Suomen monissa kunnissa kirkkoherrat tukivat koulua (Kiuruvesi 1871 Iisalmen kirkkoherran kannatus, Leppävirta 1860-luvun loppu, Eno perustamisesitys, Kitee, Kii-
minki, Pattijoki, Reisjärvi painostus 1886, Alatornio, Rovaniemi). Pattijoella kannatus oli
muita merkittävämpi. Vastustustakin oli ainakin useampien koulujen perustamiseen (Vihanti
1881). Rovastienkin suhtautuminen oli moninaista, mutta yleensä positiivista (Leppävirta hei-
näkuu 1861, Tohmajärvi 1859, Kajaani, Ii 1880-luvulla asenteiden parantaja, Alatornio). Pas-
torit yleensä kannattivat (Eno perustamisesitys, Tohmajärvi 1859, Alatornio 1890-luvulla li-
sää kouluja). Suur-Iin alueella vanhemmat papit suhtautuivat kielteisesti, kun taas nuoremmat
papit suhtautuivat myönteisesti kansakoulujen perustamisiin. Inarissa kappalainen kannatti
kansakoulua. Lapissa lestadiolaiset vastustivat kansakoulua.⁵¹

4.3 Talonpoikien ja tilattoman väestön suhtautuminen kansakouluihin

Talonpoikaisväestö suhtautui yleensä varovaisesti kaikkeen uuteen lähinnä kirkollisen kan-
sanopetuksen kehittyneisyyden vuoksi. Jotkut köyhemmistä yhteiskuntaluokista kannattivat
kansakoulua. Heidän asenteensa kansakouluun parani 1890-luvulle tultaessa eri kunnissa eri
aikaan. Joissain kunnissa talonpojat toimivat myös koulujen lahjoittajina. Keski-Pohjanmaalla
sisämaan kunnissa vastustus oli hyvin suurta. Pohjois-Savossa suhtautuminen uusien koulujen
perustamisiin näyttää vaihdelleen melko paljon. Parissa kunnassa se parani 1870-luvulta. Poh-
jois-Pohjanmaalla joissakin maaseutukunnissa asenteet saattoivat olla jo melko aikaisin posi-
tiivisia. Myös kiertokoulu oli tärkeä tekijä kouluasiaan suhtautumisessa. Ranualla ja Reisjär-
vellä kiertokoulun nähtiin riittävän kansanopetukseen varsinkin talonpoikien keskuudessa.
Vastustuksen syyt liittyivät nälkävuosiin, kustannuksiin, lasten vieraantumiseen maatalous-
töistä ja pelkoon, että lapsista kasvaa herroja.

Uudellamaalla ja osassa Kymenlaaksoa kansa vastusti yleensä uusia koulurakennuksia (Es-
poo, Porvoo). Kiertokoulu nähtiin parissa kunnassa kansakoulua tärkeämpänä (Mäntsälä, An-
jala, Pernaja 1873-74 talonpojat). Talonpoikien vastustus oli monissa alueen kunnissa hyvin
sitkeää(Karjalohja, Karkkila, Iitti 1880-luvulla hienoista paranemista, Liljendal vuosisadan

Kronoby sockens historia 1943, 452; Suur-Lohtajan historia II 1977, 472-481; Vanhan Korpilahden historia
1994, 535; Toivakan historia 1993, 449

⁵¹ Kiuruvesi 1873-1980 1988, 158; Leppävirran kirja 1967, 478; Enon historia 1860-1967 1994, 156; Kitee ja
Rääkkylä vuoteen 1870 1994, 430; Tohmajärvi 1956, 74; Raahen tienoon historia III 1991, 205, 209-212; Reis-
järven kirja 1987, 483; Suur-Iin historia 1989, 430-434, 437; Halila I 1949, 241; Kemian kaupungin historia 2
1976, 889, 891; Tornionlaakson historia II 1600-luvulta vuoteen 1809 1993, 403; Tornio 1621-1921 1921, 147;
Alatornion historia 1988, 410, 413-414; Lassila 2001, 661

loppuun asti). Karjalohjalla maanviljelijä toimi myös aloitteentekijänä. Elimäellä lapsia katsottiin tarvittavan edelleen kotitöissä.⁵²

Varsinais-Suomessa ja Satakunnassa kansa suhtautui yleensä kielteisesti koulujen perustamisiin (Naantali 1872, Parainen, Nousiainen toinen koulu vasta vuosisadan vaihteessa). Monissa kunnissa talonpojat vastustivat koulua kustannusten vuoksi (Paimio, Maarianhamina, Vampula) tai pitivät koulua tarpeettomana ja vaarallisena (Kaarina 1870-luvun lopulle asti, Paimio, Pori, Lappi, Loimaa 1870-luvun puolivälin perustamiseen asti, Karinainen 1870, Alastaro 1870-luvun lopun perustamiseen asti). Lisäksi talonpojat pitivät koulua joko herramaisena (Lieto), vastustivat uskonnollisin ja sijaintisyydin (Vampula) tai katsoivat kiertokoulun riittävän (Eura). Talollisten suhtautuminen oli yleensä negatiivista (Taivassalo, Rauman maalaiskunta, Lappi, Hinnerjoki). Talollinen saattoi vedota, että ilman koulua oli tultu tähänkin asti hyvin toimeen (Taivassalo), tai kirkolliseen opetukseen (Rauman maalaiskunta). Somerolla maanviljelijät ryhtyivät rettelöimään, kun päätös kansakoulun perustamisesta tehtiin 1876. Maarianhaminassa vastustus oli yleisesti vähäisempää, mutta omaa koulutaltoa hankittaessa keskusteltiin sijainnista, joten varmaan talonpoikaista vastustusta esiintyi jonkun verran. Ahlaisissa kylien itselliset ja torpparit vastustivat.⁵³

Etelä-Karjalassa talonpoikaista vastustusta esiintyi myös merkittävästi (Kuolemajärvi, Kurkijoki, Metsäpirtti, Säkkijärvi, Kivennapa, Jaakkima perustamislykkäys 1870-luvulla, Sakkola, Pälkjärvi), Johanneksessa vain muutaman vuoden. Talonpojat olivat vanhoillisia (Valkjärvi, Suojärvi), katsoivat lapsista kasvavan herroja (Valkjärvi, Suojärvi, Kanneljärvi 1895 asti, Pärkkälä), valittivat viljan hinnasta ja 25 pennin maksusta koulua varten (Kaukola), pelkäsivät verotaakkaa (Koivisto 1869) ja vastustivat menoja ja verojen nousua (Sortavalan maalaiskunta). Talolliset tukivat parissa kunnassa koulua (Kuolemajärvi 1878 kyläkoulun perustaminen, Suistamo 1886 kyläkoulun perustaminen). Talonpojatkin kannattivat koulua (Säkkijärvi). Parissa kunnassa talonpoikien ja kansan asenteet paranivat vuosisadan edetessä hyvin, kun tieto

⁵² Espoo maalaispitäjistä suurkauppalaksi 1975, 122; Porvoon kaupungin historia III:1 1809-1878. 2000, 173; Mäntsälän historia II 1993, 483; Karjalohja I 1919, 124, 126; Karkkilan historia 1992, 435-436; Ekenäs stads historia III 1810-1930 1964, 540-541; Karis socken VI 1721-1865 1994, 69; Ingå, Fagervik, Degerby II 1985, 136, 140; Pernå sockens historia III 1989, 357; Anjalan historia 1981, 580; Elimäen historia 1985, 429-431; Iitin historia 1966, 509-513; Liljendal sockens historia 1935, 418, 423, 426

⁵³ Naantalın historia III 1965, 292-293; Liedon historia 2 1988, 300; Kaarinan pitäjän historia IV 1957, 9; Paimion historia 1973, 731-732; Paraisten historia 1985, 385; Someron historia II 1958, 396; Nousiainen historia II 1980, 272-273, 276; Mariehamns stads historia I-II 1911, 352; Soikkanen 1966, 335; Porin kaupungin historia III 1972, 739; Rauman seudun historia III 1986, 374-376; Eurajoen historia, Euran, Honkilahden ja Kiukaisten historia 1962, 399; Suur-Huittisten historia III 1 1989, 532-533; Ahlaisten historia 1979, 574-575; Suur-Loimaan historia II 1994, 456-465; Karinaisten historia 1957, 226

alettiin omaksua (Soanlahti 1880-luvun puoliväli, Räisälä 1890-luku, Suistamo 1890-luku yksityisen kansakoulun perustaminen). Lisäksi moni pitäjänmies saattoi olla valmis maksamaan kruununrästit ja maksamattomat velat (Kirvu). Maanviljelijät kannattivat (Suistamo), mutta torpparit, tilattomat (Räisälä) ja jotkut lampuodit (Muolaa) vastustivat koulua tilan menettämisen pelossa.⁵⁴

Hämeessä talonpojat vastustivat monessa kunnassa (Janakkala, Lammi, Hollola, Kangasala, Orimattila perustamisesta valitus). Kansakoulu saatettiin perustaa kuitenkin talonpoikien ja talollisen yhteistyöllä (Janakkalan ensimmäinen koulu 1861), tai valistuneet talonpojat toimivat puolustajina (Kangasala). Talollisten suhtautuminen saattoi olla joko myönteistä (Viiala), tai osittain kielteistä (Toijala). Torpparit vastustivat monesti koulua (Hausjärvi, Korpilahti). Etelä-Savossa talonpoikien suhtautuminen kouluun olikin myönteistä (Juvalla enemmistö kannatti ensimmäistä koulua, Rantasalmi 1858, Hirvensalmi ensimmäinen koulu). Vastustustakin talonpojissa kuitenkin esiintyi (Kerimäki, Joutsa 1890-luvun lopulle, enemmistö Rantasalmi) Juvalla osa talollisista vastusti.⁵⁵

Etelä-Pohjanmaalla talonpojat vastustivat monissa kunnissa liian suuren rasituksen vuoksi (Teuva, Seinäjoki). Talonpojat vastustivat vanhakantaisuuttaan (Teuva uusia kouluja perustettaessa, Oravainen uuden epäily, Alajärvi, Jalasjärvi ainakin 1870-luvulla paljon, Kauhajoki, Kokkola, Lestijärvi 1890-luvun vaihteeseen) tai valittivat kuvernöörille koulun perustamisesta (Kauhava 1870). Talonpoika saattoi lahjoittaa myös varoja koulurakennukseen (Tiukka 1892), tukea (Pedersöre) tai perustaa koulun (Vöyri 1879). Suurin osa kansasta on saattanut vastustaa (Vaasa, Alavus, Ilmajoki, Himanka) tai kannattaa kouluja 1870-luvulla (Seinäjoki). Vaasassa korvaavat oppilaitokset vaikuttivat kansan negatiivisiin mielipiteisiin. Kansa saattoi vastustaa 1890-luvulle (Kortesjärvi) tai vastustaa vain muutamia vuosia (Kurikka). Alavudella 1873 perustetun tyttökoulun harvat vastustajat pelkäsivät talonpoikien veronmaksun lisääntymistä, joka saattaa osoittaa, että vastustajatkin olivat talonpoikia. Talollisten suhtautuminen oli

⁵⁴ Valkjärvi- pitäjä kohtaloitten kannaksella 1953, 266; Suojärvi II 1966, 129; Kirvun kirja 1954, 431; Kivennapa 1961, 329; Jaakkima 1955, 428-429; Johannes 1959, 361; Kanneljärvi 1957, 175-176, 178; Kaukola 1953, 351; Koivisto 1953, 120; Kuolemajärvi 1957, 297-299; Kurkijoen historia IV 1960, 85; Sakkolan historia II 1987, 91-92; 95; Pälkjärvi 1963, 145; Soanlahti synnyinseutumme 1972, 156; Muolaa ja Äyräpää 1870-1944 1952, 223; Räisälän historia 1952, 419, 425-433; Sortavalan maalaiskunta 1954, 312; Suistamo 1955, 198, 207, 229; Metsäpirtti 1953, 149; Säkkijärvi 1952, 277-278; Parikkalan historia I 1952, 264, 267

⁵⁵ Janakkalan historia 1976, 420-421; Soikkanen 1966, 112-113; Lammin pitäjän historia II 2001, 430, 433; Hollolan historia III 1975, 125; Orimattilan historia II 1976, 262-263; Hausjärven historia 1964, 676-678; Vanhan Korpilahden historia 1994, 526, 532; Akaan historia II 1954, 282-284, 298-299; Kangasalan historia III 1987, 175; Juvan historia 1957, 597-598; Rantasalmen historia 1954, 657; Kerimäen pitäjän historia 1632-1932 1932, 222-225; Hirvensalmen kirja 1979, 160; Joutsan kirja 1976, 579-581

myönteistä (Soinissa kolme kannatti) ja kielteistä (Soini suuri osa vastusti, Kannus kaksi talollista vastusti). Torppari saattoi toimia kansakoulun perustajana (Isojoki) tai neljä torpparia saattoi vastustaa (Soini). Oravaisissa 1880 Kimon kyläläiset tukivat kansakoulua.⁵⁶

Sisä-Suomessa talonpojat vastustivat yleisesti (Karstula aluksi, Hankasalmi 1880-luvulle asti) huonojen satojen ja laskeneiden tulojen (Kyyjärvi) tai kirkkohankkeen takia (Toivakka 1896 asti). Muuramessa talollinen oli valmis lahjoittamaan tilat koululle 1892. Pohjois-Savossakin talonpojat saattoivat haluta vain kyntömiehiä herrasmiesten sijaan (Leppävirta, Eno, Tohmajärvi), koulua pidettiin rikkaiden kouluna (Kitee 1870-luvulla jo olemassaoleva koulu, Tohmajärvi) tai kiertokoulun nähtiin riittävän (Tohmajärvi). Kansan vastustusta esiintyi (Kuopio, Rautalampi kyläläisten taholta perustamiseen) tai kylän kansa tuki kansakoulua (Juuka 1895). Pielavedellä seurakunta tuki hanketta. Leppävirralla pari talollista lahjoitti tarvittavan maapalstan omaan koulutaloon 1872.⁵⁷

Pohjois-Suomessa talonpoikainen vastustus oli selvästi havaittavissa (Kajaani 1871 kokousmäärien vähäisyys, Sotkamo kansaa pidettiin tyhmänä, Hyrynsalmi, Tornionjokilaakso) kiertokoulun ja varojen vähyyden vuoksi (Reisjärvi 1897 asti, Ii). Kansan suhtautuminen parani 1880- ja 1890-lukujen aikana merkittävästi (Oulu, Yli-Kiiminki). Oulun Tuiraan asukkaat perustivat itse kansakoulun 1889. Pudasjärvellä joissakin köyhemmissä kylissä perustettiin itenäisesti muutama kansakoulu. Alatorniossa jotkut talokkaat kannattivat kansakoulua.⁵⁸

Kansakoulu tyydytti kansaa vasta, kun koulu tuki sosiaalista nousua ja kulttuuripäämääriä. Kun papisto ei täysin voimin antautunut kansakouluaatteelle, kansakin saattoi pysyä pitkään kylmänä, koska seurakunnan paimenen sana oli painava kuntakokouksissa. Cygnaeuksen mu-

⁵⁶ Vaasa 1852-1952 1956, 322, 326; Tjock kommuns historia 1976, 168; Teuva Pitäjä Etelä-Pohjanmaan Suupohjasta 1971, 166-168; Alavuden historia I 1963, 818-820; Ilmajoki vuoden 1809 jälkeen 1953, 851-852; Alajärven historia 1999, 254; Soikkanen 1966, 334; Jalasjärven kirja 1958, 356; Korttesjärven historia 1966, 245-246; Kurikan historia II:1 2003, 735-736; Kauhajoen historia 1987, 678; Kauhavan historia I 1999, 370; Seinäjoen historia I 1970, 647; Soikkanen 1966, 334; Pedersöre storsockens historia II 1950, 659; Oravais sockens historia 1971, 298; 301; Vörå sockens historia II 1963, 273, 275; Kokkolan kaupungin historia IV 1994, 176-179; Suur-Lohtajan historia II 1977, 472-481

⁵⁷ Karstulan kirja 1998, 485-487; Vanhan Korpilahden historia 1994, 535; Kyyjärven kirja 1990, 477; Toivakan historia 1993, 449, 452; Kuopion historia 3 1989, 417; Rautalammin historia 1959, 347-348; Pielaveden ja Keiteleen historia II 1983, 144-145; Hankasalmen kirja 1966, 240; Leppävirran kirja 1967, 481-482; Enon historia 1860-1967 1994, 156-157; Juuan pitäjän historia 1941, 362; Kitee ja Rääkkylä vuoteen 1870 1994, 431-432; Tohmajärvi 1956, 74, 98

⁵⁸ Reisjärven kirja 1987, 483-485; Oulun kaupungin historia IV 1856-1918 1976, 534; Suur-Iin historia 1870-1925 1989, 430-431, 434, 437; Kajaanin kaupungin historia III 1961, 477-478; Sotkamon historia 1997, 496; Hyrynsalmen historia 1988, 212-213; Tornionlaakson historia II 1600-luvulta vuoteen 1809 1993, 403; Alatorni-on historia 1988, 410, 412

kaan pappien tulikin avustaa koulua ja olla sille myötämielinen. Talonpoikien kannatus koulua kohtaan on kasvanut 1880-luvun mittaan ja Länsi-Suomen vauras talonpoikaisväestö alkoi vuoden 1866 kansakouluasetuksen jälkeen suhtautua kouluihin nihkeämmin kuin Itä-Suomen talonpoikaisväestö, kun aiemmin oli ollut päinvastoin. Päivi Lipposen väitöskirjasta selviää, että talollisvaltaisissa kylissä talonpojat osallistuivat vahvasti oman koulun perustamiseen. Talollisten vaurastuminen ja elinkeinon monipuolistuminen karja- ja metsätalouteen saattoivat olla syynä talollisten paranevaan asenteeseen koulua kohtaan. He osallistuivat lopulta myös johtokunnan toimintaan. Kyläläisten sosiaalinen asema heijastui lasten suhtautumisessa koulunkäyntiin. Merkittävää on, että talollinen vastusti Riistavedelle suunniteltua koulua 1894, mutta talonpoikien yhteistyöllä se perustettiin nopeasti.⁵⁹ Omassa tutkimuksessanikin olen parista kunnasta havainnut koulun perustamisen tapahtuneen talonpoikien yhteistyöllä. Vaurastumisen ja elinkeinon monipuolistumisen hyödyt vaikuttivat talollisten asennemuutokseen.

4.4 Yhteiskuntaryhmien yleinen suhtautumisen kehitys koulujen perustamiseen vuosisadan mittaan

Pohjois-Pohjanmaan ja Kainuun syrjäisyys ja henkisten ja aineellisten voimavarojen puute vaikuttivat eri yhteiskuntaryhmien nihkeään suhtautumiseen vuosisadan loppuun asti.⁶⁰ Pääasiassa näin oli, mutta Pohjois-Pohjanmaalla muutamassa kunnassa talonpojat olivat myönteisempiä. Monessa kunnassa parantumista tapahtui vuosisadan loppuun mennessä. Sippolassa ja Virolahdella myöntymistä oli jo 1850-luvulta alkaen. Asenteet perustamiseen saattoivat olla osin vastakkaisiakin, kuten Toijalassa ja Viialassa. Joissain Etelä- ja Keski-Pohjanmaan kunnissa, Pohjanmaan rannikkokunnissa ja Pohjois-Karjalassa asenteet paranivat melko nopeasti vuosisadan vaihteeseen mennessä. Keski-Suomessa ja Pohjois-Savossa vastustusta esiintyi suhteellisen pitkään. On merkittävää huomata, että Leppävirralla 1890-luvulla aikaisemmat koulun kannattajat (johtokunta) ryhtyivät jarruttamaan uusien koulujen perustamista, kun taas aiemmin vastustaneet talonpojat ryhtyivät puuhaamaan uusia kouluja. Merkittävää kuitenkin, että Lapissa vastustus on yhteiskuntaryhmästä riippumatta säilynyt selvästi muuta maata kauemmin.

⁵⁹ Cygnaeuksen kirjoitukset 1910, 341-342; Soikkanen 1966, 114, 333-336; Halila II 1949, 43-44, 50, 61, 149; Lipponen 2006, 206, 208, 262-263, 275

⁶⁰ Soikkanen 1966, 329

Espoossa ja Inkoossa vastustus siirsi perustamiset pääasiassa seuraavalle vuosisadalle. Helsingin maalaiskunnassa ensimmäiseen kansakouluun suhtauduttiin puheessa myönteisesti jo 1865. Käytännössä asiaa kuitenkin jarrutettiin, joten muiden koulujen perustaminen siirtyi 1890-luvulle. Käsitykset muuttuivat myönteisiksi Elimäellä, Siuntiossa ja Askolassa 1880-luvulla. Tammisaarella kaupunkiseurakunnan vaatimus kansakoulun perustamisesta toteutui vuoden viiveellä, mikä osoittaa, että asiaa vitkasteltiin. Loviisassa, Anjalassa ja Karjaalla vastustus säilyi vuosisadan loppuun saakka. Kuusankoskella vielä 1890-luvulla uusia kouluja perustettaessa esiintyi ajoittain vastustusta.⁶¹

Naantalissa maaseurakuntalaiset ryhtyivät kaupunkilaisten kanssa suunnittelemaan kansakouluja 1889. Mielipiteet olivat muuttuneet myönteisiksi 20 vuodessa. Perttelissä kouluista oli keskusteltu jo kymmenen vuotta aikaisemmin, ennen koulun perustamista 1880-luvulla, mikä kertoo vastustuksesta. Iniössä ja Honkilahdella vastustus on ollut suurta vuosisadan loppuun saakka. Joissakin kunnissa kouluihin suhtauduttiin jo 1870-luvulla myönteisesti (Korppoo, Rauma, Eura). Kiukaisissa suhtautuminen oli varsin myönteistä 1880- ja 1890-lukujen vaihteessa päätellen koulujen perustamisista. Kauvatsalla suhtautuminen kouluihin parani myös. Ahlaisissa ensimmäinen kansakoulu perustettiin vasta 1892, jolloin kannatusta saatiin jo yleisemmin. Alastarossa uusien koulujen perustamisiin vastustus oli melko suurta, mutta joitakin kyläläisten aloitteita oli jo 1870-luvun lopulla.⁶²

Etelä-Karjalassa saatiin jo monessa kunnassa aikaan myönteisiä päätöksiä 1850–1870-luvuilla (Viipuri, Antrea, Jääski, Sippola, Virolahti). Viidessä kunnassa kouluihin suhtautuminen parani 1880-luvulla (Kivennapa, Muolaa, Koivisto, Sortavalan maalaiskunta, Uusikirkko). Näistä seitsemän koulua perustettiin Muolaaseen, neljä Sortavalan maalaiskuntaan, kolme Kivennapaan ja yksi Uuteenkirkkoon ja Koivistoon. Joissakin kaupungeissa vastustusta esiintyi seminaarin takia vuosisadan loppuun saakka (Sortavala, Lappeenranta). Parissa kunnassa vastustus oli sitkeää vuosisadan loppuun asti. (Suojärvi, Valkjärvi). Antreassa kannatus kansakouluihin kasvoi 1870-luvun lopulla. Jaakkimassa, Joutsenossa ja Parikkalassa suhtautuminen

⁶¹ Espoo maalaispitäjistä suurkauppalaksi 1975, 125; Ingå, Fagervik, Degerby II 1985, 140; Helsingin maalaiskunnan historia 1865-1945 1997, 124-125, 130; Sjundeå sockens historia I 1953, 252; Askolan historia I 1957, 363-365; Elimäen historia 1985, 431-440; Ekenäs stads historia III 1810-1930 1964, 540; Halila II 1949, 219; Lovisa stads historia 1745-1995 1995, 140; Anjalan historia 1988, 580; Karis socken VI 1721-1865 1994, 69; Iitin historia 1966, 514-517

⁶² Naantalin historia III 1965, 292-293; Perttelin historia 1958, 404; Soikkanen 1966, 334; Iniö 2. Skärgårdskommuns historia 1987, 205; Soikkanen 1966, 334; Rauman seudun historia III 1986, 373; Euran, Honkilahden Kiukaisten historia 1962, 398-399, 402, 404; Ahlaisten historia 1979, 578-580; Suur-Loimaan historia II 1994, 460-461

parani enimmäkseen myönteiseksi kahden uuden koulun perustamisen myötä ja Kaukolassa toisen koulun perustamisen myötä vasta 1890-luvulla. Metsäpirtissä koulun kannalle mielipiteet tasoittuivat vasta 1897. Ruskealassa riitti vastustusta vuosisadan loppuun asti. Lumivaaran asukkaiden mielipiteet muuttuivat myönteisiksi Kesvalahteen 1898 perustetun koulun myötä. Ihalassa kansakouluun suhtautuminen parani kauppiaan ja kiertokoulunopettajan ansiosta 1899. Säkkijärvellä 1890-luvun vaihteessa aikaisemmat vastustajat olivat muuttuneet kannattajiksi. Ruokolahdella uusien koulujen perustamiseen suhtautuminen oli kuntakokouksissa kielteistä 1890-luvun lopulla, koska kolme koulua oli jo perustettu 1890-luvun alussa.⁶³

Hämeessä Hämeenlinnassa mielipiteet kypsyivät koulun kannalle 1870-luvulla köyhien tyttöjen koulun kasvatustulosten myötä, mutta Tampereella vasta vuosisadan vaihteessa. Tampereella korvaavat oppilaitokset aiheuttivat kielteisen asenteen. Monessa kunnassa asenteet paranivat kunnolla vasta 1890-luvulla uusien koulujen perustamisen myötä (Asikkala, Hollola, Juupajoki, Urjala, Kangasala, Lammi). Janakkalassa myönteisyys alkoi voittaa 1870-luvun lopulla ja 1880-luvulla, kun kolme koulua perustettiin. Koska Jämsässä Koskenpäälle perustettiin vain yksi koulu ehdotetun kahden sijasta 1878, osoittaa se vastustusta. Sivistyksen välttämättömyys alettiin vuosisadan loppua kohden vähitellen nähdä. Kangasalalla 1890-luvulla asenteet paranivat, kun perustettiin kaksi uutta koulua. Silti jotkut talonpojista vastustivat. Koulua ei nähty Jokioisissa tarpeelliseksi ennen vuotta 1870 ja uuden koulun perustamisessa-kin oltiin nihkeitä 1880.⁶⁴

Etelä-Savon kaupungeissa rinnakkaiset oppilaitokset aiheuttivat vastustusta vuosisadan vaihteeseen asti (Mikkeli, Savonlinna). Suhtautuminen parani monessa kunnassa vasta 1890-luvulla kunnolla (Kangasniemi, Anttola, Juva). Mäntyharjulla asenteet paranivat 1880-luvulla, kun taas Kerimäellä talonpojat vastustivat uusien koulujen perustamisista. Hirvensalmella ei vastustus ollut suurta kahden ensimmäisen koulun varhaisesta perustamisesta päätellen (1863

⁶³ Viipurin kaupungin historia IV 1981, 446, 448-449; Sortavalan kaupungin historia 1970, 221; Lappeenrannan kaupungin historia 1957, 218-220; Valkjärvi- pitäjä kohtaloitten kannaksella 1953, 266, 269; Suojärvi II 1966, 129, 131-132; Antrea 1951, 101, 103; Kivennapa 1961, 329-330; Muolaa ja Äyräpää 1870-1944 1952, 222-225, 252; Jaakkima 1955, 428-429, 437; Joutsenon historia 1997, 329-332; Parikkalan historia I 1952, 267, 270-280; Kaukola 1953, 349, 351, 354; Jääsken kirja 1966, 119-120; Koivisto 1953, 127-128; Sakkolan historiaa II 1987, 95; Ruskeala sanoin ja kuvin 1985, 426-427; Lumivaara 1952, 165, 170, 173; Sortavalan maalaiskunta 1954, 318; Säkkijärvi kautta aikojen 1952, 284 ; Uusikirko 1955, 441-442; Sippolan historia 1957, 492-493; Virolahden historia II 1992, 32; Imatran kirja 1997, 298-299

⁶⁴ Hämeenlinnan kaupungin historia 1930, 320-323; Tampereen historia III 1932, 788-790, 793; Janakkalan historia 1976, 428, 433, 449; Soikkanen 1966, 113; Asikkalan historia 1981, 680, 683-684; Hollolan historia III 1975, 128; Juupajoen historia 2003, 236; Urjalan historia II 1975, 62; Lammin pitäjän historia II 2001, 433, 435; Vanhan Jämsän historia 1979, 296; Kangasalan historia III 1987, 173, 181; Jokioinen 1631-1931 1931, 238-239

ja 1870). Sysmässä kaikki yhteiskuntaryhmät tukivat koulua, joka perustettiin 1870. Nuoramoisissa ja Onkiniemessä tehtiin yksimielisiä perustamispäätöksiä 1880- ja 1890-luvuilla.⁶⁵

Kristiinankaupungissa ryhdyttiin suositteluun kansakoulujen perustamista 1880-luvulla laajalla kokoonpanolla. Närpiössä koulu perustettiin vasta kymmenen vuoden päästä päätöksestä, joten vanhakantaista vastustusta oli. Etelä-Pohjanmaalla monessa kunnassa koululle oltiin valmiita vasta 1890-luvulla (Maksamaa, Siipyy, Seinäjoki, Alavus, Kurikka, Kauhava, Kauhajoki, Kuortane, Lestijärvi). Kuortaneella vastustus johtui rahan vähydestä ja kiertokoulusta. Lestijärvellä kylät kiistelivät koulusta. Mustasaassa kyläneuvostossa asetettiin koulua vastaan, mutta 1870-luvun puolenvälin jälkeen perustettiin jo useita kouluja. Ilmajoella, Jalasjärvellä, Karstulassa, Kyyjärvellä ja Muuramessa suhtautuminen parani 1880–1890-luvuilla. Pietarsaassa suhtautuminen parani vuosisadan edetessä valtion tuen lisääntymisestä päätellen. Lohtajalla ja Kannuksessa 1860-luvun lopulla enemmistö kannatti kansakoulua. Himangalla asenteet muuttuivat vähitellen myönteisemmiksi. Alavetelissä löytyi vastustusta 1878, mutta jo samana vuonna kannatus voitti. Jyväskylässä kansakouluja pidettiin pitkään rahvaankouluina. Jyväskylän maalaiskunnassa vastustus säilyi pitkään 1890-luvullakin.⁶⁶

Iisalmessa esiintyi aluksi vanhoillisuutta korvaavien oppilaitosten takia. Yksimielinen perustamispäätös tehtiin 1877, jonka myötä hanke sai kannatusta laajemmin. Pielavedellä ja Rautalammilla asenteet paranivat vähitellen 1870-luvun aikana, osin koulujen perustamisen myötä. Pielavedellä ja Kiuruvedellä uusiin kouluihin suhtautuminen ei ollut myönteistä. Hankasalalla suhtautuminen on parantunut 1890-luvulla. Leppävirralla asenteet muuttuivat huomattavasti myönteisemmäksi 1880-luvulla. 1890-luvulla koulujen perustajat olivat syrjäkylästä ja vastustajat johtokunnista. Vieremällä kylien kesken käytiin jo kiistaa koulun saamiseksi, mikä kieli asenteiden rivakasta kohentumisesta. Talolliset, tilanomistajat, kuvernööri ja kyläläiset rakennuttivat ja kustansivat uusia kouluja 1890-luvulla. Joensuun kuntakokouksessa tehtiin

⁶⁵ Entisajan Mikkeli. Mikkelin kaupungin vaiheita 1838-1917 1971, 388-389; Savonlinnan kaupungin historia II 1812-1875 1963, 374; Kangasniemen historia II 1962, 255; Anttolan historia 1993, 177, 181-182; Mäntyharjun historia II 1983, 44-45; Juvan historia 1957, 600-602; Kerimäen pitäjän historia 1632-1932 1932, 223-225; Hirvensalmen kirja 1979, 160-162; Sysmän pitäjän historia III 1966, 337, 340-341, 343

⁶⁶ Kristinestads historia 1915, 329; Soikkanen 1966, 334-335; Maxmo sockens historia 1968, 207-208; 212; Söderby sockens historia 1975, 206, 210, 213; Seinäjoen historia I 1970, 647-648, 650, 653-654; Korsholms historia II 1956, 358-360, 362-368; Alavuden historia I 1963, 822-823, 826; Ilmajoki vuoden 1809 jälkeen 1953, 852, 855-856; Jalasjärven kirja 1958, 356-357; Kurikan historia II 1. 2003, 735-736, 738; Kauhavan historia I 1999, 370-372; Kauhajoen historia 1987, 678-679; Soikkanen 1966, 334-335; Jakobstads historia III 1914, 215-216; Suur-Lohtajan historia II 1977, 472-481; Nedervetil kommun 1958, 124-126, 128; Jyväskylän kaupungin historia 1837-1965 1972, 426; Jyväskylän maalaiskunnan kirja 1977, 484-485; Karstulan kirja 1998, 487-488; Kyyjärven kirja 1990, 477; Vanhan Korpilahden historia 1994, 535

yksimielinen päätös 1874, josta voi päätellä, että kannatus oli laajaa. Enossa suhtautuminen parantui koulun perustamisen myötä 1880-luvulla. Juuassa perustamista vastustettiin yleisesti 1878. Liperissä ja Kontiolahdella kannatusta saatiin jo 1869, Kontiolahdella pitäjäkoulujärjestelmän toimimattomuuden takia. Värtsilässä koulu perustettiin jo ennen Tohmajärveä. Tohmajärvellä mielipiteet tasoittuivat 1870.⁶⁷

Pohjois-Pohjanmaan kaupungeissa korvaavien oppilaitosten katsottiin riittävän pitkään (Raahen, Oulu). Pattijoella huomattavan pitkäksi venyneestä vastustuksesta kertoo se, että uusien koulujen perustamiseen tarvittiin Oulun lääninhallituksen käsky. Monet kuntakokouksen jäsenet suhtautuivat myönteisesti Vihannin kansakoulun perustamiseen 1881, kun taas Haapajärvellä samana vuonna perustettua koulua ei pidetty tärkeänä. Reisjärvellä suhtautuminen muuttui myönteiseksi vasta 1897 ensimmäisen koulun perustamisen myötä. Kalajoella asia otettiin esille 1865. Hyödyt ymmärrettiin jo varhain. Nivalassa, Pudasjärvellä ja Kuivaniemellä asenteet paranivat vasta 1880- ja 1890-luvuilla koulujen perustamisen myötä. Haukiputaalla asenteet paranivat 1875, kun kunnan tukema ensimmäinen kansakoulu perustettiin. Kiimingissä myönteinen mieliala koulun perustamiselle syntyi vähitellen. Yli-Kiimingissä, Yli-Iissä ja Taivalkoskella vastustusta ei enää esiintynyt merkittävästi 1890-luvulla. Ranuan koulun perustaminen jäi 1890-luvun puoleenväliin vastustuksen vuoksi.⁶⁸

Kainuun kunnissa koulujen perustaminen meni 1890-luvulle, mikä osoittaa nihkeää suhtautumista (Kajaani, Sotkamo, Kuhmo). Kuhmossa vasta parin kyläkoulun perustaminen vauhditti asenteita. Kemissä koulua vastustettiin aluksi ja 1869 myönteinen suhtautuminen lisääntyi selvästi. 1890-luvulla Kemi Oy:n yritys perusti kansakoulun ja lasten kouluun pääseminen alettiin nähdä tärkeäksi. Torniossa ala-alkeiskoulu vaikutti pitkään negatiiviseen suhtautumiseen, vaikka ensimmäinen koulu perustettiin 1874. Rovaniemellä yksimielisyys ensimmäisestä koulusta saavutettiin 1867. Kyläkoulut siirtyivät seuraavalle vuosisadalle, joten vastustus muihin kouluihin oli suurta. Inarissa suhtautuminen oli negatiivista lähinnä rahavaikkeuksien

⁶⁷ Iisalmen historia 1860-1930 1959, 280, 282, 284; Kiuruvesi 1873-1980 1988, 158-163; Rautalammin historia 1959, 347-351; Pielaveden ja Keiteleen historia II 1983, 144-146; Hankasalmen kirja 1966, 240; Leppävirran kirja 1967, 485-487; Vieremän kirja 1983, 297-299, 301, 303; Joensuun kaupunki 1848-1898 1904, 405-406; Enon historia 1860-1967 1994, 158; Juuan pitäjän historia 1941, 358-359; Suur-Liperin historia 1984, 542-544; Tohmajärvi 1956, 74, 76

⁶⁸ Oulun kaupungin historia IV 1856-1918 1976, 530-531; Raahen tienoon historia III 1991, 205-206, 209-210, 212; Reisjärven kirja 1987, 485; Haapajärven kirja 1985, 424; Suur-Kalajoen historia II 1960, 424; Nivalan kirja 1970, 341; Suur-Iin historia 1870-1925 1989, 430-434, 437, 439

vuoksi 1890-luvulle asti. Sallassa asiasta kiinnostuttiin vasta 1894. Lapin kuntien maaseudulla kansakoulut siirtyivät seuraavalle vuosisadalle.⁶⁹

Karjalassa kouluja perustettiin jo aktiivisesti 1880–1890-luvulla.⁷⁰ Suhtautuminen kouluihin oli myös ikäkysymys. Joskus nuoremmat talonpojat olivat innokkaampia kannattajia kuin vanhemmat virkamiehet. Jotkut torpparit ja maakauppiaatkin kannattivat kansakouluja. Talonpoikien asenteet eivät aina parantuneet papiston mukana. Ahlaisissa on nähtävissä, että kansa ja kirkonmiehet suhtautuivat negatiivisesti pitkälle vuosisadan loppuun asti kansakouluihin. Itä-Suomessa papiston jäsenet suhtautuivat myönteisimmin asiaan. Jos papisto oli negatiivinen pitkään, myös kansa oli negatiivinen. Itä-Suomessa kansa oli aktiivinen, kun sinne ensimmäisten joukossa perustettiin koulut.

Yhteiskuntaryhmien asenteiden erot maan eri alueiden kesken vaihtelivat suhteellisen vähän. Erot asenteiden parantumisessa olivat kuitenkin merkittäviä Itä- ja Länsi-Suomen välillä. Pohjois-Pohjanmaalla suhtautuminen kansakouluihin oli muuta maata kielteisempää. Vaikuttaa siltä, että Etelä- ja Itä-Suomessa asenteet olivat Länsi- ja Pohjois-Suomea selvästi myönteisempiä.

⁶⁹ Kajaanin kaupungin historia III 1961, 480; Sotkamon historia 1997, 496; Kuhmon historia 2003, 247; Kemin kaupungin historia 2 1976, 889, 891; Tornio 1621-1921 1921, 147; Rovaniemen historia II 1632-1960 1970, 404-405, 411; Inari 2003, 284-286; Sallan historia 1993, 193-194

⁷⁰ Soikkanen 1966, 334; Karjala 3 1982, 61

5 TYTTÖJEN KOULUTUKSEEN SUHTAUTUMINEN KUNTAKOKOUKSISSA

Keskeisenä koulujen perustamista koskevinä kysymyksinä olivat tyttöjen kasvattaminen ja lasten kasvattaminen joko yhdessä tai erikseen. Valtiovalta oli asettunut välittävälle kannalle ja niinpä kansakoulukomitea ehdotti, että alemmissä kouluissa saisivat opetusta kahdeksan- ja kymmenenvuotiaat pojat ja tytöt yhdessä, ylemmissä kouluissa vanhemmat lapset, pojat ja tytöt erikseen.⁷¹ Alkeisopetusvaiheessa yhteiskoulu oli suotava ratkaisu, mutta myöhemmässä koulutusvaiheessa siveellisyystekijää korostettiin.

5.1 Yhteinen koulu tytöille ja pojille

Monessa kaupungissa perustettiin yhteiskoulu maaseutua helpommin paremmista resursseista johtuen. Merkittävää on, että muutamassa kunnassa tytöt on otettu jopa ennen poikia opetukseen. Yleisimmin yhteiskouluja näyttää perustetun Karjalan kannakselle, Etelä-Pohjanmaalle, Etelä- ja Pohjois-Suomeen. Askolassa ja Pattijoella mielipiteet muuttuivat kesken kokouksen yhteiskoulun kannalle. Mielenkiintoista on myös, että Ruovedellä asukkaat halusivat yhteiskoulua, mutta ylitarkastaja Cygnaeuksen painostuksesta jouduttiin perustamaan erilliset koulut. Esiin tulee myös, että joissakin kunnissa poikia otettiin hieman enemmän, vaikka koulut toimivatkin yhteisesti.

Helsingissä 1858 perustettuun alempaan kansakoulua suuntaavaan mallikouluun pojat ja tytöt otettiin yhteisesti, mutta ylempään kansakouluun erillisesti. Tammisaarella vaadittiin perustettavan täydellinen kansakoulu tytöille ja pojille. Loviisassa kansakoulu perustettiin yhteisesti 1869 ja Askolassa 1882, vaikka Askolaan ehdotettiin aluksi vain pojille koulua. Sipoossa molemmat haluttiin mukaan lievällä poikaenemmistöllä. Karjalohjalla perustettiin sekakoulu 1873. Helsingin maalaiskunnassa perustettiin koulu yhteisesti 1869. Naantalissa haluttiin perustaa koulu 1894. Loimaalla perustettiin yhdistetty tyttö- ja poikakoulu heinäkuussa 1875. Metsämaalla syyskuussa 1877 perustettu koulu oli tarkoitettu sekä pojille että tytöille. Äetsäsissä haluttiin sekakoulu 1884. Paimiossa ensimmäinen koulu perustettiin 1882. Liedossa koulu

⁷¹ Halila I 1949, 356-357

perustettiin vain poikia varten, mutta todellisuudessa tyttöjä otettiin pari enemmänkin. Kustavissa tytötkin otettiin mukaan 1893 perustettuun ensimmäiseen kouluun. Viipurissa koulu perustettiin yhteisesti. Sortavalassa koulu päätettiin perustaa molemmille päätellen siitä, että seminaarin harjoituskouluissa, joka oli kansakoulua valmistava koulu, on ollut poika- ja tyttö-osasto. Kaukolassa koulu perustettiin 1876. Myös Koivistossa kansakoulua suunniteltiin. Kuolemajärvellä yhteiskoulu perustettiin 1878 ja Kurkijoella 1870. Soanlahdella ja Kotkassa perustettiin yhteiskoulu. Muolaassa ja Äyräpäässä perustettiin koulu 1876. Anjalassa haluttiin perustaa koulu molemmille poikaenemmistöllä. Hämeenlinnassa perustettiin tytöille koulu 1853. Vasta vuoden 1859 syksyllä vaadittiin koulun perustamista myös pojille. Nämä koulut olivat vain kansakoulun tapaisia, mutta 1871 perustettuun kansakouluun tytöt ja pojat otettiin opetukseen. Ruovedellä koulu perustettiin 1869. Haluttiin yhteiskoulu, mutta ylitarkastaja Cygnaeuksen painostuksesta se perustettiin kuitenkin erillisenä. Tyttökoulu perustettiin 1881. Akaassa tehtiin ehdotus uudesta yhteiskoulusta 1880-luvun alussa.⁷²

Mikkelissä koulu perustettiin samaan rakennukseen 1872. Joutsassa ja Mäntyharjulla perustamista haluttiin 1867. Pietarsaassa ehdotettiin joulukuussa 1871 raatihuoneen kokouksessa kansakoulujen ohjesääntöä vain pojille, mutta koulu perustettiin silti molemmille. Kaskisissa päätettiin perustaa koulu 1876. Kristiinankaupungissa oltiin valmiita perustamaan yhteiskoulu 1870-luvulla. Myös Vaasassa komitea ehdotti neljää kansakoulua avattavaksi 1866. Kokkolassa päätettiin 1872 avata yhteiskoulu. Yläkansakoulu tytöille avattiin syksyllä 1873, mutta pojille vasta seuraavana syksynä. Kannuksessa päätettiin perustaa yhteiskoulu tammikuussa 1869, mutta Lestijärvellä se perustettiin vasta 1892. Siipyyssä päätettiin perustaa koulu 1879. Toivakassa päätettiin perustaa koulu 1897. Kurikan kansakoulu haluttiin perustaa molemmille 1882, mutta enimmäkseen pojille. Karstulassa yhteiskoulu päätettiin perustaa 1878.⁷³

⁷² Halila I 1949, 356-357; Helsingin kaupungin historia IV 1970, 534; Ekenäs stads historia III 1810-1930 1964, 540; Lovisa stads historia III 1855-1918 1939, 287-288; Askolan historia I 1957, 365; Sibbo sockens historia II 1700-1868 1950, 83; Karjalohja I 1919, 128-129; Helsingin maalaiskunnan historia 1865-1945 1997, 125; Naantalin historia III 1965, 293; Suur-Loimaan historia II 1994 456-465; Suur-Huittisten historia III 1 1989, 522, 529; Paimion historia 1973, 732; Liedon historia 2 1988, 300-301; Kustavin historia 1983, 315; Viipurin kirja 1958, 223; Sortavalan kaupungin historia 1970, 221; Kaukola 1953, 351; Koivisto 1953, 118; Kuolemajärvi 1957, 298, 300; Kurkijoen historia IV 1960, 82; Soanlahti synnyinseutumme 1972, 158; Muolaa ja Äyräpää 1870-1944 1952, 224; Kotkan historia II 1955, 138; Anjalan historia 1981, 580; Hämeenlinnan kaupungin historia 1930, 320-323; Vanhan Ruoveden historia III 7 1 Ruoveden historia 1865-1939 1994, 421, 423; Akaan historia II 1954, 287, 294

⁷³ Entisajan Mikkelin Mikkelin kaupungin vaiheita 1838-1917 1971, 389; Joutsan kirja 1976, 581; Mäntyharjun historia II 1983, 42; Jakobstads historia III 1914, 215; Etelä-Pohjanmaan historia V 1988, 22; Kristinestads historia 1915, 328; Vaasa 1852-1952 1956, 323; Kokkolan kaupungin historia III 1970, 369; Suur-Lohtajan historia II 1977, 475, 480-481; Sideby sockens historia 1975, 207; Toivakan historia 1993, 453; Kurikan historia II.1. 2003, 736, 738; Karstulan kirja 1998, 487-488

Kuopiossa köyhien tyttöjen koulun joutuessa vaikeuksiin porvaristo päätti yksimielisesti kustantaa täydellisen kansakoulun huhtikuussa 1871. Joensuussa päätettiin perustaa maaliskuussa 1874 pojille ja tytöille alempi ja ylempi kansakoulu. Ylempi kansakoulu avattiin tytöille 1876 ja pojille vuotta myöhemmin. Hankasalmella päätettiin perustaa yhteinen koulu 1885. Kuitenkin pojille opetusta oli jo viisi vuotta aikaisemmin perustetussa ylemmässä kansakoulussa. Iisalmessa päätettiin perustaa yksimielisesti yhteiskoulu helmikuussa 1877. Pielavedellä koulu oli tarkoitettu yhteiseksi. Karttulassa Haapamäen kyläkoulu oli tarkoitettu yhteiseksi 1890. Enossa koulu oli tarkoitettu yhteiseksi, mutta poikia oli aluksi selvästi enemmän. Oulussa päätettiin perustaa neljä kansakoulua sekä pojille että tytöille marraskuussa 1871. Pattijoella oli tarkoitus perustaa erilliset koulut, mutta perustettiin yhteinen koulu 1870. Vihannissa haluttiin ainakin 1898 yhteisopetusta. Hyrynsalmella esitettiin yhteisopetusta. Kuhmossa koulu haluttiin 1884. Sotkamossa perustettiin koulu 1882, mutta selvällä poikaenemmistöllä. Kuusamossa koulu haluttiin perustaa molemmille, mutta ensisijaisesti poikia varten 1876.⁷⁴

5.2 Erillinen koulu tytöille ja pojille

Esimerkit osoittavat, että 1800-luvun lopullakin tyttöjen ja poikien on nähty tarvitsevan eri koulut. Itä-Suomessa näyttää erilliskoulujen perustaminen olleen yleisin vaihtoehto. Koulut perustettiin tytöille ja pojille samaan aikaan, mutta eri rakennukseen. Esille nousee myös, miten muuallakin maassa asiaan on suhtauduttu melko myönteisesti. Asikkalassa pojille ja tytöille on perustettu yhteinen koulu noin kymmenen vuotta erillisenä toimimisen jälkeen. Huomattavaa on, että Mäntsälässä vetoamalla koulutilojen ja opettajattaren puutteeseen ja Hausjärvellä vetoaminen koulun ahtauteen saattaa myös kertoa negatiivisemmasta suhtautumisesta tyttöjen opetukseen. Halikossa taas poikakoulu siirrettiin erikseen kolmen vuoden yhteisopetuksen jälkeen. Merkittävää on, että joissakin kunnissa tytöille koulu alkoi jopa hieman aikaisemmin kuin pojille, vaikka se alkoi erillisenä.

Koska kappalainen Odert Reuter esitti 1860, että kiinteät kansakoulut ovat ainoa vaikuttava keino lasten koulutukseen Karjaalla, voi siitä päätellä, että hän halusi yhteiskoulua. Hyvinkäällä päätettiin perustaa koulut sivukylälle sekä tytöille että pojille 1872. Nurmijärvellä kou-

⁷⁴ Kuopion historia 3 1989, 417; Joensuun kaupunki 1848-1898 1904, 405-407; Hankasalmen kirja 1966, 240-242; Iisalmen historia 1860-1930 1959, 280; Pielaveden ja Keiteleen historia II 1983, 146; Karttulan kirja 1987, 486; Enon historia 1860-1967 1994, 160; Oulun kaupungin historia IV 1856-1918 1976, 531; Raahen tienoon historia III 1991, 206, 215; Hyrynsalmen historia 1988, 213; Kuhmon historia 2003, 246; Sotkamon historia 1997, 496; Kuusamon historia I 1978, 628

lu perustettiin sekä tytöille että pojille erillisenä 1875. Espoossa merkittävää on, että tyttöjen koulu alkoi puolta vuotta ennen erillisenä. Mäntsälässä koulu haluttiin yhteisesti, mutta se perustettiin reilua vuotta myöhemmin tytöille erillisenä osastona. Syyksi esitettiin koulutilojen ja opettajattaren puute. Iitissä perustettiin erilliset kansakoulut pojille ja tytöille 1870.⁷⁵

Turussa haluttiin erilliset koulut. Porissa pidettiin sopimattomana tyttöjen ja poikien samanaikaista opetusta. Uudessakaupungissa perustettiin erikseen pojille ja tytöille koulu 1875. Huitisissa päätettiin perustaa erilliset kansakoulut 1870. Koulut alkoivat kuitenkin samanaikaisesti. Eurassa tyttöjä varten suunniteltiin yksi koulu. Toinen kyläkoulu suunniteltiin vain pojille. Kiukaisissa Marian koulu perustettiin vain tytöille. Yhteiskoulua suunniteltiin 1890. Halikossa päätettiin perustaa koulu 1869. Poikakoulu sijoitettiin erikseen 1872.⁷⁶

Kirvussa koulu yritettiin saada ainakin poikalapsia varten. Koulu päätettiin perustaa eri kouluina tytöille ja pojille 1878. Kivennavalla pojat ja tytöt kävivät aluksi erikseen koulua. Myös Jaakkimassa koulu perustettiin erikseen. Sortavalan maalaiskunnassa koulu päätettiin perustaa 1864 erillisine koulurakennuksineen. Säkijärvellä syksyllä 1881 päätettiin perustaa sekä poika- ja tyttökansakoulu. Uusikirkossa kansakoulu perustettiin 1883 erillisenä. Suojärvellä päätettiin perustaa vain pojille aluksi koulu 1887, mutta jo samana vuonna perustettiin erillinen tyttökoulu. Lappeenrannassa ryhdyttiin aluksi vain tytöille hankkimaan kansakoulua. Ensimmäinen kansakoulu kymmenen vuotta täyttäneille tytöille perustettiin 1865. Vasta kesäkuussa 1871 ala-alkeiskoulun lakkauttaminen sai perustamaan pojille kansakoulun. Opetus oli vasta kymmenen vuotta täyttäneille tytöille. Vehkalahdella koulu perustettiin erikseen 1871.⁷⁷

Tampereella perustettiin erilliskoulut. Asikkalassa esitettiin marraskuussa 1876 perustettavan sekä tyttökoulu että poikakoulu, mutta vasta 1887 ehdotettiin yhteistä opetusta, joka toteutuikin. Hausjärvellä jouduttiin koulun ahtauden vuoksi perustamaan erillinen tyttökoulu. Asia kuitenkin osoittaa, että kunnassa oli ainakin halua myös tyttöjen opetukselle samaan aikaan poikien kanssa. Korpilahdella tyttö- ja poikakoulu perustettiin erilleen 1879. Rutalahden 1882

⁷⁵ Karis socken VI 1721-1865 1994, 69; Hyvinkään seudun historia 1860-1950 1951, 56; Nurmijärven pitäjän historia III 1974, 522; Espoo maalaispitäjästä suurkauppalaksi 1975, 122; Mäntsälän historia II 1993, 483-484; Iitin historia 1966, 509-510;

⁷⁶ Turun kaupungin historia II 1856-1917 1957, 760; Porin kaupungin historia III 1972, 738; Uudenkaupungin historia 1943, 116-117; Suur-Huittisten historia III 1 1989, 522; Euran, Honkilahden, Kiukaisten historia 1962, 401-403; Halikon historia II 1984, 162, 164

⁷⁷ Kirvun kirja 1954, 433; Kivennapa 1961, 329; Jaakkima 1955, 429; Sortavalan maalaiskunta 1954, 311; Säkijärvi kautta aikojen 1952, 282; Suojärvi II 1966, 131; Uusikirkko 1955, 441; Lappeenrannan kaupungin historia 1957, 218-220, 222; Haminan historia II 1975, 511;

perustettuun kyläkouluun otettiin tyttöjä 20 enemmän. Orimattilassa koulu perustettiin pojille ja tytöille vuorotellen käytettäväksi. Mäntässä sekä poika- ja tyttökoulu perustettiin 1866. Kangasalalla tyttökoulu perustettiin 1871, mutta poikakoulu vasta vuotta myöhemmin.⁷⁸

Hartolassa perustettiin koulu erikseen 1871. Kangasniemellä tyttöjen opetus alkoi vuotta myöhemmin erillisenä. Juvalla koulu perustettiin erikseen. Kerimäellä perustettiin erilliset koulut, mutta tytöille jo 1875, pojille 1876. Rantasalmella koulu perustettiin erikseen pojille ja tytöille 1872. Sysmässä ryhdyttiin hankkimaan koulua erikseen 1870. Nuoramoisten kyläkoulu oli yhteinen. Yhteiskouluehdotus ei saanut yleisesti kannatusta 1889.⁷⁹

Keuruun ja Saarijärven poika- ja tyttökoulut aloittivat toimintansa 1869. Etelä-Pohjanmaan historian mukaan Uudessakaarlepyyssä tytöille perustettiin ylempi kansakoulu 1875. Vöyriässä keskusteltiin tytöille ja pojille erillisestä kansakoulusta heinäkuussa 1872 kunnan ensimmäistä koulua perustettaessa. Kauhajoella tytöille ja pojille perustettiin erilliset koulut 1882. Kiuruvedellä perustettiin sekä poikakoulu että tyttökoulu erillisinä 1877. Kiteellä perustettiin poika- ja tyttökoulu erillisinä 1868. Tohmajärvellä päätettiin perustaa erilliset koulut pojille ja tytöille 1870. Rovaniemellä ylemmillä luokilla oli opetettava erikseen.⁸⁰

5.3 Tytöille koulu myöhemmin

Merkittävää on, että Tuusulassa pojat saivat oman koulurakennuksenkin ennen tyttöjä. Karkkilassa, Liljendalissa ja Seinäjoella tyttöjen opetuksen vastustus oli hyvin sitkeää. Urjalan esimerkki osoittaa, että tyttöjen koulutukseen suhtautumisen parantuminen oli hidasta. Tytöt otettiin ensin lähes kymmenen vuotta myöhemmin opetukseen, sen jälkeen koulut perustettiin erillisinä ja sitten ne toimivat vielä samassa rakennuksessa erillisinä. Huomattavaa on, että joissakin kunnissa yhteiskoulu perustettiin ennen vuosisadan vaihdetta, vaikka tytöt otettiin aluksi poikia myöhemmin opetukseen.

⁷⁸ Tampereen historia III 1932, 790; Asikkalan historia 1981, 683-684; Hausjärven historia 1964, 678-679; Vanhan Korpilahden historia 1994, 533; Orimattilan historia II 1976, 264; Vanhan Ruoveden historia III:8 1 Mäntän historia 1860-1947 1992, 59; Kangasalan historia III 1987, 175-176

⁷⁹ Hartolan kirja 1979, 322; Kangasniemen historia II 1962, 256; Juvan historia 1957, 598; Vanhan Kerimäen historia II 1990, 291; Rantasalmen historia 1954, 657; Sysmän pitäjän historia III 1966, 337, 340, 343

⁸⁰ Keski-Suomen historia 2 1988, 564; Etelä-Pohjanmaan historia V 1988, 13; Vörå sockens historia II 1963, 273, 275; Kauhajoen historia 1987, 679; Kiuruvesi 1873-1980 1988, 160; Kitee ja Rääkkylä vuoteen 1870 1994, 431; Tohmajärvi 1956, 74-75; Rovaniemen historia II 1970, 407

Porvoossa ensimmäinen koulu oli poikakoulu. Karjalohjalla perustettiin ensin ylempi kansakoulu vain poikia varten. Tuusulassa ensimmäiseksi perustettu kansakoulu 1872 oli vain pojille. Tyttöjen yläkansakoulu aloitti vasta 1875. Pojat saivat oman koulurakennuksen syksyllä 1876. Siuntiossa koulu perustettiin pojille 1871, mutta tytöille vasta 1877 samaan paikkaan. Karkkilassa kuntakokous suhtautui vasta vuosisadan vaihteessa myönteisesti yhteisopetukseen. Liljendalissa koulu oli vain pojille 1871. Vasta 1894 perustettiin yhteiskoulu, johon tytötkin pääsivät mukaan. Pernajassa merkittävää on, että 1873-74 käytiin keskustelua poikakoulujen rahoitukseen osallistumisesta, mutta ei tyttökoulun. Alastaron kirkonkylään 1878 ja Ahlasiin 1872 perustetut koulut olivat tarkoitettu aluksi vain pojille. Kalannissa huomattavaa on, että kouluun sai tulla pari ruotsinkielistä tyttöä, mutta he erosivat nopeasti, joten siitä voisi päätellä, että tyttöjen koulutukseen suhtautuminen on ollut kielteisempää kuin poikien.⁸¹

Jääskessä kansakoulu perustettiin pojille 1869, mutta tytöille kansakoulu perustettiin vasta kesällä 1880. Sakkolassa koulu perustettiin pojille 1872 ja vasta parin vuoden päästä tytöille, koska johtokunta ei ollut aluksi halukas perustamaan koulua tytöille. Ruskealassa kansakoulu perustettiin pojille 1873, kun tyttökoulu perustettiin vasta 1881. Pälkjärvellä koulu perustettiin pojille 1885, mutta tytöille vasta 1887. Virolahdella tyttökoulun perustamisesta syntyi oikein kiistaa suomenkielisen talonpojan ja parin ruotsinkielisen säätyläisjäsenen välillä siten, että talonpoika oli vastahakoisempi tyttökoulun opettajan palkkauskysymyksessä. Parikkalassa päätettiin perustaa kaksi poikakoulua 1878. Tyttökoulu perustettiin kahta vuotta myöhemmin. Yhteinen koulu perustettiin jo 1885.⁸²

Heinolassa koulu perustettiin vain pojille 1872, koska tytöille katsottiin riittävän valmistava koulu. Yhteistä koulua pojille ja tytöille ehdotettiin 1889, mutta sitä lykättiin. Hirvensalmen kyläkoululle otettiin aluksi vain poikia oppilaiksi. Janakkalassa vasta joulukuussa 1869 ehdotus tytöille erillisen kansakoulun perustamisesta hyväksyttiin yksimielisesti, kun pojille koulua oli jo vuodesta 1859. Lammilla päätettiin perustaa kansakoulu 1871, pojille varmasti ja tytöille sillä ehdolla, että valtio avustaa opettajien palkkauksissa. Tytöt otettiin mukaan vasta 1874. Tutkimuskirjallisuuden mukaan Urjalassa pojille oli opetusta jo 1858 alkaen. Poikakou-

⁸¹ Porvoon kaupungin historia III: 1 1809-1878 2000, 173; Karjalohja I 1919, 126; Suur-Tuusulan historia III 1809-1924 1995, 582; Siuntion historia 1986, 189; Karkkilan historia 1992, 525; Liljendal sockens historia 1935, 418, 421; Pernå sockens historia III 1989, 357; Suur-Loimaan historia II 1994, 456-465; Ahlaisten historia 1979, 574; Kalannin historia 1999, 515

⁸² Jääsken kirja 1966, 119, 122; Sakkolan historiaa II 1987, 92; Ruskeala sanoin ja kuvin 1985, 425; Pälkjärvi 1963, 145, 148; Virolahden historia II 1992, 32; Parikkalan historia I 1952, 397-398

lu ja tyttökoulu perustettiin erikseen 1867. Ne toimivat samassa rakennuksessa erillisinä 1878.⁸³

Alavudella perustettiin ensin vain poikakoulu 1868. Tyttökoulu perustettiin vasta 1873. Sen vastustaminen on johtunut osaltaan pelosta talonpoikien veronmaksun lisääntymisestä. Tyttö- ja poikakoulu yhdistyivät 1880-luvun alussa. Seinäjoella kansakoulu perustettiin pojille 1871. Tyttökoulun perustamista suunniteltiin vasta 1887, mutta siitäkin luovuttiin. Oravaisten kuntakokouksessa 1879 monet näkivät kansakoulun tarpeellisena vain pojille. Myös Kimon kyläläiset ottivat asian esille vuotta myöhemmin ja ehdottivat vain pojille koulua. Juuassa kuntakokous päätti vuoden 1879 lopulla perustaa kirkonkylään koulun ensisijaisesti poikia varten. Leppävirran 1869 perustettu kansakoulu oli tarkoitettu vain pojille. Tammikuussa 1872 päätettiin koulun perustamisesta tytöillekin. Nihkeämmästä suhtautumisesta tyttöjen koulutukseen saattaa kertoa myös se, että kouluhuoneiston sanottiin olevan aluksi opetukseen sopimaton. Kurjalanrantaan perustettiin yhteiskoulu 1882, joka kertoo myös tyttöjen koulutukseen suhtautumisen muuttuneen paremmaksi. Liperissä koulu oli tarkoitettu pääasiassa pojille 1857. Tyttökoulu perustettiin 1868 ja siihen otettiin poikiakin mukaan. Yhteiskoulu perustettiin 1870. Kontiolahdella koulu oli tarkoitettu vain pojille.⁸⁴

Rautalammilla oli tarkoitus ottaa vain siinä tapauksessa tyttöjä, ettei poikia tule riittävästi. Ilomantsissa Värtsilän koulu oli tarkoitettu yhteiseksi, mutta Möhkön koulu vain pojille. Haapajärvellä tehtiin päätös kansakoulun perustamisesta vain pojille 1881. Alatorniossa 1872 perustetussa kansakoulussa päätettiin opettaa aluksi vain poikia ja tytöt pääsivät mukaan vasta keväällä 1876. Ylivieskassa koulu perustettiin pojille 1880 ja tytöille kahta vuotta myöhemmin samaan rakennukseen.⁸⁵

Yleisesti tulee esiin se, että tytöille koulu määrättiin alkamaan poikia myöhemmin useissa kunnissa. Yleistä oli myös se, että tytöt ja pojat sijoitettiin eri rakennuksiin. Tulokseni vahvistavat tutkimuskirjallisuuden käsityksiä, jonka mukaan 1800-luvun puolimaissa elettiin siinä käsityksessä, että poikia ja tyttöjä oli opetettava erikseen. Sen mukaan kansakoulujenkin oli

⁸³ Heinolan kaupungin historia 1948, 487, 490; Hirvensalmen kirja 1979, 164; Janakkalan historia 1976, 420-421, 428; Lammin pitäjän historia II 2001, 430, 432; Hämeen läänin historia II 1931, 1190; Urjalan historia II 1975, 62, 68

⁸⁴ Alavuden historia I 1963, 819-820; Etelä-Pohjanmaan historia V 1988, 13; Seinäjoen historia I 1970, 649, 653; Oravais sockens historia 1971, 298, 301; Juuan pitäjän historia 1941, 358-359; Leppävirran kirja 1967, 482, 485; Suur-Liperin historia 1984, 542-545

⁸⁵ Rautalammin historia 1959, 349; Suur-Ilomantsin historia 1991, 531; Haapajärven kirja 1985, 424; Alatornion historia 1988, 411; Ylivieskan kirja 1981, 544

oltava sekä tyttö- että poikakansakouluja. Esimerkkini osoittavat sen, että kaikissa kunnissa erillisopetus ei ollut kannatettava asia, toisin kuin tutkimuskirjallisuudessa sanotaan. Etelä-Suomessa, johon kuuluu Uusimaa, Varsinais-Suomi ja Häme, yhteiskoulu on ollut yleisin perustamismuoto, mutta lähes yhtä paljon on ollut erilliskouluja. Itä-Suomessa, johon kuuluu Etelä-Karjala, Karjalan kannas, Savo ja Pohjois-Karjala, yleisintä oli se, että tyttökoulu perustettiin joko erillisenä kouluna tai yhteiskouluna. Länsi-Suomessa, johon kuuluu Satakunta, Etelä- ja Keski-Pohjanmaa, yhteiskoulu ja erilliskoulu olivat suunnilleen yhtä yleisiä. Merkittävää on, että Länsi-Suomessa tyttöjen mukaanotto opetukseen poikien kanssa samaan aikaan oli yleisempää kuin muualla maassa. Keski-Suomessa tulee esiin, että erilliskoulu ja yhteiskoulu olivat suunnilleen yhtä yleisiä. Se kertoo Keski-Suomen alueella nihkeämmästä suhtautumisesta tyttöjen opetukseen. Pohjois-Suomessa, johon lasken nykyisen Oulun ja Lapin läänin, erilliskouluja ei ole ollut kuin Rovaniemellä. Koulu oli täällä enimmäkseen yhteiskoulu selvemmin kuin muualla maassa, mikä tuntuu hieman oudolta, kun muuten kouluja perustettiin tänne hitaimmin. Syynä voisi olla se, että yhteiskoulu saati tässä vaiheessa jo kannatusta. Yhteiskouluja näyttää olleen yleisimmin sekä idässä, etelässä että pohjoisessa. Erilliskouluja näyttää olleen eniten muihin suhteessa Itä- ja Keski-Suomessa. Eniten tytöille perustettiin poikia myöhemmin kouluja Etelä- ja Itä-Suomessa. Kaupungeissa tyttöjen opetukseen ottaminen samaan aikaan poikien kanssa näyttää olleen maaseutua yleisempää ja selvästi yleisin koulumuoto kaupungeissa.

6 VALTION AVUN MYÖNTÄMINEN JA MUUN RAHOITUKSEN KÄSITTELY KUNTAKOKOUKSISSA

Vuoden 1866 kansakouluasetuksessa ilmoitettiin valtionapu määritettävän myöhemmin. Kasvatustieteen professorin ja kansakoulutarkastajan, Cleven mielestä valtion oli avustettava maalaiskouluja enemmänkin kuin kaupunkikouluja. Tämä johtui osittain siitä, että kaupunkien kansakoulujen valtionapu ilmoitettiin määrättäväksi myöhemmin ja osittain siitä, että Cleve itse näki tasa-arvoisen kohtelun tärkeänä koulukysymyksessä. Poliitikko ja maatalousmies Meurmanin mukaan kaupunkilaislapsille tulisi antaa sama oppi kuin maaseudun lapsille, jotta kaupunki saisi valtionapua kansakoululleen. Hänen mielestään tuli tyytyä perustamaan vain yksi valtioapua nauttiva koulu kaikkiin pitäjiin ja syrjäkylissä pitäjän kustantamia kyläkouluja. Komitea esitti, että ellei kunta ylläpidä yhtä tai useampaa kansakoulua, saa yksityiset, kyläkunnat ja tilanomistajakin valtionavun. Valtionavun saamiseksi tuli 10–16-vuotiaiden lasten määrä olla yli 30. Mutta jos määrä laski alle 15:n, valtionapu lakkasi. Opettaja, joka ei ollut syypää oppilasmäärän alhaisuuteen, sai valtionapua yhdeksi vuodeksi. Opettajalle tuli antaa palkkaetuina vapaa asunto, kaksi huonetta ja keittiö, lämpö sekä tarpeelliset ulkokuoneet ja kaksi kolme tynnyrinalaa viljeltyä maata ja yksi lehmän laidun ja rehu. Valtion antama palkka-apu opettajille oli 600 markkaa ja opettajattarille 400 markkaa vuodessa. Säädyt päättivät 1872, että jos kunta pyytää valtionapua uusille kouluille, on hallituksen tutkittava ensin kunnan väestöä, pinta-alaa ja kielisuhteita ja myönnettävä vasta sitten avustus. Valtionapua luvattiin myöntää ylempään kouluun. Vuoden 1872 loppuun mennessä valtionapua oli myönnetty 132 maalaiskunnalle ja 220 kansakoululle. Valtionavun rajoittaminen peruutettiin 1882. Senaatti myönsi vasta 1899 kolmen prosentin korolla lainoja koulurakennusten tekoon.⁸⁶

6.1 Kunnat, joissa valtionapu myönnettiin 1850- ja 1860-luvulla

Merkittävää on, että Itä-Suomessa valtionapua myönnettiin jo varhain, mutta myös Länsi-Suomesta löytyi kuntia, joissa valtionapua myönnettiin yhtä aikaisin. Pohjois-Suomessa valtionapua ei useinkaan ole myönnetty kovin pian. Avustussummat olivat yleensä 400-600 markkaa, mutta Pohjanmaalla joissakin kunnissa selvästi suuremmatkin. Muutamassa kunnassa avustuksen määrää nostettiin vuosisadan edetessä ja uusia kouluja perustettaessa. Kaupun-

⁸⁶ Halila I 1949, 223, 369; Halila I 1949, 371, 374, 376; Halila II 1949, 25, 59, 61-62; Keski-Suomen historia 2 1988, 562, 564-565, 572

geista Rovaniemellä valtionavulle asetettiin ehto, kun Lappeenrannassa ja Vaasassa sitä myönnettiin yleinen summa, jota kasvatettiinkin.

Lappeenrannassa valtionapu oli 600 markkaa 1865 perustettuun kouluun. Elimäellä senaatti myöntyi valtionapuun 1866. Antreassa valtionapu saatiin jo perustamisvuoden 1869 marraskuussa. Jämsässä ensimmäinen koulu sai valtionapua marraskuussa 1868 eli saman tien perustamisesta. Urjalassa 1867 perustettu koulu sai valtionapua. Hausjärvellä valtio ei antanut tukea ensimmäiseen yksityiseen kansakouluun 1856. Kansakoulutoimikunta toimitti kustannusten jaon ja sopi opettajan palkasta 1866. Kangasniemellä valtionapu saatiin 1867. Valtio päätti maksaa palkat opettajille ja kahden sotamiespuustellin hintarahat käytettiin kansakoulun rakentamisen hyväksi. Hirvensalmen ensimmäinen koulu sai valtionapua 1866. Kirkonkylän kouluun valtionapu tuli kolme vuotta perustamisen jälkeen. Joutsassa anottiin valtionapua 1869 kaksi vuotta aiemmin perustettuun kouluun. Juvalla valtio auttaisi 400-600 markkaa 1869.⁸⁷

Vaasassa valtionapu kasvoi koulujen lisääntymisen myötä vuodesta 1869 alkaen. Kruunupyssä koulua kasvatettiin valtion tuella 1868. Lohtajalla opettajan palkaksi esitettiin 400 markkaa 1868. Se pitäisi seurakunnan yhteisistä varoista kustantaa vuosittain. Esivalta antoi enää rahapalkan. Alavudella valtion alainen kansakoulukomitea esitti lokakuussa 1867, että jyvätynnyrin koroista siirrettäisiin yksi kappa kansakoulua varten. Se myönsi lainaa kansakouluun 6000 markkaa 15 vuoden maksuajalla. Karstulassa valtionapu saatiin 1869. Kauhavalla korotonta valtiolainaa annettiin jo 1864 10 000 markkaan asti. Kruunulta edellytettiin avustuksia opettajan palkkaukseen 1874 perustettuun kouluun.⁸⁸

Kiteellä kirkkoherra Telen anoi valtionapua 1868 ja pitäjänkokous myönsi tuen kunnan ensimmäiselle kansakoululle. Liperissä kruunulta anottiin avustusta opettajan palkkaukseen ja saatiin yli 1000 markkaa ensimmäiseen kouluun 1857. Tyttökouluun saatiin vain 400 markkaa opettajan palkkaukseen 1869. Valtionapu nousi 600 markkaan yhteiskoulun myötä 1870. Kontiolahdella valtion rahapalkka oli 600 markkaa vuodessa ja valtionapu oli pysyvä 1869 alkaen. Rovaniemellä yritettiin saada valtion apuraha kansakoulun rakentamiseen ja opettajan

⁸⁷ Lappeenrannan kaupungin historia 1957, 220; Elimäen historia 1985, 429-430; Antrea 1951, 101; Vanhan Jämsän historia 1979, 284, 290; Urjalan historia II 1975, 62; Hausjärven historia 1964, 676-678; Kangasniemen historia II 1962, 255-256; Hirvensalmen kirja 1979, 162, 164; Joutsan kirja 1976, 579-580; Juvan historia 1957, 598

⁸⁸ Vaasa 1852-1952 1956, 327-328; Kronoby sockens historia 1943, 454; Suur-Lohtajan historia II 1977, 472-473, 479-480; Alavuden historia I 1963, 819; Karstulan kirja 1998, 485-486; Kauhavan historia I 1999, 370

palkkaamiseen 1868. Valtionavun saamisen ehtona oli, että poikia oli opetettava erikseen yleisillä luokilla. Pattijoella ehtona koulun tekoon asetettiin halpakorkoinen kruununlaina 1865. Valtionapua päätettiin antaa 1870 600 markkaa vuodessa.⁸⁹

6.2 Kunnat, joissa valtionapu myönnettiin 1870- ja 1880-luvulla

Etelä- ja Itä-Suomessa valtionapu myönnettiin yleisimmin tällä ajanjaksolla. Myös Länsi- ja Pohjois-Suomessa valtionapua myöntävien kuntien määrä lisääntyi 1850- ja 1860-lukuun verrattuna. Merkittävää on, että muutamissa kaupungeissa valtionapu lisääntyi vuosisadan mittaan, muutamissa kaupungeissa sitä jopa vähennettiin, kuten Uudessakaupungissa ja Kotkassa. Tarkastelemisani kunnissa valtionapu myönnettiin yleensä jo 1870-luvulla. Sortavalan maalaiskunnan neljää kyläkoulua kutakin avustettiin 1000 markalla, joka oli merkittävä summa maalaiskunnaksi. Merkittävää on, että Vieremällä kahteen kouluun annettiin rakennusavustusta, toiseen 3000 markkaa. Sallassa senaatti lupasi jopa rakennustarpeet ilmaiseksi. Näyttää siltä, että valtionavun rajoituksen peruuttaminen 1882 ei suoranaisesti vauhdittanut uusia avustuksia kouluille.

Helsingissä valtionapu oli 1871 8000 markkaa. Alakoulun opettajalle annettiin 600 markkaa vuodessa. Yläkoulun naispuoliselle opettajalle annettiin 800 markkaa, miespuoliselle 1000 markkaa vuodessa. Hyvinkään ensimmäiseen kansakouluun 1875 saatiin 400 markan avustus. Askolassa valtionapu myönnettiin 1873 vuosi perustamisen jälkeen. Inkoon 1871 perustettu ensimmäinen koulu kasvatti vaikutusta 1874 lähtien. Nurmijärvellä komitea ehdotti opettajan palkaksi 1870 kymmenen tynnyriä viljaa ja lehmän laitumen. Siuntiossa ompeluseuran piti taata pojille vaatteita, ruokaa ja koulutarvikkeita, joilla saatiin riittävästi oppilaita ja opettajan palkan valtionosuus taattiin 1871. Liljendal sai aikaisemmin valtiontukea kuin naapurikunnat. Tuki oli 600 markkaa mies- ja 400 markkaa naisopettajalle 1871. Espoossa valtionavun saantia viivyteltiin vuoteen 1873 asti. Anjalassa valtionapu oli 600 markkaa. Keravalla opettajan palkkaukseen saatiin 600 markkaa valtionapua 1888. Mäntsälässä valtionapu saatiin vasta 1885 14 vuotta koulun perustamisen jälkeen.⁹⁰

⁸⁹ Kitee ja Rääkkylä vuoteen 1870 1994, 431; Suur-Liperin historia 1984, 543-545; Rovaniemen historia II 1632-1960 1970, 405, 407; Raahen tienoon historia III 1991, 206

⁹⁰ Helsingin kaupungin historia IV 1970, 534, 536; Hyvinkään seudun historia 1860-1950 1951, 58; Askolan historia I 1957, 362; Inkoon historia 1985, 136; Nurmijärven pitäjän historia III 1974, 520; Siuntion historia 1986, 189; Liljendal sockens historia 1935, 418; Espoo maalaispitäjästä suurkauppalaksi 1975, 122; Anjalan historia 1981, 580; Suur-Tuusulan historia III 1809-1924 1995, 583, 590; Mäntsälän historia II 1993, 484

Porissa valtionapua anottiin vasta 1870 vuonna 1860 perustettuun kansakouluun. Uudessa-kaupungissa valtionapu oli ensin 8000 markkaa 1875, mutta 1877 se laskettiin 6000 markkaan vuodessa. Merkittävää on, että avustusta myönnettiin helpommin ruotsinkieliseen kansakouluun. Huittisissa valtionapua saatiin ainakin tyttökansakouluun 1870. Ahlaisissa suunniteltiin myönnettävän avustusta ensimmäiselle koululle 1870. Halikossa valtionapu oli 600 markkaa mies- ja 400 markkaa naisopettajalle 1872. Kaukolassa myönnettiin 1878 valtionapua 600 markkaa vuodelta kaksi vuotta perustamisen jälkeen. Koivistossa koulun ehdoksi pantiin valtionapu. Muolaassa ensimmäinen koulu sai valtionapua perustamisesta lähtien. Kotkassa valtionavusta oli puhetta 1881. Haluttiin 7500 markkaa, mutta senaatti myönsi vain 3000 markkaa vuodesta 1883 vuoteen 1887. Joutsenossa senaatti myönsi lopulliset avustukset 1880-luvun alussa.⁹¹

Parikkalassa koulu perustettiin valtion varoilla vasta 1889. Pälkjärvellä ensimmäinen koulu sai säännöllistä valtionapua 1885 lähtien. Suojärvellä valtionapua annettiin 800 markkaa 1887. Sortavalan maalaiskunta ryhtyi tukemaan vasta 16 vuotta ensimmäisen koulun perustamisen jälkeen sitä eli 1880, joten ei valtionapukaan tullut ennen sitä. Valtio avusti 1881 1000 markalla kutakin neljää perustettavaa kansakoulua. Korpilahdella valtionapua saatiin joulukuussa 1879 eli parin vuoden sisällä perustamisesta. Lammilla 1871 tyttökoulun ehdoksi asetettiin se, että valtio avustaa opettajien palkkauksissa. Valtionapu myönnettiin kesällä 1872. Ruovedellä toinen koulu sai 400 markan valtionavun 1881. Tampereella ehdotettiin aluksi 1000 markan valtionapua, mutta koulu sai valtionapua 2000 markkaa. Asikkalassa senaatti ei aluksi myöntänyt varoja 1872. Ensimmäisten kahden koulun perustamisen myötä sovittiin heti kustannuksista ja valtionavusta 1877. Janakkalassa Vähikkälään 1878 perustetulla koululla vuokra oli johtokunnan harkinnassa ja lämmityksestä ei tarvinnut maksaa. Orimattilassa annettiin 600 markan valtionapu ja opettajille 600 ja 400 markan avustukset. Mäntässä koulu ei saanut valtionapua vielä 1866, vaan vasta 1873. Valtionapu lakkautettiin opettajien epäpätevyuden vuoksi 1875 ja alkoi uudestaan vasta 1887. Akaassa tyttöjen ylempi koulu oli oikeutettu valtionapuun 1880-luvulla. Kangasalassa valtionapua saatiin pääasiassa opettajien palkkaukseen 1871 ja 1872.⁹²

⁹¹ Porin kaupungin historia III 1972, 737, 739; Uudenkaupungin historia 1943, 118; Suur-Huittisten historia III 1 1989, 522; Ahlaisten historia 1979, 574; Halikon historia II 1984, 165; Kaukola 1953, 352; Koivisto 1953, 118; Muolaa ja Äyräpää 1870-1944 1952, 224; Kotkan historia II 1955, 141-142; Joutsenon historia 1997, 329

⁹² Parikkalan historia I 1952, 398; Pälkjärvi 1963, 148; Suojärvi II 1966, 131; Sortavalan maalaiskunta 1954, 312, 318; Vanhan Korpilahden historia 1994, 527; Lammin pitäjän historia II 2001, 430; Vanhan Ruoveden historia III 7, Ruoveden historia 1865-1939 1994, 423; Tampereen historia III 1932, 788, 790; Asikkalan historia

Mikkelissä valtiolta tuli avustusta koulun opettajille 2000 markkaa 1872. Hartolassa 1871 perustettu koulu alkoi saada välittömästi valtionapua. Heinolassa valtionapua annettiin 1000 markkaa 1872. Valtionapu nousi 1899 1800 markkaan. Rantasalmella valtionapu oli 1000 markkaa opettajan palkkaamiseen 1872. Pietarsaareissa valtion tuki oli aluksi 1250 markkaa vuodessa 1873 perustettuun kouluun, mutta lisääntyi vuosisadan loppua kohden. Kokkolan yläkansakouluun valtio varasi 1000 markkaa 1872 ja varat saatiin. Valtionapu viivästyti kuitenkin opettajan pätemättömyyden vuoksi. Multialla 1871 valtio maksoi opettajalle pienen palkan. Alahärmässä valtiolta ei saatu aluksi tukea 1869 perustettuun kouluun. Lappväärtin kouluun senaatti antoi tukensa 1878 ja myönsi lainatuen koulun opettajalle maaliskuussa 1879. Alavetelissä avustusta myönnettiin 600 markkaa 1878. Mustasaareissa valtio varasi rahat koulua varten 1870-luvun puolivälissä. Paloviinaverorahoja käytettiin 1/10 vuosittain. Pikkukoulut jäivät ilman valtion tukea. Seinäjoella ensimmäiseen kouluun pyydettiin valtiolta 600 markkaa opettajan palkkaamiseen 1869. Palkka tuli pappilan niitystä. Valtionapua koulu sai vuoden kuluttua perustamisesta eli 1872. Vöyrissä koululle haluttiin lisätä taloudellista tukea 1873. Teuvassa opettajan palkka kerättiin asukkailta veroäyrin mukaan. Valtionapua koulu sai 600 markkaa 1880. Alajärvellä valtionapua annettiin 600 markkaa 1882. Opettajille luvattuja palkkaetuja yritettiin kuitenkin vähentää. Kauhajoella valtionapua saatiin 400 markkaa vuosineljänneksittäin 1882 perustettuun kouluun. Ylimarkun kirkonkylään 1885 perustettu koulu sai valtiontukea seuraavana vuonna. Kivijärvellä valtionapua tuli opettajan palkkaamiseen 1873. Kinnulassa valtionapua saatiin perustamisvuonna 1874.⁹³

Kuopiossa ensimmäiseen kansakouluun myönnettiin avustusta 300-500 markkaa 1872. Iisalmessa koulu sai valtionapua 1879. Kiuruvedellä 1877 perustettuun tyttökouluun anottiin valtionapua. Leppävirralla valtionapu myönnettiin joulukuussa 1871 kunnan ensimmäisen tehtaan omistaja Längmanin jo 1862 perustamaan kansakouluun. Kirkkoherra lähetti senaatille anomuksen valtionavusta. Karttulassa valtiolta saatiin viinaverorahat 1877 ja kyläkoulun valtionapu 1890 opettajalle oli 800 markkaa vuodessa. Vieremällä Salahmin tehtaan johtaja esitti avustusanomuksen kuntakokoukselle 1887 opettajan palkkaamiseksi. Kahden vuoden päästä

1981, 679-680; Janakkalan historia 1976, 449; Orimattilan historia II 1976, 264; Vanhan Ruoveden historia III:8 1 Mäntän historia 1860-1947 1992, 59-60; Akaan historia II 1954, 294; Kangasalan historia III 1987, 176

⁹³ Entisajan Mikkeli. Mikkelin kaupungin vaiheita 1838-1917 1971, 389; Hartolan kirja 1979, 322; Heinolan kaupungin historia 1948, 487, 492; Rantasalmen historia 1954, 657; Jakobstads historia III 1914, 216; Kokkolan kaupungin historia III 1970, 368-369; Keski-Suomen historia 2 1988, 564-565; Alahärmän historia I 1993, 400; Lappjärds historia I-II 1938-1952 1952, 237, 239; Nedervetil kommun 1958, 126; Korsholms historia II 1956, 360-368; Seinäjoen historia I 1970, 647, 649-650; Vörå sockens historia II 1963, 274; Teuva Pitäjä Etelä-Pohjanmaan Suupohjasta 1971, 166-167; Alajärven historia 1999, 254, 257; Kauhajoen historia 1987, 679; Övermarks historia 1947, 300; Kivijärven kirja 1986, 441, 445; Kinnulan kirja 1999, 445

hän tarjosi ilmaista tonttia ja avustusta saatiin senaatilta ja kirkollisasiain toimituskunnalta. Valkeisten kyläkouluun lääninhallitus kehotti myöntämään avustusta. Se sai rakennusavustusta vuosi koulun alkamisen jälkeen. Pyöreen kyläkouluun myönnettiin 3000 markkaa rakennusavustusta.⁹⁴

Raahessa kouluhankkeeseen luvattiin 100 000 markkaa 1872. Alatorniossa valtionapua myönnettiin 600 markkaa 1872. Sallassa kruununnimismies anoi 1888 koulua perustettavaksi valtion varoilla. Senaatti lupasi hankkia ilmaiseksi rakennustarpeet ja hankkia yhteisistä varoista tietyn rahasumman rakentamiseen ja 400 markan palkan opettajalle. Ylivieskassa perustamisen ehtona oli valtiolta saatavat 600 markan viinaverorahat 1870-luvun lopulla. Kuntaa uhattiin sakolla, ellei opettajan palkkaukseen suostuta.⁹⁵

6.3 Kunnat, joissa valtionapu myönnettiin 1890-luvulla tai vasta vuosisadan vaihteen jälkeen

Merkittävää on, että valtionapu viipyi pisimpään Etelä-Suomessa ja Pohjois-Suomessa. Pohjois-Suomessa tämä on kuitenkin yleisin myöntämisaika. Syynä on luonnollisesti se, että siellä koulujen perustaminenkin venyi lähes vuosisadan vaihteeseen tai jopa sen yli. Huomioitavaa on se, että Länsi-Suomessa valtionapuja ei enää tässä vaiheessa myönnetty kuin muutamalle kunnalle, vaikka sielläkin koulujen perustaminen venyi suhteellisen myöhään. Merkittävää on myös, että Järvenpäässä valtio kieltäytyi 1891 yksityisen henkilön 2000 markan avustuksesta. Naantalissa avustus myönnettiin heti perustamisesta keskimääräistä suurempana, mutta muissa kaupungeissa Maarianhaminassa ja Oulussa avustusta vetkuteltiin ensimmäisen koulun perustamisesta. Oulussa se myönnettiin vain kyläkouluun. Huomioitavaa on se, että monessa maalaiskunnassa avustukset olivat suuria, vaikka avustus viipyi näin pitkään. Tämä saattaa kertoa yleisestä asenteiden muutoksesta koulun tukemiseen.

Järvenpäässä yksityinen henkilö tarjosi 2000 markan avustuksen 1891, mutta valtio kieltäytyi siitä. Karkkilassa 1880-luvulla avustuksen määrä on varmaan parantunut, koska toista koulua ei haluttu vuokratiloihin. Valtionapua Högforsin kansakouluun saatiin 1899. Naantalissa

⁹⁴ Kuopion historia 3 1989, 418; Iisalmen historia 1860-1930 1959, 282; Kiuruvesi 1873-1980 1988, 160; Lepävirran kirja 1967, 478-479, 482; Karttulan kirja 1987, 484, 487; Vieremän kirja 1983, 295, 299, 301

⁹⁵ Raahen tienoon historia III 1991, 206; Alatornion historia 1988, 410; Sallan historia 1993, 192-194; Ylivieskan kirja 1981, 544

myönnettiin 800 markan valtionapu 1894. Maarianhaminassa keskusteltiin koulun kustannuksista, josta päätellen avustusta ei ainakaan aluksi helposti myönnetty. Rauman maalaiskunnassa valtionapua myönnettiin 1892. Opettajan palkkaan saatiin valtiolta 2/3. Liedossa kyläkouluja perustettiin valtionavulla 1890-luvulla. Somerolla uusia kouluja perustettiin mahdollisesti yksityisten henkilöiden lahjoituksella, mutta valtion apua ne eivät todennäköisesti saaneet, koska kunta ei ole niitä tukenut. Kustavissa valtionapua annettiin 800 markkaa 1893.⁹⁶

Suistamossa yksityiset tekivät lahjoituksia 1898 perustettuun kouluun, joten valtionapu todennäköisesti viipyi seuraavalle vuosisadalle. Iitissä valtionapua myönnettiin todennäköisesti aluksi nihkeästi kustannusten pelossa. Kuusankoskella valtionapua anottiin 1893 viisi vuotta aiemmin perustettuun ensimmäiseen kansakouluun. Ruokolahdella kolmas koulu sai valtionapua 1899. Pyhtäällä valtio antoi rakennuslainaa 1898 perustettuun kouluun. Säkkijärvellä Heinlahden kyläkouluun ostettiin erään kauppiaan kauppapaikka tontteineen 1890. Kauppahinnan suorittamiseksi oli saatava valtiolta kuoletuslainaa. Kerimäellä kolmas koulu sai valtionapua 800 markkaa vuodessa 1890-luvulla. Jokioisissa koulu jäi ilman valtionapua vielä 1880. Kylmäkoskella kiistaa käytiin valtionavusta.⁹⁷

Jyväskylässä kansakoulun siirtyminen seuraavalle vuosisadalle tarkoitti valtionavunkin siirtymistä sinne. Lestijärvellä elokuussa 1891 pastori pyysi valtionapua kahden opettajattaren palkkaukseen. Helmikuussa 1892 valtiolta saatiin apua 5197 markkaa 70 penniä. Kyyjärvellä valtionapua koulu sai vasta 1892 oman koulutalon valmistuttua. Hankasalmella valtiolta tuli 5000 markkaa avustusta ja viinaverorahoja vasta 1894 perustettuun omaan koulurakennukseen. Pielavedellä uusiin kouluihin myönnettiin valtionapua 1890-luvulla opettajien palkan ylijäävän osan verran. Oulussa Tuiraan perustettiin koulu 1890-luvulla, johon saatiin rahallista tukea. Taivalkoskella kunnan varoja oli liian vähän, joten avustus oli minimaalista ainakin vuoteen 1891 asti. Reisjärvellä valtion piti antaa 5000 markkaa raha-apua ja rakennuspuita ilman takaisin maksua 1897.⁹⁸

⁹⁶ Suur-Tuusulan historia III 1809-1924 1995, 583, 590; Karkkilan historia 1992, 436, 518; Naantalin historia III 1965, 292; Mariehamns stads historia I-II 1911, 353-354; Rauman seudun historia III 1986, 378; Liedon historia 2 1988, 303; Someron historia II 1958, 407; Kustavin historia 1983, 315;

⁹⁷ Suistamo 1955, 198; Iitin historia 1966, 510, 515; Imatran kirja 1997, 299; Pyhtään pitäjän historia 1927, 179; Säkkijärvi kautta aikojen 1952, 277-278, 280; Kerimäen pitäjän historia 1632-1932 1932, 223; Vanhan Kerimäen historia II 1990, 302; Jokioinen 1631-1931 1931, 239-240; Akaan historia II 1954, 294

⁹⁸ Jyväskylän kaupungin historia 1837-1965 1972, 425; Suur-Lohtajan historia II 1977, 472-473, 479-480; Kyyjärven kirja 1990, 478; Hankasalmen kirja 1966, 243; Pielaveden ja Keiteleen historia II 1983, 145; Oulun kaupungin historia IV 1856-1918 1976, 534; Suur-Iin historia 1870-1925 1989, 434; Reisjärven kirja 1987, 484

Tornionjokilaakson kunnissa valtion tuki nähtiin liian pienenä. Sotkamossa toiselle yksityiselle kansakoululle valtio antoi tukea 1890-luvulla. Hyrynsalmella opettajan palkasta haluttiin 2/3 valtiolta 1894 perustamisen myötä. Kuusamossa kyläkoulut saivat valtionavut 1890-luvulla. Inarissa ensimmäinen kansakoulu sai valtionavun 1893 heti perustamisen myötä. Koulu sai ilmaiset rakennuspuut ja lisätukea tuli 1200 markkaa. Myös kirkonkylän ja Mudusjärven perustetut koulut saivat valtionavun 1897. Muoniossa varat riittivät myös saamelaiden parempaan opetukseen 1800-luvulla, joten siitä voi päätellä, että avustus mahdollisesti oli jo suhteellisen hyvää 1890-luvulla.⁹⁹

Valtionavun myöntäminen oli kokonaisuudessaan vaihtelevaa. Keski-Suomessa avustusta myönnettiin tasaisimmin kullakin vuosikymmenellä. Etelä- ja Länsi-Suomessa avustusta annettiin eniten 1870- ja 1880-luvulla. Merkittävää on, että Itä-Suomessa avustusta annettiin enimmäkseen 1880-luvun loppuun mennessä ja 1850–60-luvulla enemmän kuin viimeisellä vuosikymmenellä. Tämä on yhteydessä siihen, että Itä-Suomessa kouluja perustettiin yleensä varhain. Pohjois-Suomessa avustus meni yleensä vuosisadan viimeiselle vuosikymmenelle tai sitäkin myöhempään, koska kouluja perustettiin siellä muuta maata hitaammin. Inarissa avustusta myönnettiin kuitenkin huomattavan suuri summa. Merkittävää on myös, että Länsi-Suomessa avustusta annettiin jo suhteellisen paljon 1880-luvun loppuun mennessä, vaikka siellä yleensä koulujen perustaminen venyi pidempään. Tosin avustuksen anto tapahtui monessa kunnassa viiveellä koulun perustamisesta. Yleensä kaupungeissa valtionapua myönnettiin suurempi määrä kuin maalaiskunnissa, mutta muutamissa kaupungeissakin apua jopa vähennettiin vuosisadan aikana ja joissakin maaseutukunnissa avustuksen määrä saattoi olla hyvin suuri. Merkittävää on, että joissakin kunnissa tyttökoulun perustamisen ehtona oli valtionapu. Avustussummat näyttävät yleensä olleen 400–600 markkaa, mutta vuosisadan viimeisellä kymmenellä ne olivat suurempiakin, mikä saattaa kertoa asenteiden muutoksesta koulutusta kohtaan. Avustuksia myönnettiin opettajille melko keskimääräisesti. Rakennusavustusta myönnettiin muutamassa kunnassa, esimerkiksi jopa kahdessa Lapin kunnassa Inarissa ja Sallassa. Tämä on merkittävää, koska Inarissa rakennuspuut olivat jopa ilmaisia.

⁹⁹ Tornionlaakson historia II 1600-luvulta vuoteen 1809 1993, 403; Sotkamon historia 1997; 496; Hyrynsalmen historia 1988, 213; Kuusamon historia I 1978, 633; Inari 2003, 285–286; Lassila 2001, 661

6.2 Muun avustuksen myöntäminen kuntakokouksissa

Jo vuoden 1858 asetus on saanut monissa kunnissa aikaan kansakoulurahaston suunnittelemisen. Rahaston todettiin olevan merkityksellinen sivistyksen nousun kannalta. 1870-luvulla monet kunnat kokosivat viinanvoittovaroista, lahjoituksista ja kunnan tulojen ylijäämistä koulukassan.¹⁰⁰

6.2.1 Rahallinen avustus avustusmuotona

Eniten rahallista avustusta myönnettiin Itä-Suomessa, varsinkin Karjalan kannaksella. Myös Etelä-Suomessa rahallinen avustus ja yleishyödyllisten verojen käyttö olivat yleisiä avustusmuotoja. Huomattavaa on, miten paljon viinaverorahoilla kouluja yleensä rahoitettiin. Eniten niillä rahoitettiin Etelä-Suomessa. Muutamissa maalaiskunnissa ja kaupungeissa koulua varten annettu suuri avustussumma oli merkittävä. Opettajan palkkaa tuettiin eniten Kaakkois- ja Itä-Suomessa. Merkittävää on, että kaupungeissa ja joissakin maalaiskunnissa oli kouluja varten kehittynyt rahoitussuunnitelma. Kaupungeissa rahoituksesta keskustelu alkoi maaseutua varhemmin ja avustukseen suhtauduttiin myönteisemmin. Huomattavaa on myös, että joissakin kunnissa rahallisesta avustuksesta käytiin sitkeää taistelua. Lähinnä Pohjanmaalla varoja kerättiin eniten koulu- tai kuninkaankassaan.

Järvenpäässä Ruotsinkylään ehdotetusta koulusta syntyi kiistaa taksoitetuista maksuista. Keravan kansakouluun Porvoon tuomiokapituli myönsi 400 markkaa vuotuista apua. Hyvinkään aseman kouluun varoja kerättiin riittävästi 1890-luvulla. Espoossa kansakoulu alkoi vuokralla varojen puutteen takia. Sipoossa opettajalle luvattiin 30 hopeakopeekkaa kuussa. Mäntsälässä päätettiin vasta 1892 laittaa viinaverorahat koulun rakennuskustannuksiin. Saaren-Levannon kansakouluun tuli 240 markan avustus naisopettajan palkkaukseen kansakoulurahaston varoista. Sieltä piti kustantaa myös peltomaa, huoneet, polttopuut, valo, eläimen muona ja koulutarvikkeet. 1889 perustetusta kansakoulurahastosta kunta jakoi 400 markan suuruisia avustuksia vanhoille ja uusille kyläkouluille. Pernajassa määrärahoista tuli kiistaa. Lainamakasiinin osuus perustamisen rahoituksessa herätti keskustelua. Elimäellä kahden koulun kustannukset oltiin valmiita jakamaan tasan. Anjalassa opettajalle annettiin 900 markkaa. Somerolla kuntakokous käytti paloviinan valmistusvero-osuuden kansakoulurahastoon. Sekä Kiukaisissa

¹⁰⁰ Halila II 1949, 38; Hämeen läänin historia II 1931, 1191-1192, 1201

että Eurassa varoja saatiin lahjoitusvaroista ja viinaverorahoista. Lisää kouluja perustettiin verorahoilla 1880- ja 1890-luvulla. Honkilahdella varoja piti kerätä 2000 markkaa koulua varten 1882 lähtien, mutta niistä kiisteltiin vielä 1890-luvun puolivälissä. Alastarossa ohjattiin osuus väkijuomien valmisteverosta kansakoulun hyväksi 1874, jolloin syntyi kansakoulukassa. Virttaalla koulu perustettiin yhteisen rahaston turvin. Loimaan Kojonkulmalla osa halusi koulua yhteisin varoin, mutta kaikki eivät siihen suostuneet. Peränkulman kansakouluun varoja myönnettiin riittävästi. Kouvatsalla kuntakokous lupasi muodostaa koulurahaston viinaverovaroilla. Koulu rakennettiin rahana ja päivätöinä. Vampulassa viinaveron kertymä koulua varten otettiin talteen. Kaarinassa koulun rakennuskustannuksiin käytettiin viinaverorahoja. Paimiossa kunta antaisi 5000 markan avustuksen. Liedossa kyläkouluja perustettiin viinaverorahoilla 1890-luvulla. Kotkassa opettajalle myönnettiin palkka 1880. Lappeenrannassa myönnettiin varoja koulun kannatuksen lisäämiseksi. Joutsenossa alettiin kerätä varoja 1870 koulua varten. Ruokolahdella rahoitukseen ja viljanmyyntiin kunnan viljamakasiinista ei suostuttu. Parikkalassa apurahasto syntyi kouluja varten 1880. Pyhtäällä 1884 perustettuun kouluun annettiin 200 markkaa opettajalle vuosittain.¹⁰¹

Viipurissa maistraatti myönsi porvariston vanhimpien kanssa avustusta 100 hopearuplaa kaupungin ensimmäiseen kansakouluun. Käkisalmissa varat hankittiin lainamakasiinin voittovaroilla ja kunnan viinasakoilla. Jaakkimassa 1892 perustetut koulut kustannettiin kansakoulurahaston avulla. Kaukolassa täysi-ikäisten alle 60-vuotiaiden oli maksettava 25 penniä koulua varten. Kuolemajärvellä kansakoulukassaan päätettiin panna viisi kopeekkaa. Sakkolassa kansakoulun hirret kerättiin luontoisveroina. Soanlahdella rahastoon pantiin 50 penniä henkilöltä. Ruskealassa kunta ei rahoittanut kunnan toista koulua. Säkkiärvellä osa viinaverorahoista pantiin kansakoulurahastoon 1873. Tammikuussa 1880 varojen käytöstä tuli erimielisyyttä. Johtohenkilöt määräsivät varat kansakoulukassaan. Äyräpäässä rahoituksesta oli kiistaa. Pälkjärvellä varoja ei ollut tarpeeksi.¹⁰²

¹⁰¹ Suur-Tuusulan historia III 1809-1924 1995, 581-583, 587, 589-590; Hyvinkään seudun historia 1860-1950 1951, 179; Espoo maalaispitäjästä suurkauppalaksi 1975, 122; Sibbo sockens historia II 1700-1868 1950, 81; Mäntsälän historia II 1993, 505-506, 520; Pernå sockens historia III 1989, 344, 347-349, 357; Elimäen historia 1985, 429; Anjalan historia 1981, 580; Someron historia II 1958, 397; Euran, Honkilahden Kiukaisten historia 1962, 399-400, 402, 404; Suur-Loimaan historia II 1994, 458-465; Suur-Huittisten historia III 1 1989, 527-529; Kaarinan pitäjän historia IV 1957, 10; Paimion historia 1973, 732; Liedon historia 2 1988, 303; Kotkan historia II 1955, 138; Lappeenrannan kaupungin historia 1957, 220; Lappeenrannan historia 1812-1917 2005, 410; Joutsenon historia 1997, 328; Imatran kirja 1997, 298; Parikkalan historia I 1952, 397; Pyhtään pitäjän historia 1927, 177

¹⁰² Viipurin kaupungin historia IV 1981, 446; Käkisalmen historia 1958, 293; Jaakkima 1955, 437; Kaukola 1953, 349, 351; Kuolemajärvi 1957, 297; Sakkolan historiaa II 1987, 92; Soanlahti synnyinseutumme 1972, 156;

Tampereella ensimmäisen kansakoulun varat hankittiin vaivaismaksutaksoituksella. Hämeenlinnassa vaivaismaksukassa oli merkittävä rahoitusmuoto. Asikkalassa oli puhe viinanmyyntiveron osuudesta 1876. Jokioisissa uusien verovarojen käyttämistä ei hyväksytty kirkonkylän kouluun, koska sivukyläläiset eivät pääsisi niihin osallisiksi. Kangasalalla seurakunta myönsi koululle 2000 markan lainan. Korpilahdella 1877 vaadittiin koulukassaan 50 penniä rippilapsilta. Juupajoella rakennettiin 50 000 markan urakkahinnalla toinen koulu. Kangasniemellä seurakuntalaiset eivät aluksi olleet halukkaita avustamaan kansakoulua ja 1897 toisen koulun opettaja sai vain 200 markkaa palkkaa. Hirvensalmella koulua varten käytettiin rahaa maksuksi. Kerimäellä viinaverot käytettiin rakennusrahaston hyväksi. Pietarsaareissa porvaristo tuki 400 markalla kansakoulua vuosittain kaupunginkassaan. Maksamaan ensimmäiseen kansakouluun asessori Högdahl lupasi 500 markkaa tukena koulukassaan ja kuntakin tuki yksityistä kansakoulua. Kannuksessa rahoitus tapahtui kuninkaankassasta. Toholammilla heinäkuussa 1874 kunta suostui panemaan viinaverorahat kansakoulukassaan. Helmikuussa 1876 päätettiin kaikki kansakoulukassan rahat käyttää koulun hyväksi. Viinaverorahoja pyydettiin Lestijärvelläkin. Alahärmällä perustamisen ehtona oli kymmenen vuoden 2000 markan koroton laina. Karstulassa rahoitukseen myönnettiin viinaverorahoja 1878. Kauhajoella perustamiskassaa kartutettiin viinaverorahoilla. Lapväärtissä Mörtsmarkin kansakouluun käytettiin paloviinaverorahoja. Kyyjärvellä varoja kartutettiin vähitellen 1883 perustettuun kansakouluun. Tiukassa paloviinaverorahat varastoitiin 1890. Teuvassa uusiin kyläkouluihin odotettiin riittävästi viinaverorahoja. Jyväskylän maalaiskunnassa viinaverorahat annettiin kirkon urku- ja alttaritaulurahastoon mieluummin kuin kansakouluun. Toivakassa päätettiin 1893 käyttää kappelin osuus viinaverorahoista kansakoulurahaston perustamiseen. Vöyrissä turvattaisiin Oravaisten kappelin lainalla kansakoulu 1859-60. Joulukuussa 1872 haluttiin osallistua kaikkiin maksuihin koulun perustamiseksi. Oravaisissa opettaja saisi vuosittain 300 markkaa kunnallista tukea ja varat saatiin paloviinaverorahastosta.¹⁰³

Ruskeala sanoin ja kuvin 1985, 426-428; Säkkijärvi kautta aikojen 1952, 277-278, 280; Muolaa ja Äyräpää 1870-1944 1952, 253; Pälkjärvi 1963, 145

¹⁰³ Tampereen historia III 1932, 788; Hämeenlinnan kaupungin historia 1930, 320-322; Asikkalan historia 1981, 679, 684; Jokioinen 1631-1931 1931, 246; Kangasalan historia III 1987, 175-176; Vanhan Korpilahden historia 1994, 526, 532, 535; Juupajoen historia 2003, 235; Kangasniemen historia II 1962, 255, 261; Hirvensalmen kirja 1979, 160, 162; Kerimäen pitäjän historia 1632-1932 1932, 223; Vanhan Kerimäen historia II 1990, 302; Jakobs-tads historia III 1914, 215; Maxmo sockens historia 1968, 207-208; Suur-Lohtajan historia II 1977, 476-481; Alahärmän historia I 1993, 400; Karstulan kirja 1998, 487; Kauhajoen historia 1987, 678; Lappfjärds historia I-II 1938-1952 1952, 245; Kyyjärven kirja 1990, 474, 477; Tjock kommuns historia 1976, 168; Teuva Pitäjä Etelä-Pohjanmaan Suupohjasta 1971, 168; Jyväskylän kunnan historia 1937, 239; Toivakan historia 1993, 450; Vörå sockens historia II 1963, 273, 280-281, 290-291; Oravais sockens historia 1971, 299, 304

Joensuussa maksut suoritettiin suostuntaveron mukaan ja kannettiin vaivaismaksujen kanssa. Enossa perustettiin rahasto maaliskuussa 1880. Koulu voitaisiin kustantaa viinanpolttovaroilla. Iisalmen ensimmäiseen kansakouluun myönnettiin yhteistakauksella 10 000 markan laina. Kiuruvedellä kouluihin myönnettiin hieman viinaverorahoja. Rautalammilla toteutettiin puun myynti varojen hankkimiseksi kansakoululle. Vieremällä myönnettiin rakennusavustusta ja 300 markkaa tarvikkeisiin 1896. Tohmajärvellä ehdotettiin 1860-luvulla käräjätalon ostoa kansakouluksi, josta saadut rahat olisi pantu kansakoulurahaston pohjaksi. Karttulassa perustettiin kansakoulukassa 1877. Kajaanissa osa koulun kustannuksista perittiin 208 markan taksoituksella. Perikunnan talo ostettiin 3000 markalla, josta maksettiin 300 markkaa kuoletusta vuodessa ja pääomalle asetettiin kuuden prosentin korko. Lopuksi päätettiin varojen keräämistavasta. Hyrynsalmella lainamakasiini tuli muuttaa rahaksi. Varoja oli kerättävä tarpeeksi, mutta niistä kiisteltiin. Yli-Kiimingin kuntakokous valitsi komitean 1881 tutkimaan kansakoulun rahoittamista. 1890-luvullakin rahoituksesta käytiin kiistaa. Kuhmossa viinaverorahat osoitettiin rahastoon keväällä 1874. Opettajan palkasta ja rakentamisen yksityiskohdista käytiin vielä kiistaa. Reisjärvellä metsäntarkastaja, herastuomari ja kirkkoherra ehdottivat perustamista kunnan viinaverorahoilla 1881. Kannattajat sanoivat 5000 markkaa olevan säästöissä. Haapajärvellä järjestettiin arpajaiset varojen keräämiseksi kansakoulukassaan. Kuusamossa myönnettiin 1874 viinankeittovaroja 579 markkaa. Opettajan palkka olisi 600 markkaa ensin ja lopulta 400 markkaa.¹⁰⁴

6.2.2 Vilja avustusmuotona

Lapissa rahoitus todennäköisesti tapahtui pääosin viljalla. Myös Itä-Suomessa viljatynnyri oli selvästi yleisin koulun tukemismuoto muuhun maahan verrattuna. Ruismäärät vaihtelivat näissä kunnissa. Karjalan kannaksella ja Pohjois-Pohjanmaalla parissa kunnassa viljatynnyrin määrä koulun rahoituksessa oli hyvin suurikin moneen muuhun kuntaan verrattuna. Merkittävää on, että muutamassa kunnassa viljatynnyrin myynnillä perustettiin koulukassa.

¹⁰⁴ Joensuun kaupunki 1848-1898 1904, 406; Enon historia 1860-1967 1994, 157; Suur-Ilomantsin historia 1990, 530; Iisalmen historia 1860-1930 1959, 280; Kiuruvesi 1873-1980 1988, 161-163; Rautalammin historia 1959, 348; Vieremän kirja 1983, 298-299; Tohmajärvi 1956, 74, 77; Karttulan kirja 1987, 484; Kajaanin kaupungin historia III 1961, 479-480; Hyrynsalmen historia 1988, 212-213; Suur-Iin historia 1870-1925 1989, 434; Kuhmon historia 2003, 246; Reisjärven kirja 1987, 484; Haapajärven kirja 1985, 424; Kuusamon historia I 1978, 625, 627

Järvenpäässä Haarajoen kartanon omistaja ehdotti koulun perustamista makasiinin korkojyvilä. Sipoossa köyhien lasten koulua varten kerättiin kuusi tynnyriä ruista vuosittain pitäjänmakasiinista. Pernajassa pitäjänkokous päätti myydä 250 tynnyriä viljaa kirkonkylän lainamakasiiniin koulun säästövaroiksi. Karjalohjalla annettaisiin yhdeksän ruistynnyriä kansakoulua varten 1873, jos se perustettaisiin. Kauvatsalla lainamakasiinin viljan tuotanto oli yksi rahoitusmuoto. Halikossa koulu päätettiin rahoittaa kuudella tynnyrillä rukiita ja kahdella tynnyrinalalla peltoa. Ruokolahdella olisi myyty viljaa kunnan makasiinista, mutta siihen ei suosituttu. Parikkalassa ehdotettiin 1869 400 viljatynnyrin myymistä, jolla perustettaisiin koulukassa. Anjalassa paroni Wrede lahjoitti neljä tynnyrinalaa peltoa. Jääskessä käytettiin 200 tynnyriä ruista pitäjänmakasiinista kunnan ensimmäiseen kansakouluun. Kaukolassa ensimmäisen koulun rahoitus tapahtui viljalla. Janakkalassa tyttökoulun rakennuskassaan myönnettiin 100 tynnyriä ruista. Lammilla syksyllä 1891 pastori ja maanviljelijä ehdottivat jyvien myymistä viljamakasiinista ja varoilla uusien kyläkoulujen perustamista. Orimattilassa päätettiin käyttää 15 ruistynnyriä koulua varten. Hirvensalmella käytettiin viljaa maksuksi. Kerimäellä kolmatta koulua varten lahjoitettiin kaksi tynnyrinalaa peltoa. Hartolassa opettajan palkat maksettiin myös luonnontuotteilla. Juvalla kunta ei luvannut ensin edes 400 markan palkkaa opettajalle vaan neljä tynnyriä viljaa. Rantasalmella lainajyvästön viljavarat käytettäisiin koulun hyväksi. Mäntyharjulla rahoitukseen käytettäisiin kasvukappoja. Sysmässä opettajan palkaksi annettiin viisi tynnyriä rukiita. Kruunupyssä ensimmäisen kansakoulun perustamishanke rahoitettiin viljalainalla. Juuassa ensimmäinen koulu sai 25 tynnyriä menojen täyttämiseksi. Liperin yhteiskoulua rahoitettiin 20 viljatynnyrillä. Kontiolahdella annettiin kymmenen tynnyriä viljaa opettajalle. Pattijoella saatiin kerättyä 40 tynnyriä viljaa pohjarahastoon. Kirkkoherra lahjoitti määrän koulua varten. Nivalassa myönnettiin 15 jyvätynnyriä palkkaetuna 1881 perustettuun kouluun.¹⁰⁵

¹⁰⁵ Suur-Tuusulan historia III 1809-1924 1995, 581-583, 587, 589-590; Sibbo sockens historia II 1700-1868 1950, 81; Pernå sockens historia 1989, 344, 347-349, 357; Karjalohja I 1919, 124, 126, 130; Suur-Huittisten historia III 1 1989, 527, 529; Halikon historia II 1984, 163; Imatran kirja 1997, 298; Parikkalan historia I 1952, 397; Anjalan historia 1981, 580; Jääsken kirja 1966, 120; Kaukola 1953, 349; Janakkalan historia 1976, 421, 428; Lammin pitäjän historia II 2001, 430, 433; Orimattilan historia II 1976, 264; Hirvensalmen kirja 1979, 160, 162; Kerimäen pitäjän historia 1632-1932 1932, 223; Vanhan Kerimäen historia II 1990, 302; Hartolan kirja 1979, 322; Juvan historia 1957, 598; Rantasalmen historia 1954, 657; Mäntyharjun historia II 1983, 43-45; Sysmän pitäjän historia III 1966, 337, 343; Kronoby sockens historia 1943, 453; Juuan pitäjän historia 1941, 359; Suur-Liperin historia 1984, 544-545; Raahen tienoon historia III 1991, 205-206; Nivalan kirja 1970, 341

6.2.3 Yksityiset lahjoitukset avustusmuotona

Huomattavaa on, että joissakin kunnissa yksityiset lahjoitukset kasvattivat vähitellen rahastoa. Merkittävää on, että Etelä- Länsi- ja Itä-Suomessa yksityiset lahjoitukset olivat suunnilleen yhtä yleisiä. Pohjois-Suomessa ne olivat verraten harvinaisia johtuen myöhäisestä koulujen perustamisesta. Yksityiset lahjoitukset koostuivat lähinnä jonkun eliitin jäsenen, kartanonomistajan tai joskus jopa talonpojan tuesta koulua varten. He tarjosivat joko koulutilat tai rahallista avustusta ympäri maata. Lahjoitussummat vaihtelivat samalla tavalla kuin kunnan rahoituksessakin.

Loviisassa taloudellista avustusta saatiin Suomalaisen Kansakoulun Ystävät-yhdistykseltä koulua varten 1896. Tuusulassa kunnallislautakunnan esimies ehdotti ruotusotilastorppien myynnistä saatuja varoja koulua varten. Järvenpäässä kartanonomistaja lahjoitti tontin 1892. Nurmijärvellä yksityinen henkilö päätti järjestää 600 markan arpajaistuon koulurahaston hyväksi 1870. Ehdotettiin, että koulurahasto koostuisi viinatehtaan kunnalle maksamasta 400 markan vuotuisesta verosta, pitäjänmakasiinista myytävästä 500 tynnyrin viljasta ja 25 pennin henkilömaksusta rippilapsilta. Kustavissa yksityishenkilöt tarjosivat raha- ja stipendiavustusta ja Aleksanteri II:n 25-vuotishallitsijajuhlan kunniaksi kansakoulua varten haluttiin perustaa rahasto. Kumpikaan ehdotuksista ei toteutunut. Eurassa tehtaan omistaja oli valmis perustamaan koulun, jos kunta osallistuisi opettajan palkkaukseen. Metsämaalla ja Kojonkulmalla koulu syntyi lahjoitusvaroin.¹⁰⁶

Antreassa kirkkoherra lahjoitti koulun itse 1869, mutta opettajan valinnasta syntyi kiistaa. Kivennavalla kirkkoherra toimi yksityisenä tukijana. Johanneksessa yksityinen henkilö toimi lahjoittajana. Kurkijoelle perustettiin lahjavarjoilla kansakoulu 1890 ja uusissa kouluissa perustajina toimi yksityisiä henkilöitä. Ruskealassa Kontiolahden kylään 1899 perustettua koulua varten kerättiin ennakolta lahjavarjoja. Räisälässä kirkkoherra ja kartanonomistaja tekivät lahjoituksia koulua varten. Säkkijärvellä järjestettiin arpajaiset perustettavan kansakoulun hyväksi 1872 ja yksityiset tekivät lahjoituksia. Hämeenlinnassa koulun perustamisesta huolehdittiin yksityisillä lahjoituksilla. Lopella rovasti tekisi 2000 markan lahjoituksen kunnalle rälssitalon hankkimisesta koulua varten, jos opettaja elätetään tilan sadolla ja vaetetetaan kaksi turvatonta koululasta. Akaassa eliitin jäsen teki lahjoituksen. Janakkalassa yksityishenkilö

¹⁰⁶ Lovisa stads historia 1745-1995 1995, 139; Suur-Tuusulan historia III 1809-1924 1995, 581-583, 587, 589-590; Nurmijärven pitäjän historia III 1974, 519-520; Kustavin historia 1983, 301; Euran, Honkilahden, Kiukaisen historia 1962, 399-400, 402, 404; Suur-Loimaan historia II 1994, 458-465

lahjoitti tarpeeksi kunnan ensimmäistä koulua varten. Kangasalalla yksityinen henkilö tarjosi tontin ilmaiseksi ja lahjoitukset syntyivät yksityisten toimesta vähitellen. Jämsässä uusille kouluille lahjoitettiin vuokrahuoneita. Korpilahdella sahanhoitaja lupasi lahjoittaa tontin ja rakennukset Rutalahden kansakouluun. Muurameen talollinen lahjoitti koulurakennuksen 1892. Lammilla protokollasihteeri Fr. A. von Platenin lahjoitus 1840-luvulla jätettiin lepäämään ja kasvamaan rahastoa.¹⁰⁷

Mikkelissä rouvasväenyhdistys lahjoitti 6400 markkaa koulutalon ostoon. Hirvensalmella ensimmäistä koulua pidettiin lahjoituksin yllä. Mäntyharjulla kyläkouluille tehtiin yksityisiä raha-avustuksia. Sysmässä Nikkaroisten kyläkoulu annettaisiin 2800 markan lunastussummasta kunnan omistukseen. Keuruulla yksityinen rovasti lahjoitti 10 000 markkaa. Kannuksessa yksityishenkilö lupasi 200 markkaa kouluhuoneiston ostamiseksi. Himangalla rovasti lahjoitti ensimmäisen koulun seurakunnalle 1877 ja sen ylläpito oli 5000 markan pääoma korkotuotoin. Kunta alkoi vasta vähitellen myöntää apua. Lestijärvellä kansakoulukassa perustettiin rovastin lahjoituksesta ja siitä päätettiin maksaa 100 markkaa vuodessa kiertokoulunopettajalle. Kunta maksaisi vuokran, valon ja lämmön ja koulutarvikkeet ostettaisiin rovastin lahjoitusvaroilla. Ilmajoen ensimmäinen koulu sai huomattavia lahjoituksia, joten kuntakin oli ryhtynyt varmaan nopeasti avustamaan. Kortesjärvellä kirkkoherra lupasi lahjoittaa 100 markkaa ja kauppias 50 markkaa. Pedersöressä talonpoika testamenttasi 400 markkaa tulevan kansakoulun perustamisrahastoon. Siipyyssä kappalainen lahjoitti 107.20 markkaa tulevan koulun säästövaroiksi. Muihin kouluihin vuosisadan lopulla käytettiin pitkälti yksityisiä lahjoituksia. Seinäjoella kuntakokouksen puheenjohtaja lahjoitti tontin kunnan seuraavaa koulua varten 1895. Tiukassa talonpoika lahjoitti 800 markkaa. Ylimarkussa asukkaat lahjoittivat tontin koulua varten 1873. Oravaisissa muut koulut perustettiin yhdistysten tuella vuosisadan lopulla.¹⁰⁸

¹⁰⁷ Antrea 1951, 101; Kivennapa 1961, 329; Johannes 1959, 358; Kurkijoen historia IV 1960, 85; Ruskeala sanoin ja kuvin 1985, 426-428; Räisälän historia 1952, 417, 425; Säkkijärvi kautta aikojen 1952, 277-278, 280; Hämeenlinnan kaupungin historia 1930, 320-322; Lopen historia I 1976, 567; Akaan historia II 1954, 282-283; Janakkalan historia 1976, 421, 428; Kangasalan historia III 1987, 175-176; Vanhan Jämsän historia 1979, 283; Vanhan Korpilahden historia 1994, 526, 532, 535; Lammin pitäjän historia II 2001, 430, 433;

¹⁰⁸ Entisajan Mikkelin kaupunkin vaiheita 1838-1917 1971, 388-389; Hirvensalmen kirja 1979, 160, 162; Mäntyharjun historia II 1983, 43-45; Sysmän pitäjän historia III 1966, 337, 343; Keski-Suomen historia 2 1988, 564; Suur-Lohtajan historia II 1977, 476-481; Ilmajoki vuoden 1809 jälkeen 1953, 851-852; Kortesjärven historia 1966, 245; Pedersöre storsockens historia II 1950, 659; Sideby sockens historia 1975, 206, 210, 213; Seinäjoen historia I 1970, 653; Tjock kommuns historia 1976, 168; Övermarks historia 1947, 299; Oravais sockens historia 1971, 299, 304

Kiteellä perustamiset tapahtuivat aluksi yksityisin lahjoitusvaroin. Leppävirralla 1869 maakauppias oli valmis lahjoittamaan koulun perustamiseen yhden salin, kaksi kamaria, kyökin, polttopuut, ulkokuoneet, peltoa, talvimuonan ja kesälaitumen lehmälle. Talolliset lahjoittivat tarvittavan maapalstan omaan koulurakennukseen. Vieremällä tilanomistajat perustivat koulun 1895 Haajaisille ilman avustuksia. Tohmajärvellä uusiin kouluihin ilmaantui yksityisiä lahjoittajia 1870-luvulla. Reisjärvellä lahjoituksia annettiin 1895.¹⁰⁹

Kaupungeissa avustuskäärät ja rahoitusmuodot vietiin pidemmälle kuin maaseudulla. Joissakin maalaiskunnissakin koulurahasto kuitenkin perustettiin koulun vaikutuksen kasvattamiseksi. Etelä-Karjalassa rahoittaminen oli runsaampaa ja ripeämpää kuin Etelä-Savossa. Lounais-Suomessa rahojen myöntäminen oli vaihtelevaa, kun taas Pohjanmaalla koulukassoja oli useammassakin paikassa ja rahoitussuunnitelmat pitkällä. Yleisimmät rahoitusmuodot olivat viinaverorahat ja luontaistuotteet eli vilja. Muutamissa kunnissa kunta avusti opettajien palkkojen maksussa. Valtio ja kunta avustivat kouluja eri tavoin eri puolella Suomea. Yksityiset lahjoitukset olivat merkittävä tekijä Pohjanmaalla ja Etelä-Karjalassa. Syy Pohjanmaan yksityisten lahjoitusten paljouteen oli, että siellä koulujen perustaminen venyi myöhempään kuin Itä-Suomessa. Koko maassa rahallinen avustus oli yleisin rahoitustapa. Alueet, joissa yksityiset lahjoitukset olivat merkittävässä osassa, kunnan rahallinen avustus oli vähäisempää tai vennyntä vuosisadan loppuun.

¹⁰⁹ Kitee ja Rääkkylä vuoteen 1870 1994, 430-431; Leppävirran kirja 1967, 482; Vieremän kirja 1983, 298-299; Tohmajärvi 1956, 74, 77; Reisjärven kirja 1987, 484

7 PIIRIJAKOASETUS

Seminaarin johtaja Yrjö K. Yrjö-Koskinen laati piirijakoesityksen jo 1893. Vuoden 1894 valtiopäivillä oli ehdotus oppivelvollisuudesta ja kunnan jakamisesta koulupiireihin siten, että koulu tulisi 30 oppilasta kohti, jotka asuvat neljän kilometrin säteellä siitä. Talonpoikainen vastustus kuitenkin siirsi päätöstä. Toukokuussa 1898 annettiin asetus ylempien kansakoulujen perustamisen edistämiseksi maalaiskuntiin. Tästä lähtien maalaiskunnalla oli velvollisuus jakaa alueensa kansakoulupiireihin, joiden tuli olla niin laajoja, että kaikki lapset pystyivät nauttimaan omalla äidinkielellä kansakouluopetusta. Kuntakokouksen valitseman valiokunnan tehtäväksi annettiin koulupiirien suunnittelu ja apuna saatettiin käyttää kansakouluntarkastajia. Valiokunnan ehdotus annettiin kuntakokoukselle ja sieltä vielä kuvernöörin vahvistettavaksi. Laissa rajoitettiin nyt kuntien mahdollisuutta vapaaseen piirien muodostamiseen, sillä matka kouluun sai olla korkeintaan viisi kilometriä ja kielelliselle vähemmistölle oli pyrittävä järjestämään yksi tai useampi oma koulupiiri. Jos piirissä ei ollut koulua ja lapsia oli 30, oli kunta velvollinen viipymättä perustamaan koulun. Jos lapsia oli yli 50, kunnan piti huolehtia toisen opettajan palkkaamisesta, opetustilojen hankkimisesta tai koulupiirin jakamisesta, jolloin jokaisella piirillä olisi koulunsa. Koulut olivat nyt kunnan yhteisen hallinnon alaisia. Tietynlainen itsenäisyys koulupiireille oli edelleen mahdollinen, mutta yksityinen kansakoulupiiri oli nyt kunnan tarkastuksen ja ylivalvonnan alainen. Piirijakoasetuksen tärkein tavoite oli mahdollisimman tiheän kansakouluverkon luominen. Olennaista oli kunnallisten valintamahdollisuuksien ratkaiseva supistuminen. Halilan mukaan piirijakoasetukseen ei merkinnyt täydellistä oppivelvollisuutta, mutta mukaan tuli kuntia, jotka eivät aiemmin olleet tehneet mitään kansakoulun hyväksi. Harvaan asutuilla ja vesistöjen halkomilla seuduilla piirijako ei syntynyt helposti. Piirijakoasetus selvensi erityisesti kaksikielisten kuntien kouluoloja. Lapissa vasta piirijakoasetus vauhditti kansakoulujen perustamista. Asetuksen myötä valtiopöytä määrä runsastui. Piirijakoasetusta säädettäessä syntyi väittelyä palkollisten äänioikeudesta ja talonpoikaissäätö halusi evätä palkollisilta äänioikeuden.¹¹⁰

Satakunnassa piirijakoasetuksen myötä koulujen määrä kääntyi selvään nousuun, sen sijaan Etelä-Pohjanmaalla, Kainuussa ja Keski-Suomessa ei. Viipurin läänissä kouluja perustettiin tihtyvään tahtiin jo vuosisadan vaihteessa. Määrä oli enemmän kuin muualla Suomessa.

¹¹⁰ Heporauta 1945, 168-169, 179; Soikkanen 1966, 327-328; Kerkkonen 1923, 16; Kerkkonen 1923, 232-233; Jutikkala 1958, 399

Hämeessä, Päijät-Hämeessä ja Keski-Suomessa piirijakoperiaate hyväksyttiin 1897. Keski-Suomessa sen laati seminaarin johtaja Yrjö-Koskinen. Päijät-Hämeessä ehdotettiin piirijakoa jo 1894. Pohjanmaan ruotsinkielisellä alueella piirijako ja uusiin kouluihin suhtautuminen nähtiin hyvänä venäläistymistä vastaan taisteltaessa. Etelä-Pohjanmaalla monet syrjäkunnat pysyivät yksikouluisina. Pohjanmaan järviseudulla piirijakoesitys tehtiin, mutta piirejä esitettiin usein liian vähän. Keski-Suomessa kunnat eivät yleensä viivytelleet. Jotkut kunnat yrittivät tehdä säästeliästä ehdotusta, mutta se ei mennyt lääninhallituksessa läpi. Pohjois-Karjalassa suunnitelma lähti nopeasti liikkeelle. Kuvernööri hylkäsi yleensä ensimmäiset esitykset, koska piirejä oli esitetty liian vähän. Viivästymisen keskeisimmät syyt olivat laajat harvaan asutut seudut, jossa oli hankala yhdistää koulumatkaa ja oppilasmäärää. Suurin osa väestöstä oli Pohjois-Karjalassa veroa maksamattomia loisia, joten tiheää kouluverkkoa pidettiin taloudellisesti vaikeana toteuttaa. Useat kouluhankkeet saivat kuitenkin uutta vauhtia. Kainuussa asetus muokkasi asenteita myönteisemmäksi.¹¹¹

Yleisesti piirijakoasetuksessa on nähtävissä sama asia, kun monissa muissakin tarkastelemisani teemoissa. Itä-Suomessa myös piirijako toteutettiin asetuksen tultua tai jopa sitä varhemmin, kun taas Lounais-, Pohjois- ja paikoin Sisä-Suomessa määräyksiä yritettiin vielä kiertää. Myös Uudellamaalla piirijako toteutettiin ennen asetusta. Myös Pohjanmaan ruotsinkielisellä alueella monessa kunnassa ryhdyttiin hyvin varhain piirijakoon ja sitä kautta uusien koulujen perustamiseen. Huomattavaa on, että tässä asiassa myös Itä-Suomessa esiintyi enemmän viivyttelyä kuin monissa muissa teemoissa. Kuvernöörien, kunnallismiesten ja kansakouluntarkastajien panos jaon toteuttamiseen oli merkittävä. He saattoivat vaatia jaon uudeksi. Kunta kustansi koulut ja alkoi ylläpitää niitä monessa kunnassa. Kannattajina oli myös talollisia, opettajia ja maanviljelijöitä.

7.1 Kunnat, joissa piirijakoa ryhdyttiin suunnittelemaan ennen valtakunnallista piirijakoasetusta

Helsingin maalaiskunnassa jo 1894 eversti von Haartmanin johtama valiokunta ehdotti 12 koulupiiriä. Koulu oli viidessä piirissä ja seitsemän uutta koulua rakennettiin. 13 piiriä toteu-

¹¹¹ Nouseva maakunta Satakunnan historia VII 1870-1939 2006, 273; Karjala 3 1982, 63; Hämeen läänin historia II 1931, 326; Päijät-Häme I 1997, 353; Svenska Österbottens historia II 1979, 321; Etelä-Pohjanmaan historia V 1988, 20; Järviseudun historia II 1983, 649; Keski-Suomen historia 2 1988, 574; Maakunnan synty Pohjois-Karjalan historia 1809-1939 2006, 229; Kainuun historia III 1986, 179

tettiin lopulta. Jako säilyi 1898, mutta suomenkielisille suunniteltiin kahta piiriä. Toinen ei toteutunut ja toisessa ei otettu huomioon suomenkielisten maantieteellistä jakaantumista eikä koulumatkojen pituutta. Tuusulassa tilanomistaja ehdotti kunnan jakamista koulupiireihin jo marraskuussa 1890. Komitean jäsenissä oli myös johtokuntien esimiehiä ja opettajia. Piirijako hyväksyttiin joulukuussa 1890. Neljä koulua oli, komitea ja kuntakokous riitelivät kuudesta, seitsemästä tai kahdeksasta piiristä. Jako seitsemään piiriin hyväksyttiin lopulta. Jokaisen piirin tuli rakentaa itselleen kouluhuoneet ja ylläpitää ne. Kunta maksoi osittain opettajien palkat, jotka olivat 300 markkaa vuodessa yhteisestä kassasta valtion palkan lisäksi. Kouluavustuksetkin otettiin huomioon talousarviossa ja ne taksoitettiin veroäyrin mukaan. Ohjesääntö piireille hyväksyttiin syyskuussa 1893 ja kuvernööri vahvisti sen toukokuussa 1894. Sillä oli suuri merkitys kansakouluolojen järjestämisessä. Kouluilla oli piireissään oma hallinto ja rahasto. Korsoon kannatettiin yksimielisesti koulua elokuussa 1898. Kuvernööri katsoi lisäksi, että kaksi kyläkoulua on perustettava pian, ja tarkastaja vaati viipymättä apuopettajataria Kellokosken kansakouluun. Kuvernööri vahvisti piirijaon marraskuussa 1899. Kirkkonummella ruotsinkielisiä piirejä oli jo 13 1898 ja niissä yhdeksässä koulu.¹¹²

Elimäki jaettiin kuuteen piiriin jo 1873, joiden merkitys jäi kuitenkin vähäiseksi. Toimikunta hyväksyi syyskuussa 1900 jaon seitsemään piiriin. Yhteen piiriin päätettiin perustaa heti koulu ja kaksi muutakin perustettaisiin lähivuosina. Iitissä kansakoulukomitean puheenjohtaja E.J. Strähle esitti kuutta piiriä jo 1883. 13 piiriä tehtiin 1899. Ehdotettiin vielä isoa koulua laajennettavaksi, koska siellä oli jo koulutarvikkeita. Näin syntyi 14 piiriä. Kolme uutta koulua päätettiin perustaa 1899. Lisäksi kuusi muuta pitäisi perustaa mahdollisimman pian. Kuntakokous hyväksyi piirijaon syyskuussa 1899, mutta kuvernööri ei pitänyt sitä asiallisena, koska kahden koulun järjestyssuunnitelma oli kesken. Syyskuussa 1900 myös kuvernööri hyväksyi jaon. Mäntsälässä piirijako muodostui vähitellen jo 1890-luvulla kolmen perustetun koulun myötä. Kylien piireistä käytiin kiistaa. Syyskuussa 1899 esitettiin 11 piiriä kunnallisasiamiehen johdolla. Kaksi piireistä voitaisiin tarvittaessa jakaa useampaan. Entiset koulut tontteineen lunastettiin kunnallislautakunnan ja koulun johtokunnan neuvottelemalla hinnoin kunnan omistukseen. Pernajassa oli lainamakasiinin avustuksella kolme piiriä jo 1890. Jako toimikin hyvin. Komitea asetettiin valmistelemaan varsinaista piirijakoa 1898. Kolme ongelmaa esiintyi. Koskenkylässä väestönlisäys oli niin suuri, että piiri oli jaettava. Ongelma koski välimatkan riittävää lyhyttä. Kenraalimajuri lahjoitti sopivan tontin Backaksen tilalta ja kun-

¹¹² Helsingin maalaiskunnan historia 1865-1945 1997, 131-133; Suur-Tuusulan historia III 1809-1924 1995, 593-594, 596-599; Kirkkonummi 2006, 17

nallisneuvos tuki puoliksi rakennuksen rahoitusta. Toinen ongelma oli kirkonkylän piiri. Se-kin päätettiin jakaa. Kunnallisneuvos lahjoitti tontin. Kolmas ongelma koski suomenkielisen opetuksen järjestämistä. Päätettiin perustaa mahdollisimman pian suomenkielinen koulupiiri, jonka kunta kustantaisi.¹¹³

Porissa 1891 kansakoulun ohjesäännön mukaan kaupunki jaettiin 12 piiriin. Merikarvialla tehtiin ehdotus kunnan jakamisesta viiteen koulupiiriin ja viiden koulun perustamisesta maaliskuussa 1897. Koulujen piti alkaa syksyllä 1898. Kukin piiri sai vastata koulun perustamisesta ja kustannuksista. 53000 markan kuoletuslaina jaettaisiin piireille. Helmikuussa 1899 koulut päätettiin hankkia ja kustantaa yhteisesti. Pöytyällä päätettiin myöntää piirille 5000-6000 markkaa jo maaliskuussa 1895, jos sen asukkaat rakentavat koulun ja sitoutuvat ylläpitämään yläkansakoulun. Kuntakokous hyväksyi ehdotuksen kolme viikkoa myöhemmin. Huhtikuun lopulla 1899 piirijakovaliokunta ehdotti viittä koulupiiriä. Ehdotus pohjautui vuoden 1894 piirijakoon, eroten vain Auvaisten koulun sijainnin suosituksessa. Kuntakokous hyväksyi piirijaon viikkoa myöhemmin, joka nopeutti Auvaisten koulun perustamista. Muiden koulujen syntyyn piirijaolla ei ollut vaikutusta. Huittisissa yritettiin muodostaa keskinäinen koulupiiri Vampulan kanssa jo 1896. Piirijako vain tarkistettiin 1898. Kolme koulua päätettiin perustaa mahdollisimman pian. Loimaalla esitettiin kuutta piirikuntaa 1891. Koulut olisi rakennettu kirkon seudulle, josta valitettiin. Tammikuussa 1892 päätettiin tehdä viisi piiriä. Muutaman vuoden välein tuli rakentaa koulu kuhunkin piiriin. Yhden huonokuntoisen koulun takia rakennusjärjestystä muutettiin ja koulupiirien lukumääräkin tarkistettiin marraskuussa 1894. Nyt tehtiin kahdeksan koulupiiriä, joissa oli vain kolme koulua. Kaksi koulua oli heti suunnitelmissa. Viisi koulua aloitti ennen yleistä asetusta. Kunta vain totesi kuvernöörille kesällä 1899, että jako oli jo tehty kahdeksaan piiriin ja koulut oli kohtuullisella etäisyydellä syrjäisimpiä torppia lukuun ottamatta. Rahasto jakaisi tukea pienille ja köyhille koulupiireille, joiden itsenäisyys säilyi. Alastarossa kauppiaan johtama komitea esitti viittä piiriä syksyllä 1894. Ehdotettiin kahden koulun perustamista seuraavan vuoden syksyksi. Kustannukset ja muut rakennushankkeet viivästyttivät toteuttamista. Yhden piirin koulun perustamisesta päätettiin 1896. Se alkoi 1897, mutta oman koulurakennuksen se sai vasta 1899. Kaksi muutakin

¹¹³ Elimäen historia 1985, 436, 441-442; Iitin historia 1966, 515-516, 519-520; Mäntsälän historia II 1993, 513-518, 520-521; Pernå sockens historia III 1989, 369-370

koulua perustettiin melko nopeasti. Viisi piiriä hyväksyttiin 1899. Yksi piiri oli ilman koulua.¹¹⁴

Somerolla kartanon omistaja esitti jo syksyllä 1892 kunnan jakamista yhdeksään piiriin ja koulujen perustamista niihin. Marraskuussa 1896 hahmoteltiin kahdeksan piiriä. Kuusi koulua oli jo toiminnassa. Kukin piiri rakentaisi itse koulunsa, mutta rakennusavuksi saataisiin 40 000 markkaa valtiolta ja kuoletuslaina. Koulupiirit eivät saaneetkaan itse rakentaa kouluja ja piirijakoehdotus hylättiin joulukuussa 1898. Siinä ei ollut suunniteltu koulutonttien paikkaa. Huhtikuussa 1899 kuntakokous hyväksyi esityksen, mutta kuvernööri ei. Syyskuussa 1899 yhdestä suunnitellusta piiristä erotettiin kolme kylää uudeksi piiriksi. Kuvernööri hyväksyi jaon yhdeksään piiriin marraskuussa 1899. Pari koulutaloa rakennettaisiin kahden vuoden kuluessa. Kaksi saa toimia vielä vuokrahuoneissa. Koulujen rakentamiseen otettiin 600 000 markan kuoletuslaina. Paimiossa ehdotettiin viittä piiriä jo 1892. Kunta antaisi 5000 markan avustuksen piireille, jotka oma-aloitteisesti perustaisivat koulun. Kuntakokous hyväksyi komitean ehdotuksen. Uudessa asetuksessa joen idänpuoleinen osa määrättiin toisen kylän piiriin ja koulujen rakentamiseen ryhdyttiin. Piirijako vain tarkistettiin 1898 ja komitea ehdotti kuutta piiriä. Koulujen sijoituspaikat oli määrättävä. Pari koulua perustettiin nopeasti vuoden 1898 jälkeen. Yhteen kouluun kartanonomistaja lahjoitti tonttimaan ja yksi rakennettiin tilan maalle 1898. Kunta päätti ostaa kartanonomistajalta meijerin ja sikalan 1899 kansakoulua varten ja rakennuttaa niihin luokkahuoneita. Rakennettiin kuitenkin uusi koulutalo ja vanhasta meijeristä tehtiin opettajan asunto.¹¹⁵

Valkealassa kartanon isännän ja kuntakokouksen puheenjohtajan A.N. Collianderin johdolla kunta jaettiin koulupiireihin jo 1893. Kun komitean esitys tuotiin kuntakokoukseen, syntyi valtava meteli. Vastustajat sanoivat, että ”tuollaista koulumäärää ei tulla kunnassa koskaan näkemään”. Seuraavassa kokouksessa esitettiin kymmentä piiriä. Edellisessä esityksessä kunnan koillisosa oli jaettu useaan koulupiiriin, uudessa esityksessä se oli yhtenä. Valkeala oli jaettu yhdeksään piiriin. Kuntakokous hyväksyi jaon ja se sai kuvernöörin vahvistuksen. Vuoden 1893 ohjesäännössä piireille annettiin suuri itsenäisyys. Kuntakokous vahvisti koulupiirien perustamisen ja takasi valtiolta haetun rakennuslainan, mutta muuten piirit rakensivat koulunsa, vastasivat valtiolainan koroista ja kuoletuksista ja verotti omaa aluettaan kunnan

¹¹⁴ Porin kaupungin historia III 1972, 740; Merikarvian historia 1961, 539-540; Pöytyän historia 2003, 239-242; Suur-Huittisten historia III 1 1989, 533-534, 537; Suur-Loimaan historia II 1994, 466-470

¹¹⁵ Someron historia II 1958, 406, 409-411; Paimion historia 1973, 732-733

äyrimäärän mukaisesti. 1900 piirejä oli jo 19. Lappeessa ehdotus koulupiiriin jakamisesta tehtiin jo 1892, jotta kouluja ei perustettaisi sopimattomille paikoille. Ehdotettiin 17 piiriä ja koulua. Tammikuussa 1899 piirijakovaliokunta ehdotti jakamista 13 piiriin. Yksi piiri lisättiin heinäkuussa 1899. Kuvernööri vahvisti piirijaon. Joulukuussa 1899 laadittiin ohjesääntö. Kunnalta saatiin rakennusapua 6000 markkaa vuodessa ja kannatusapua 600 markkaa vuodessa. Vuosisadan vaihteessa päätettiin perustaa neljä koulua kahden vuoden aikana. Vehkalahdella oli jo 1886 perustettu kaksi uutta koulupiiriä. Piirit yhdistyivät 1899. Seitsemän kylää kuului Husulan piiriin ja yhteisestä kannatusrahastosta maksettiin koululle 700 markkaa vuodessa. Virolahdella ryhdyttiin puuhaamaan koulupiirejä jo 1892, mutta selkeää hallintomallia ei löydetty. Haluttiin tehdä yhdeksän koulupiiriä, jotka huolehtisivat itse kouluistaan. Ehdotus kumottiin. Seuraavana vuonna kahden kylän piirit liitettiin toisiinsa, jolloin jäi kahdeksan piiriä. Kolme koulua perustettiin pian. Varsinainen piirijako hyväksyttiin helmikuussa 1899. Yksi piiri koki saaneensa liian suuren taakan. Käsityöläinen sai valituksen kumottua. Kunta päätti lunastaa vanhat koulut ja rakentaa koulut ilman piirien verotusta. Kuvernööri vahvisti jaon viiteentoista piiriin 1903.¹¹⁶

Pyhäjärvellä oli jo viisi koulua perustettu ennen asetusta ja Noitermaan ja Konnitsan koulut perustettiin piireihin, joten valmistelu on ollut ripeää. Antreassa kunta päätettiin jakaa kolmeen piiriin jo 1894. Yksi pitkään kiistelty koulu otettiin silloin kunnan varoilla ylläpidettäväksi. Varsinainen piirijakoehdotus valmistui vuoden 1899 lopulla. 16 piiriä ehdotettiin. 12 tai 11 piirin katsottiin riittävän. Kuvernööri ja senaatti kumosivat piirijakopäätöksen. 15 koulupiiriä hyväksyttiin lopulta kolmannella ehdotuksella. Kuvernööri ja senaatti vahvistivat sen 1903. Impilahti päätettiin jakaa jo 1853 kahdeksaan piiriin. Piirijako yhdeksään piiriin venyi seuraavan vuosisadan alkuun kuvernöörin ja kuntakokouksen kiistelystä johtuen. Johannesessa kuusi kylää päätettiin erottaa eri koulupiiriksi 1884. Avustuksia ei myönnetty. Vuonna 1898 tehtiin seitsemän piiriä, joista kolmessa koulua ei ollut. Taloudellinen avustus kouluille lisääntyi 800 markkaan. Piirien oli itse rakennettava ja ylläpidettävä kouluhuoneet. Koulua vailla oleville piireille myönnettiin 2000 markan avustus. Yksi koulu perustettiin välittömästi asetuksesta.¹¹⁷

¹¹⁶ Kouvolan historia II 1984, 159-160; Lappeen pitäjän historia II 1929, 282, 284-285; Vehkalahden pitäjänkirja I 1968, 37; Virolahden historia II 1992, 206-207, 209-210;

¹¹⁷ Pyhäjärvi Vpl 1950, 181, 187-190; Antrea 1951, 103, 105; Impilahti 230, 232; Johannes 1959, 364-366

Säkkijärvellä kouluja perustettiin paljon ja piirejä jaettiin ennen asetusta. Kunta jaettiin 15 piiriin 1899, joissa 12 koulua oli toiminnassa ja niissä olivat omat kouluhuoneet. Kolmen koulun perustamishankkeet olivat käynnissä. Viipurin maalaiskunnassa 30-henkinen valio-kunta ehdotti kahdeksaa piiriä jo 1891. Kuntakokous ei hyväksynyt. Seuraava komitea ehdotti 11 uutta koulua, joista yhdeksän aloittaisi seuraavana vuonna. Oma koulutalo rakennettaisiin vain kolmelle koululle. Seitsemän koulua aloitti. Kunnassa tehtiin 29 koulupiiriä 1899. Kulla-kin piirillä oli itsehallinto ja kunnallismaksujen yhteydessä kerättiin niin sanottu piirikuntave-ro. Kunta hankki lainat koulutalojen rakentamiseen ja antoi määrätynsuuruisen avustuksen jokaista opettajaa kohti. Koivistossa muutama koulu perustettiin jo 1880-luvun lopulla ja ne jakautuivat omaksi piiriksi. Piirijakoasetuksen myötä oltiin valmiita 12 piirin muodostamiseen ja kuuden koulun rakentamiseen viiden vuoden sisällä. Kirvussa kuntakokous ehdotti jakoa neljään piiriin jo huhtikuussa 1892. Suunniteltiin kolmea koulua, mutta kadon ja rahanpuut-teen vuoksi vain yksi koulu perustettiin. Tammikuussa 1897 toimikunta teki jaon kuuteen pii-riin ja se hyväksyttiin. Koulut oli rakennettava ensisijassa niille piireille, joiden etua oli val-vottu ja koulumatkat olivat pitkät. Kolmanteen piiriin koulu oli suunnitteilla. Neljäs koulu tu-lisi olla valmis kolmen vuoden päästä kolmannen koulun valmistumisesta. Seitsemän piiriä tehtiin lokakuussa 1899. Laatijoina olivat tirehtööri, räätäli, konstaapeli ja pastori. Piirijako kiirehti yhtä koulua, josta oli valitettu kuvernöörille ja uhattu sakolla. Useampi piiri olisi köyhdyttänyt kunnan. Maantieteelliset asutusolot ja valmiit koulutalot otettiin huomioon. Kaukolassa päätettiin jaosta kahteen piiriin 1895 ja kuntaan haluttiin toinen koulu. Ehdotus hylättiin, mutta kaksi lautamiestä toteutti sen. Maaliskuussa 1898 hyväksyttiin seuraavan kou-lun perustaminen. Herastuomarit ja muutamat kauppiaat valmistelivat piirijaon. Kolmea pii-riä, joissa kaikissa oli jo koulu, ehdotettiin huhtikuussa 1900. Kuntakokous hyväksyi ehdotuk-sen, mutta tarkastaja halusi seitsemän piiriä. Kuvernööri ja senaatti eivät hyväksyneet tätä-kään.¹¹⁸

Hollolassa päätettiin kesäkuussa 1893, että kolme kansakoulua olisi rakennettava lähiaikoina. Jako tehtiin kuuteen piiriin, koska näin avustukset voitaisiin jakaa tasan. Entiset koulupiirit ja tehtaat olivat apuna kahden ensimmäisen koulun rakentamisessa ja tilaton väestö maksoi 25 penniä veroäyriä. Kylien asukkaiden aktiivisuudella kouluverkostoa tihennettiin. Syyskuussa 1898 kuntakokous asetti toimikunnan, jonka tuli piiritarkastajan kanssa laatia asetuksenmu-kainen ehdotus piirijaosta, joka valmistui seuraavana kesänä. Kunta oli jaettava 14 kansakou-

¹¹⁸ Säkkijärvi kautta aikojen 1952, 286-287; Viipurin pitäjän historia II 1982, 150-151; Koivisto 1953, 128-129, 134; Kirvun kirja 1954, 439, 443, 448, 452; Kaukola 1953, 354-356, 378

lupiiriin ja rakennettava heti seitsemän koulua. Asikkala päätettiin jakaa kolmeen piiriin jo 1888. Koulukassan varat jaettiin piirien kesken. Piirit rakensivat itse omat koulutalot ja huolehtivat ylläpidosta. Kirkonkylästä tuli neljäs koulupiiri 1892. Kahden kylän anomuksella oli syntynyt jo kuusi koulupiiriä vuoteen 1898 mennessä. Tammikuussa 1899 toimikunta laati varsinaisen piirijaon ja suunnitteli koulurakennusten paikat. Toukokuussa perustettiin yhdeksän koulupiiriä. Koulut olisivat kunnan taloudellisessa hallinnassa ja itsenäisten koulupiirien tuli luovuttaa omaisuutensa kunnalle. Kuhmoisissa päätettiin perustaa ja ylläpitää seitsemän koulua maaliskuussa 1896. Kunta jaettiin kymmeneen koulupiiriin, jossa oli 11 koulua syyskuussa 1899. Orimattilassa oli jo kymmenen koulupiiriä 1898 ja ehdotettiin kolmea lisäpiiriä. Komitea, jonka jäsenistössä oli kanttori, opettaja ja maanviljelijöitä, asetettiin syksyllä 1898. Koulupiirit kustantaisivat ja hallitsisivat koulua. Piiri saisi koulua rakentaessa 5000 markkaa rakennusavustusta ja laajennettaessa lisäopettajaiseksi 4000 markkaa. Vuotuinen apu kunnalta olisi 700 markkaa, lisäopettajalle 500 markkaa. Koulujen tuli olla käyttökunnossa kuuden kuukauden jälkeen avustuksen alkamisesta. Yksi piiri sai avustusta 1000 markkaa muita enemmän rakennuskorvauksena. Koulut tulivat kunnan yhteisen valvonnan alaisiksi.¹¹⁹

Virroilla kuntakokous pyysi jo elokuussa 1889 kansakoulujen tarkastajaa jakamaan kunnan koulupiireihin. Kuudelle koululle komitea asetettiin laatimaan piirijakoa 1898. Kireän taloustilanteen takia vain kaksi koulua oli mahdollista perustaa ja kahdeksasta piiristä päätettiin toukokuussa 1899. Lopella oli vuoteen 1898 mennessä viisi yläkansakoulua. Piirijakoon ryhdyttiin jo kuukautta ennen yleisen asetuksen antamista huhtikuussa 1898. Ehdotusta asetettiin laatimaan toimikunta. Kesäkuussa kunta jaettiin seitsemään koulupiiriin. Yhden koulupiirin laajuus viivästytti sen vahvistamista muutamalla vuodella. Syyskuussa 1898 yhteinen johtokunta asetettiin valvomaan koulujen toimintaa. Syksyllä 1899 perustettiin kaksi koulua lisää.¹²⁰

Heinolan pitäjässä oli kuusi koulupiiriä jo 1895. Kunta jakoi kaksi piiriään kahtia 1898. Piirijako vahvistettiin 1900. Näyttää siltä, että piirien lukumäärän noustua jo 1895 koulujen perustaminen tihentyi. Hartolassa keskusteltiin piirijaosta jo kesäkuussa 1891. Toimikunnan esitys hyväksyttiin syksyllä. Oli tehtävä kuusi piiriä ja rakentamista varten perustettiin erityinen kassa. Viisi koulua perustettiin jo ennen varsinaista asetusta. Lokakuussa 1899 kuntakokouksen

¹¹⁹ Hollolan historia III 1975, 248-249, 251-252; Asikkalan historia 1981, 684-685, 688-689; Kuhmoisten historia 1965, 661, 663; Orimattilan historia II 1976, 276-277;

¹²⁰ Vanhan Ruoveden historia Virrat III:1 1979, 205-207; Lopen historia I 1976, 568-570;

tuli hyväksyä uusi piirijako, joka vaati kuitenkin muutamia tarkistuksia. Kunta päätettiin jakaa yhdeksään piiriin syyskuussa 1900. Koulujen perustaminen lisääntyi. Heinävedellä toimikunta ryhtyi valmistelemaan jakoa joulukuussa 1896. Ehdotus neljästä piiristä tuotiin esiin maaliskuussa 1897. Kunta maksaisi kouluttomille piireille 1500 markkaa kolmen vuoden aikana rakentamista varten. Koulun piti alkaa seuraavana vuonna ja oma koulurakennus oli rakennettava kuuden vuoden kuluessa. Kunnalle annettiin oikeus jakautua useampiin koulupiireihin, mutta kunnalta ei voisi vaatia tukea kustannuksiin. Koulujen ylläpito tapahtuisi yhteisin varoin, kunnes ne olisivat valmiit. Hasumäen kylä sai kaksi piiriä ja 1500 markkaa kunnalta. Vihtarilaiset halusivat 2000 markkaa rakennusapua ja kaikille oikeutta jakautua ja saada kunnalta avustusta. Kyläläisten pyyntö hyväksyttiin maaliskuussa 1897, ja se johti koulun perustamiseen 1898-1899. Piirijako oli valmis tammikuussa 1898. Pieksämäellä kauppias ehdotti piirijakoasetusta jo joulukuussa 1894. Hän ymmärsi piirijaon säästävän koulun kustannuksia enemmän. Kauppiaan kuolema hautasi kuitenkin aikeen. Kesäkuussa 1898 komitea asetettiin laatimaan piirijakoehdotusta. Jo saman vuoden syyskuussa ehdotettiin 15 piiriä. Varsin pian perustettiin kaksi koulua. Yhden koulupiirin siirrosta käytiin kiivas väittely, mutta lopulta se säilyi muuttumattomana.¹²¹

Säämingissä toimikunta ehdotti jakoa kolmeen piiriin 1895 ja kuuteen piiriin 1896. Päätettiin lopulta jaosta viiteen piiriin. Rakennusapua luvattiin 2500 markkaa ja lisäksi 500 markkaa opettajan palkkaan ja muihin menoihin. Hallitukselta pyydettiin vielä 10000 markan apurahaa tai halpakorkoista lainaa. Uusi toimikunta laati varsinaisen piirijaon piiritarkastajan kanssa ja määräsi koulujen paikat 1898. Kunta jaettiin seitsemään piiriin. Kustannukset maksettiin kunnan yhteisistä varoista. Koulut rakennettiin ja avattiin kolmen vuoden kuluessa. Rantasalmi päätettiin jakaa kuuteen koulupiiriin tammikuussa 1896. Uusi piirijako tehtiin 1900. Seitsemän piiriä toteutui, yksi entinen jäi pois. Kaksi koulua perustettiin 1898 piirijakoasetuksen myötä. Sysmässä laadittiin ensimmäinen piirijakosuunnitelma kokonaisratkaisun aikaansaamiseksi jo 1891. Seuraavan vuoden alussa kunta jaettiin kahdeksaan koulupiiriin, jonka toteutumiseksi kolme koulua rakennettiin heti. Varsinaisen piirijaon myötä tarkistettiin koulupiiritilanne 1898. Vanhat piirit olivat liian suuria ja koulujen määrän tuli kaksinkertaistua. Suunniteltiin seitsemän lisäpiiriä, mutta kirkonkylä yhdistyi yhdeksi entisen kahden piirin sijaan, joten kunnassa tehtiin 14 piiriä. Ensimmäiset kaksi koulua perustettiin neljän vuoden päästä. Kangasniemellä koulupiirejä ehdotettiin neljä jo 1892, mutta rasituksen pelossa kokous torjui

¹²¹ Heinolan pitäjän historia II 1999, 285; Hartolan kirja 1979, 324-325; Heinäveden historia II 1989, 358-359; Pieksämäen seudun historia II 1961, 269, 271-272, 497-498, 646

ehdotuksen. Myöhemmin lautamies ja maanviljelijä ehdottivat koulupiirijakoa, jota ei hyväksytty. Seuraavassa kokouksessa asetettaisiin piirijakokomitea. Koulut rakennettaisiin kunnan yhteisillä varoilla. Kerimäellä piirijako on tehty jo 1893. Piirijaossa 1898 suunniteltiin ensin yhden koulun siirtoa ison alueen keskelle, joka tyydyttäisi kaikkien koulutarpeet. Joidenkin kuntalaisten mielestä se ei olisi kenellekään hyvä. Kulunnoisiin haluttiin perustaa oma koulu 1899 piirijakoon vedoten. Valmiina sen tuli olla viiden vuoden sisällä. Noin neljä koulua perustettiin piirijakoa seuranneina lähivuosina.¹²²

Mustasaassa keskusteltiin ensimmäisen kerran piirijaosta vuoden 1893 lopussa. Ehdotus ei saanut tukea. Kuntakokouksen päätöksellä maaliskuussa 1894 kaksi kylää saisi perustaa yhteisen koulupiirin omalla ylläpidolla ja kustannuksilla. Kylät riitelivät koulusta. Senaatti kuitenkin vahvisti piirijaon jo 1894. Kunta jaettiin 11 piiriin 1898 ja kunta ryhtyi koulun vuositaiseen ylläpitoon 600 markalla. Koulut olivat parin vuoden päästä jo 11 piirissä ja neljään kouluun oli vielä tarvetta. Ilmajoella pastori ehdotti jakoa seitsemään piiriin jo 1893. Kuusi koulua syntyi tämän seurauksena 1890-luvulla. Teuvassa kunnallislautakunta teki läänin kuvernöörin kehotuksesta kuntakokoukselle esityksen kunnan jakamisesta koulupiireihin 1894. Viisi uutta piiriä ja koulua tehtäisiin. Kahdelle kylälle sopi kirkonkylän koulu. Tilat oli rakennettava yhteen kylään kerrallaan muiden käyttäessä vuokrahuoneita. Vastustajien mukaan isojen täydennys oli menossa, uusia maanteitä piti rakentaa ja kappalaisen virkatalo rakentaa. Puolustajien mukaan viinaverorahoja oli tarpeeksi. Vastustus voitti. Kunta jaettiin seitsemään piiriin 1899. Kolmessa piirissä koulu jo oli ja kaksi koulua perustettiin melko nopeasti.¹²³

Ylimarkussa kunta jaettiin kuuteen piiriin jo 1881. Kunta sitoutui rakentamaan ja ylläpitämään kansakoulut. Maaliskuussa 1899 piirijako tarkistettiin. Kirkkoherran johdolla uusi koulu päätettiin rakentaa joen itäpuolelle. Talonpoika valitti, että jako ei ulotu kirkosta etelään asuville. Vuoden 1900 lopussa ehdotettiin neljää piiriä. Koulut perustettaisiin mahdollisimman pian ja ne otettaisiin kunnan alaisuuteen. Kouluun annettaisiin 2000 markan kuoletuslaina ja suurin mahdollinen valtion tuki. Kuvernööri hyväksyi jaon maaliskuussa 1902. Vetelissä muodostettiin erillinen piiri ja Kaustinen jaettiin neljään piiriin 1895. Jo 1890-luvun puolivälissä kaikilla koulupiireillä oli kelvolliset tilat omin kustannuksin ja valtionavun turvin. Siksi varsinainen piirijakoasetus ei enää muuttanut Vetelin ja Kaustisen kouluoloja. Kunnat olivat

¹²² Säamingin historia 2 1998, 231-234; Rantasalmen historia 1954, 662-664; Sysmän pitäjän historia III 1966, 344-346; Kangasniemen historia II 1962, 260-263; Kerimäen pitäjän historia 1632-1932 1932, 299, 311-312

¹²³ Korsholms historia II 1956, 367-369; Ilmajoki vuoden 1809 jälkeen 1953, 856; Teuva Pitäjä Etelä-Pohjanmaan Suupohjasta 1971, 167-169

toteuttaneet jo kylittäisen piirijaon, joka ei täysin vastannut asetuksen määräyksiä. Veteli oli jaettu kolmeen piiriin. Toimikunta vain vahvisti vallitsevan tilanteen Kaustisilla. Vetelissä kylä erotettiin omaksi piiriksi ja perustettiin pian koulu. Paikallisjohtokuntia ei kuitenkaan perustettu kuten olisi kuulunut.¹²⁴

Keuruulla piirijakoasetusta esitettiin 1897. Komitea valittiin ja elokuussa 1900 se päätti ensin vanhojen kyläkuntajakoon perustuvien piirien purkamisesta. Kouluja oli kuusi asetuksen tultua. 13 koulupiiriin tehtäisiin 17 koulua. Neljään merkittävään piiriin suunniteltiin kahta erillistä koulua, joka toteutui, vaikka kolme kylää vastusti ehdotusta. Karstulassa Kyyjärven kylä halusi erottautua omaksi koulupiiriksi jo 1882. Suostuttiin, mutta kustannuksista ja rakentamisesta kylän piti huolehtia itse. Kiminkiläiset eivät suostuneet kunnan yhteiseen piirijakoon, eikä heille haluttu omaa koulupiiriä 1896. Tammikuussa 1900 Vaasan läänin kuvernööri vahvisti kunnan jakamisen 11 piiriin osan kunnasta kuuluessa Pylkönmäen koulupiiriin. Suunnitelmana oli viiden koulun rakentaminen lyhyen ajan sisällä. Oravaisissa kylät erottautuivat omiksi koulupiireiksi jo 1890-luvun alussa. Kansakoulunjohtajan johdolla ryhdyttiin laatimaan piirijakoa huhtikuussa 1899. Kahdeksan piiriä päätettiin tehdä. Yhdessä piirissä oli kaksi koulua. Neljä koulua kunnassa oli ja viisi piti vielä rakentaa. Kuvernööri vahvisti jaon kesäkuussa 1899.¹²⁵

Karttulassa annettiin koululle lupa muodostua eri koulupiiriksi jo maaliskuussa 1891. Kuutta piiriä ehdotettiin keväällä 1893. Neljälle piirille valittiin kesäkuussa johtokunta, mutta kaksi piiriä oli tyytymättömiä. Osuus tuli myös kansakoulukassasta ja kunnan kassasta. Piirien tuli hankkia lisärahoitusta verottamalla. Kaksi koulua avattiin heti. Jakoa tarkistettiin 1898 ja tehtiin 13 piiriä. Yksi piiri oli Vesannon kanssa yhteinen. Viiden kilometrin raja ylittyi useissa piireissä. Vastustajat pelkäsivät joutuvansa rahoittamaan liikaa koulutaloja. Pitkistä matkoista syntyi kiistaa piirien kesken. Lääninhallitus vahvisti jaon syyskuussa 1900. Koulujen ja tonttien omistajaksi tuli kunta. Koulujen irtaimiston omisti piiri ja huolehti menoista. Kunta avusti koulua yleensä 800 markalla vuodessa. Kuntakokous valitsi edelleen johtokunnan. Vieremällä päätettiin tehdä kymmenen piiriä joulukuussa 1887. Piirijakotoimikuntaan kuului tehtaan johtaja ja rovasti. Syyskuussa 1888 päätettiin kuitenkin tehdä vain seitsemän piiriä. Sonkajärven piiri tuli hylätyksi. Kuntakokous hylkäsi Valkeisen ja Haajaisen yhteisen koulupiirihankkeen

¹²⁴ Övermarks historia 1947, 299-300, 302-303; Perhonlaakson historia 394-395, 397-399

¹²⁵ Vanhan Ruoveden historia III:3 Keuruun ja Pihlajaveden historia 1860-1917 1983, 359, 361; Karstulan kirja 1998, 492-493; Oravais sockens historia 1971, 305-306, 309

aluksi 1894. Lääninhallitus kehotti myöntämään avustusta aiotulle koululle. Pyöreen kyläkoululle piirijakotoimikunta ehdotti piirin perustamista maaliskuussa 1895. Johtokunta valittiin marraskuussa ja kuvernööri vahvisti piirijaon 1896. Erimielisyyksien takia piiri jakautui pian kahtia. Kuvernööri ehdotti kyläkoulun perustamista 1891, joka toteutui 1896 piirijaossa. Jaossa päätettiin tehdä viisi piiriä. Kuntalaiset osallistuivat rakentamiseen. Kunta sai tässä vaiheessa neljä kansakoulua, joten varsinainen piirijakoasetus ei lisännyt enää koulujen määrää. Salahmin piiri virallistettiin vasta 1898. Asetusta tulkittiin niin, että moni syrjäinen kyläkunta jäi ilman koulupiiriä harvaan asuttuna seutuna. Tehtaan koulussa ruukki vastasi edelleen kustannuksista. Leppävirralla piirijakoa oli yritetty jo 1890-luvun alussa. Silloin päädyttiin kahteen piiriin. Seitsemää piiriä ehdotettiin 1893. Lisäksi oli Varkauden ja Sorsakosken yksityiset tehtaan koulupiirit. Toimikunta laati uuden jaon toukokuun alussa 1898. Sen mukaan kuntaan perustettiin 16 piiriä. Uusia piirejä oli kuusi, joihin rakennettiin saman verran kouluja kahden vuoden sisällä. Kukin piiri joutui huolehtimaan koulurakennusten rakentamisesta ja vuokraamisesta. Kunta osti koululle tonttimaan, antoi rakennusapua ja avusti koulukaluston ostamisessa piireille. Varat se sai viinaveroilla.¹²⁶

Pielavesi jaettiin neljään piiriin jo 1891 ja komitea asetettiin ohjaamaan koulujen perustamista. Piireistä tuli itsenäisiä, mutta kunta lupasi rakennusapua. Seitsemän koulua perustettiin nopeaan tahtiin lähivuosina. Jako uusittiin 1896, kun vanha jako oli käynyt sekavaksi. Seuraavana vuonna koko piirijako hajosi erimielisyyksien takia. Kuitenkin 14 piiriä tehtiin 1898. Yksi piiri siirtyi Maaningalle ja seitsemän koulua oli. Väliaikaiset piirit ja piirien ja kunnan väliset suhteet määrättiin. Kunta antoi rakennusavustuksia. Kouluille annettiin täysi itsenäisyys ja ne kunnallistettiin kolme vuotta myöhemmin. Keiteleellä kolmen koulun toimiessa 1893 alettiin suunnitella koulupiirejä. Varsinainen piirijako 1899 käsitti kuusi piiriä. Kolme koulua viivästyi pitkään kustannusten, rakentamisen vaikeuden ja huoneistojen puutteen vuoksi. Liperissä jo 1894 toimikunta teki piirijakosuunnitelmaa. Asia jäi lepäämään. Heinäkuussa 1898 valiokunta päätti jakaa kunnan yhdeksään piiriin. Viranomaiset eivät hyväksyneet tätä. Vasta 1902 päätettiin kymmenestä piiristä. Kontiolahdella piirikoulujärjestelmä otettiin käyttöön jo 1870. Se takasi syrjäkylien lasten koulunkäynnin paremmin. Kunnan koulumaksuihin piiriin oli osallistuttava. Tilaton väestö maksoi 20 penniä vuodelta. Piirejä oli kuusi. Valiokunta sai valmiiksi laatimansa ehdotuksen syyskuussa 1899. Kolme piiriä yhdistettiin kunnan alaisiksi. 13 piiriä oli tehtävä. Lääninhallitus ei vahvistanut päätöstä. Lasten koulu-

¹²⁶ Karttulan kirja 1987, 486-487; 489, 492-493; Vieremän kirja 1983, 291-292, 295-296, 299, 301, 303; Leppävirran kirja 1967, 489-491

matkat olivat liian pitkiä ja eri piirit olivat epätasaisesti muodostettu. Tohmajärvellä jako tehtiin kahdeksaan piiriin 1890-luvulla. Viisi koulua perustettiin mahdollisimman pian. Kolme koulua jo oli. Neljätoista piiriä päätettiin perustaa 1899. Kouluja ei haluttu rakentaa useampaa samalla kertaa.¹²⁷

Haapavedellä piirijakoasetus toteutettiin jo 1894 kylien anoessa kouluja. Syyskuussa 1899 kunta jaettiin seitsemään koulupiiriin. Kärämäellä tehtiin kaksi koulupiiriä sekä tammikuussa 1897 että lokakuussa 1899. Kahteen piiriin perustettiin heti omat koulutalot, kun piirijako oli saanut laillisen vahvistuksen. Sievissä keskustelu piireistä aloitettiin jo 1892. Kiiskilänkylän talolliset lähettivät Oulun läänin kuvernöörille anomuksen, jossa pyydettiin lupaa perustaa oma koulu ja piiri. Kuntakokous suostui piirin rakentamiseen saman vuoden heinäkuussa ja myönsi koulun rakentamiseen viinaverorahoja. Koulua ja piirijakoa ei tehty. Kuntakokous myöntyi 1898 Evijärven kylän koulupiiriin ja päätti kunnan jakamisesta kuuteen piiriin saman vuoden syyskuussa. Kolme piiriä erosi Evijärvestä käytännössä vasta koulun rakentamisen alettua 1898. Kuusamossa kouluylhallitus pyysi kansakoulujen tarkastajaa vaatimaan selvityksen 1890, millä tavalla kunta aiottaisiin jakaa koulupiireihin. Neljä piiriä ja kolme koulua suunniteltiin. Lopullinen piirijakoasetus 1898 vaikutti kahden koulun perustamiseen. Alatorniossa koulupiirejä laajennettiin 1895 Arpelan koulun perustamisella. Koulua tuettiin. Oma koulurakennus valmistui 1899. Laajasta viiden kylän piiristä ei tarvinnut tulla kouluun kaukaa. Koulupiiri jaettiin Yli- ja Ala-Vojakkalaan 1899, jotka saivat oman koulutalon 1900. Varsinaisen piirijakoasetuksen suunnitelmaa käsiteltiin kuntakokouksessa syksyllä 1899. Kuvernööri ei hyväksynyt sitä ja lopullinen suunnitelma yhdeksästä piiristä syntyi 1900, joka astui voimaan kaksi vuotta myöhemmin.¹²⁸

7.2 Kunnat, joissa piirijako toteutettiin heti valtakunnallisen määräyksen tultua

Joissain Lounais-Suomen kunnissa suhtautuminen koulujen perustamiseen piirijaon myötä on ollut myös positiivista. Etelä-Karjalassa koulujen perustaminen oli vaihtelevaa. Kouluja saatiin perustaa paljonkin kuvernöörin painostuksesta. Huomattavaa on, että Suojärvellä perus-

¹²⁷ Pielaveden ja Keiteleen historia II 1983, 146-147, 311-312; Suur-Liperin historia 1984, 545; Liperin pitäjän historia II 1937, 392-393; Tohmajärvi 1956, 77, 90-91

¹²⁸ Haapaveden kirja 1973, 253; Kärämäen seurakunnan historiaa 1946, 157-158; Sievin historiaa 1993, 268, 273; Kuusamon historia I 1978, 633, 636; Alatornion historia 1988, 413, 415

tettu Raja-Karjalan tarkastuspiiri, jossa lapsia yritettiin kääntää ortodokseiksi ja venäläisiksi, johtui osittain siitä, että kunta oli rajalla. Kurikassa koulujen perustamiseen ei ryhdytty torppien vähyyden vuoksi. Tämä osoittaa sen, että syynä oli oppilasmäärän vähäisyys ja omaan koulurakennukseen ei ollut tarvetta. Merkittävää on, että kyläläiset ylläpitäisivät kunnan sijasta Varkauteen suunnitellun koulun. Huomattavaa on myös, että Sotkamossa ja Kuhmossa piirijakoasetuksen myötä oltiin valmiita selvästi useampien koulujen tekoon kuin aikaisemmin piirien lukumäärästä päätellen.

Monessa Etelä-Suomen kunnassa, missä asetusta noudatettiin sen tultua, piirijakoa ehdotettiin 1898 (Eura, Pyhäranta kaksi koulua 1900) tai 1899 (Halikko valiokunnan asetus). Piirijako toteutui yleensä 1899 (Nummi, Nurmijärvi, Kuusjoki, Kustavi, Lieto, Raisio, Pyhäranta, Ahlainen, Vampula, Kauvatsa, Rauman maalaiskunta), mutta myös 1898 (Koski, Kalanti, Lappi). Joissain alueen kunnissa koulut perustettiin heti (Porvoo, Liljendal yksi koulu, Nurmijärvi kaksi koulua ja kolme myöhemmin, Karkkila, Karjalohja ja Kokemäki 1899, Kiikala 1898 kaksi koulua, Lieto 1900, Tarvasjoki yksi koulu, Kalanti), joissain viiveellä (Honkilahti ja Punkalaidun 1900, Halikko 1901, Pyhäranta ja Raisio 1902, Kalanti kaksi heti, kolme myöhemmin, Rauman maalaiskunta 1900 seitsemän koulua). Paraisiin ja Kullaaseen perustettiin kaksi koulua 1901. Koulupiirejä on ehdotettu neljä Eurassa 1899, Kustavissa ja Pyhärannassa, mutta Rauman maalaiskunnassa ja Lapissa vain kolme. Koulupiirejä on toteutunut vaihtelevasti, kaksi (Porvoo ylempi ruotsalainen ja suomalainen, Karjalohja 1898, Kuusjoki), kolme (Kiikala, Koski, Eura 1900), viisi (Nummi, Kiukainen, Kullaa 1898, Ahlainen, Lappi 1898), kuusi (Halikko, Punkalaidun 1900 vahvistus, Kiukainen), seitsemän (Karkkila, Kalanti, Ulvila 1898), kahdeksan (Rauman maalaiskunta) ja 12 (Nurmijärvi, Parainen yksi suomenkielinen piiri). Porvoossa tehtiin uusi ohjesääntö kansakouluille syyskuussa 1899. Nurmijärven seitsemän koulun tultua kunnalliseksi yksityiset lahjoittivat koulun rakennuksineen, kalustoineen ja tontteineen. Läänin kuvernööri (Parainen), valiokunta (Kiikala, Koski) tai komitea (Kiukainen) laativat yleensä piirijakoesityksen koulupiirien luvusta, alueesta ja koulun paikasta kussakin piirissä, mutta myös kirkkoherran (Lieto 1898), rovastin (Rauman maalaiskunta) ja kuntakokouksen puheenjohtajan avulla (Punkalaidun 1890-luvun lopulla) tehtiin luonnos piirijakosta. Kiikalassa oli aiemmin vain yksi koulu. Koskessa vuosisadan vaihteessa piirejä tehtiin lisää.¹²⁹

¹²⁹ Pyhämaan-Pyhärannan 300-vuotisvaiheita 1939, 496-498; Euran, Honkilahden Kiukaisten historia 1962, 404-406; Halikon historia II 1984, 169; Kustavin historia 1983, 312; Liedon historia 2 1988, 303-305; Raision historia II 1965, 225; Ahlaisten historia 1979, 581; Suur-Huittisten historia III 1 1989, 318, 357; Rauman seudun his-

Kuvernöörin asenteet saattoivat olla myös negatiivisia, kun hän palautti kaksi kertaa piirijakoehdotuksen kuntakokouksen käsiteltäväksi (Kustavi) tai ei vahvistanut päätöstä (Eura). Liedossa viiden kilometrin sääntö ei toteutunut ilman kouluja. Luonnos keskeytyi lähes heti, koska sillanrakentamissuunnitelma Aurajoen poikki oli vielä selvittämättä. Schnittin veljesten antama 15000 markan lahjoitus määritteli koulupiirijaon kuin itsestään. Littoisissa tehtaan koulu muutettiin kansakouluksi. Punkalaitumella sovittiin, missä järjestyksessä koulut rakennettaisiin. Kouluja oli kaksi. Kustavissa kuvernööri palautti kaksi kertaa ehdotuksen vielä kuntakokouksen käsiteltäväksi. Asiakirjat jäivät vahvistamattomina kuvernöörin pöytälaatikkoon pitkäksi aikaa. Pyhärannassa kysymys koski koulupiirien määrää, laajuutta ja koulujen paikkaa. Kalannissa ehdotettiin aluksi kuutta piiriä, mutta mukaan otettiin pohjoinen saaristo. Kahden piirin koulut olivat valmiit ja viisi koulua perustettiin.¹³⁰

Eurassa todettiin, ettei kahta piiriä voida jakaa. Kiukaisiin ehdotettiin jo toista kertaa piirijakoa 1901. Honkilahdella kuntakokous hyväksyi 1898 Löyttylän eri koulupiiriksi muista piireistä. Sekä Ulvilassa että Ahlaisissa kolmessa piirissä oli koulu. Ulvilassa neljästä perustettavasta koulusta vain yksi perustettiin seuraavana vuonna, muut saivat odottaa pidempään. Ahlainen sai toisen perustettavista kouluista kolmen vuoden päästä. Piirien rajat suunniteltiin niin, että joen vasemmalla puolella olevat lapset saivat käydä sen puolen koulua ja päivänvoin. Näin jokea ei tarvitsisi ylittää. Vanhemmilta vaadittiin korvausta koulumenoista. Rauman maalaiskunnassa viranomaiset eivät hyväksyneet suunnitelmaa. Niiden tekemiseen osallistuivat kirkkoherra ja kahdeksan maisteria. Lapissa ehdotus kaatui erimielisyyksiin ja valituksiin.¹³¹

Itä-Suomessa piirijakoehdotus otettiin esille pääasiassa 1899 (Mikkelin maalaiskunta, Pyhtää, Savitaipale, Sippola), mutta paikoin myös 1898 (Parikkala) ja 1900 (Muolaa). Parikkalaan piirejä ehdotettiin kahdeksan 1900 ja Jaakkimaan 12 1899. Piirejä on tehty Itä-Suomessa vaihtelevasti kaksi (Uukuniemi 1898), viisi (Joutsa 1901 yksi koulu), kuusi (Hirvensalmi

toria III 1986, 384, 386-387; Kalannin historia 1999, 520-522; Porvoon kaupungin historia III:1 1809-1878 2000, 719; Liljendal sockens historia 1935, 426; Tarvasjoen historia 1971, 374; Suur-Ulvilan historia II 1968, 261, 265; Nummen historia 1977, 254; Nurmijärven pitäjän historia III 1974, 267; Karkkilan historia 1992, 518; Karjalohja I 1919, 132; Paraisten historia 1985, 387; Punkalaitumen historia 2 1989, 258, 262; Kiikalan historia 1987, 573, 575-576; Kosken Tl historia kivikaudesta vuoteen 1993 1994, 255; Kuusjoen historia 1961, 304

¹³⁰ Euran, Honkilahden Kiukaisten historia 1962, 404-406; Liedon historia 2 1988, 303-305; Punkalaitumen historia 2 1989, 258, 262; Kustavin historia 1983, 312; Pyhamaan-Pyhärannan 300-vuotisvaiheita 1939, 496-498; Kalannin historia 1999, 520-522

¹³¹ Euran, Honkilahden Kiukaisten historia 1962, 404-406; Suur-Ulvilan historia II 1968, 261, 265; Ahlaisten historia 1979, 581; Rauman seudun historia III 1986, 384, 386-387

1898 yksi kyläkoulu), seitsemän (Kuolemajärvi, Pyhtää 1901), kahdeksan (Puumala 1900), yhdeksän (Savitaipale 1899), kymmenen (Sippola 1901), 12 (Mikkelin maalaiskunta 1899), 13 (Jaakkima 1900), 14 (Sortavalan maalaiskunta 1899) ja 15 (Muolaa 1900). Jäppilässä kolmeen uuteen piiriin ei perustettu kouluja heti. Rovasti (Pyhtää) ja kuvernööri (Parikkala) ovat kumonnet piirijakosuunnitelmia. Kouluja perustettiin vaihtelevasti piirijaon myötä. Neljä perustettiin mahdollisimman pian Salmissa ja Pyhtäällä 1902 ja Sortavalan maalaiskunnassa. Yleisesti perustettiin kaksi koulua (Anjala, Suojärvi 1899 kansansivistysseuran aloite, Suistamo melko pian, Soanlahti pian 1900, Vesanto 1898, Äyräpää 1899).

Hiitolaan perustettiin kolme, Enoon kolme viiden vuoden sisällä ja Jääskeen kahdeksan koulua kahden vuoden aikana. Muolaassa ja Varkaudessa perustettiin nopeasti yksi koulu. Uudessakirkossa perustettiin kuusi ja Kuolemajärvellä seitsemän koulua. Sakkolassa perustettiin viisi koulua ja Valkjärvellä neljä kirkonkylän koulun lisäksi mahdollisimman pian. Suonenjoella koulujen saanti venyi muutaman vuoden. Valiokunta, johtokunta, komitea ja kuvernööri yleensä laativat suunnitelmat ja kannattivat kouluja (Savitaipale, Mikkelin maalaiskunta kansakouluntarkastaja, Anjala kolme laajennusehdotusta, Sortavalan maalaiskunta ohjesääntö 1899, Äyräpää toimikunta, Jäppilä toimikunta kaksi piiriä ja kansakouluntarkastaja kolme piiriä). Hirvensalmella komitea kannatti, kun Anjalassa komitean mukaan yksi koulu riitti kahdelle piirille. Kuvernöörien asenteet poikkesivat, kun Muolaassa kuvernööri tarjosi avun ja Joutsassa vahvisti jaon, mutta Hirvensalmella kuvernööri kumosi jaon vesistöjen rikkonaisuuden ja taloudellisten syiden vuoksi. Savitaipaleella kokouksessa syntyi valtava meteli, mutta jo saman kuun kokouksessa harkittiin piirien vähennystä viiteen. Ehdotus ei valmistunut ajallaan. Asetuksen myötä koulujen hankinta lisääntyi. Anjalassa kaksi kylää yhdistettiin samaksi koulupiiriksi. Anjalan kartanon omistaja teki tonttilahjoituksen. Koulu alkoi marraskuussa 1899. Rakennussuunnitelma ja kustannusarvio hyväksyttiin 1899. Koulu alkoi syksyllä 1900. Tarkastaja vaati uutta päätöstä. Koulu päätettiin viimein rakentaa 1901. Viipurin esikaupungeissa tuli käyttöön piirijakojärjestelmä 1899, jonka mukaan koulun ylläpitämiseksi piiriläisiltä kannettiin niin sanottu piirivero kunnallismaksujen yhteydessä. Pyhtäällä kouluille oli varattava 8000 markkaa ja Anjalassa 15 000 markkaa valtiolta kyläkouluille.¹³²

¹³² Mikkelin maalaiskunnan kirja 1992, 420; Savitaipaleen pitäjän historia 1939, 196; Anjalan historia 1981, 585-588; Sippolan historia 1957, 492-518; Viipurin kaupungin historia IV 1981, 225-226; Sortavalan maalaiskunta 1954, 329, 331, 333, 335; Uukuniemi 1970, 132; Pieksämäen seudun historia II 1961, 497-498; Pyhtään pitäjän historia 1927, 180-181; Parikkalan historia I 1952, 399; Muolaa ja Äyräpää 1870-1944 1952, 226, 232, 253-254; Jaakkima 1955, 483; Joutsan kirja 1976, 581-582; Hirvensalmen kirja 1979, 161, 166; Kuolemajärvi 1957, 303; Puumalan historia II 1967, 1067-1068; Salmi 1952, 107; Suojärvi II 1966, 133; Suistamo 1955, 193, 198, 202, 207, 229; Soanlahti synnyinseutumme 1972, 171; Vesannon historia 1542-1970 1971, 218-220; Hiito-

Sortavalan maalaiskunnassa kuudessa koulussa oli jo oma koulurakennus. Puumalassa oli kaksi, Suistamossa ja Hirvensalmella kolme ja Sippolassa kymmenen koulua asetukseen mennessä. Hiitolassa maanviljelijä yritti vedota uuteen lakiin koulun perustamiseksi. Muolaassa koulujen rakentamisjärjestyksestä ei ollut selvää suunnitelmaa. Uudessakirkossa piirijakoja toimitettiin usein. Suojärvellä piirijakoasetuksen antamiseen vaikutti osittain venäjänkielen torjuminen. Pari vuotta myöhemmin kunta kuitenkin liitettiin kreikanuskoiseen Raja-Karjalan tarkastuspiiriin. Savitaipaleella ja Kuolemajärvellä piirit kilpailivat keskenään. Kuolemajärvellä yksi piiri yritettiin saada mukaan koulumenoihin, josta toinen piiri ei pitänyt. Mikkelin maalaiskunnassa jaon perustana olivat maantieteelliset ja opetukselliset olot, lasten lukumäärä sekä piirien asukasluku. Muutamien koulujen sijainnista valittaminen viivästytti piirijakoasetuksen toteutumisen. Puumalassa piirijaon myötä kouluista oli päätettävä erikseen kuntakokouksessa.¹³³

Varkaudessa Ruokojärven koulun perustaminen liittyi piirijakoasetuksen voimaantuloon. Koulun paikasta syntyi kiistaa 1900. Piirijakotoimikunta oli valinnut paikan maanviljelijän maalta läheltä Lehtoniemeä, mutta kyläläiset ehdottivat paikkaa herastuomarin maalta, tai uhkasivat luopua koulun rakentamisesta, ylläpidosta ja lasten lähettämisestä sinne. Kyläläiset voittivat. Suonenjoella jako tehtiin yhdeksään piiriin vuosisadan vaihteessa. Varpaisjärvellä koulut perustettiin viiteen piiriin. Verkosto oli suhteellisen kehittynyt senaikaisiin olosuhteisiin, mutta asetuksen vaatimuksia se ei täyttänyt. Rautalammilla piirijakovaliokunta esitti perustettavaksi 17 koulupiiriä 1899. Rakennushankkeet jo toimiviin kouluihin viivästyttivät kuitenkin koulujen perustamista piireihin. Vesannolla tarmokas kuntakokouksen puheenjohtaja vaikutti siihen, että 1900-luvun alkupuolella perustettiin kouluja ilman vaikeuksia. Kiteellä piirijakoasetuksen myötä kunta otti haltuunsa kaksi kyläkoulua.¹³⁴

lan historia 1958, 82, 84; Enon historia 1860-1967 1994, 160-161; Jääsken kirja 1966, 124; Varkauden historia 1967, 569; Uusikirkko 1955, 442, 444, 446, 450-451, 463; Valkjärvi- pitäjä kohtaloitten kannaksella 1953, 269, 271-272, 274; Sakkolan historia II 1987, 99, 101, 105, 109; Suonenjoen historia 1993, 204

¹³³ Sortavalan maalaiskunta 1954, 329, 331, 333, 335; Mikkelin maalaiskunnan kirja 1992, 420; Puumalan historia II 1967, 1067-1068; Suistamo 1955, 193, 198, 202, 207, 229; Hirvensalmen kirja 1979, 161, 166; Sippolan historia 1957, 492-518; Hiitolan historia 1958, 82, 84; Muolaa ja Äyräpää 1870-1944 1952, 226, 232, 253-254; Uusikirkko 1955, 442, 444, 446, 450-451, 463; Suojärvi II 1966, 133; Kuolemajärvi 1957, 303; Savitaipaleen pitäjän historia 1939, 196

¹³⁴ Varkauden historia 1967, 569; Suonenjoen historia 1993, 204; Varpaisjärvi 1986, 261; Rautalammin kirja 1985, 383; Vesannon historia 1542-1970 1971, 218-220; Kiteen seurakunnan historia 1951, 331

Sisä-Suomessa koulupiirejä valmisteltiin 1899 (Konginkangas, Pihtipudas, Sääksmäki, Urjala) ja 1898 (Korpilahti, Kuru, Messukylä, Nastola, Petäjävesi, Tammela). Piirijako toteutui kolmeen (Kuorevesi 1899, Konginkangas 1900, Luhanka 1900, Renko 1898), neljään (Urjala, Vanaja ja Ähtäri 1898, Ylöjärvi ja Messukylä 1899), viiteen (Vilppula 1899, Kuru 1901), seitsemään (Akaa, Nastola 1898, Sääksmäki 1901, Vesilahti) ja yhdeksään (Kangasala 1899) koulupiiriin. Jyväskylän maalaiskuntaan tuli 11 piiriä 1898 ja Ruovedelle 12 piiriä 1898. Urjalaan perustettiin 14 piiriä 1899, Tammelaan 15 piiriä 1899, Saarijärvelle 16 piiriä 1899 ja Jämsään 19 piiriä samana vuonna. Korpilahdelle tehtiin 15 piiriä 1901.

Laukaaseen perustettiin kolme koulua asetukseen mennessä. Kouluja määrättiin 1900 12 piiriin seitsemän vuoden aikana. Jokioisissa piirijako vahvistettiin tammikuussa 1900. Kouluja oli jo Padasjoella ja Laukaassa kolme, Ruovedellä, Korpilahdella ja Saarijärvellä kuusi, Pylkönmäellä ja Ylöjärvellä kaksi, Lammilla ja Kangasalalla viisi, Sääksmäellä ja Petäjävedellä neljä, Urjalassa seitsemän ja Tammelassa kahdeksan. Saarijärvellä kuutta koulua suunniteltiin, mutta kolme perustettiin. Vesilahdella ryhdyttiin vähitellen perustamaan kouluja. Luhan-gassa ja Vanajassa perustettiin koulu vuoden sisällä. Rengossa ja Vilppulassa perustettiin yksi koulu 1900. Nastolassa perustettiin yhdeksän koulua mahdollisimman pian, mutta Korpilahdella yhdeksää koulua ei kiirehditty. Sääksmäellä ja Juupajoella perustettiin kolme koulua melko nopeasti, kun taas Pihtiputaalla kolme koulua perustettiin 1900-luvun alkupuolella. Jyväskylän maalaiskuntaan rakennettiin yksi koulu ja Kuorevedellä suunniteltiin omia koulurakennuksia. Ylöjärvellä perustettiin kaksi koulua, toinen seuraavana vuonna, toinen myöhemmin, kun Jokioisissa kaksi koulua tehtiin viipymättä verovaroin. Lempäälässä, Lammilla ja Mäntässä päätettiin tehdä kaksi koulua. Toijalassa katsottiin vanhan riittävän. Jämsässä viisi koulua tehtiin nopeasti. Padasjoella tehtiin kaksi koulua kolmen vuoden sisällä ja Tammelassa kolme koulua parin vuoden sisällä. Riihimäki sai toisen koulun neljän vuoden päästä, kun Kangasalalla perustettiin neljä koulua. Ruovedellä ja Urjalassa seitsemän koulua päätettiin tehdä lähivuosina. Uuraisissa koulu tehtiin vuoden sisään, kun Ähtärissä yksi koulu ja Uuraisissa kaksi koulua meni vuosisadan vaihteen yli. Petäjävedellä yritettiin kymmentä koulupiiriä, joista kahdeksan toteutui 1900. Konnevedelle tehtiin kaksi piiriä 1899, joista toisen koulun tekemistä valvottiin.

Komiteat yleensä valmistelivat piirijaon (Urjala, Kangasala, Kuru 1898, Renko), mutta myös valiokunta (Korpilahti rovastin johtama 1899, Messukylä, Sääksmäki, Ylöjärvi), toimikunta (Akaa), senaatti (Mänttä kunnallisti koulun, Sääksmäki), lääninhallitus (Korpilahti 1901), ku-

vernöörit (Jämsä 1901, Kuru 1901, Nastola, Renko, Ruovesi, Tammela, piirien jakaminen useampaan osaan), luottamusmies (Ähtäri), pastori ja pari talollista kannattivat (Joutsa, Konginkangas, Urjala). Urjalassa lisäksi opettaja, torppari ja lampuoti kannattivat uusia kouluja, Joutsassa tirehtööri ja nimismies. Akaassa kirkkoherra johti asiaa. Toijalassa, Nastolassa ja Kuorevedellä oppilasmäärän lisääntyessä uudet koulut nähtiin tarpeelliseksi. Kuvernöörinvirasto (Korpilahti), kenraali (Nastola), tehdasyhtiö ja tilallinen vastustivat jakoa (Sääksmäki). Nastolassa 11 kyläläismiestä pohti asiaa. Ruuhijärvi sai luvan erottautua omaksi piiriksi. Se saisi 7000 markan takuun, jos valtiolta tuli rakennuslainaa. Myös Immilä halusi päästä itsenäiseksi koulupiiriksi toukokuussa 1899. Kylä esitti myös 7000 markan kuoleuslainan maksamista. Esitettiin kahdeksaa piiriä ja lisäksi yhdeksäs piiri oli tulevaisuudessa mahdollinen. Kukin piirikunta sai päättää, milloin puuttuvat koulut rakennetaan ja mihin ne sijoitetaan. Koulupiirin annettiin rakentaa itsenäisesti koulut.¹³⁵

Suur-Mynämäen Karkussa toteltiin välittömästi piirijakomääräystä. Piirit taistelivat keskenään koulujen rakentamisesta. Koulujen perustaminen vauhdittui hieman piiriäön myötä. Sääksmäellä yritettiin jakaa seitsemään piiriin. Tilallinen halusi vielä yhden lisäpiirin. Tehdasyhtiö halusi muodostaa oman ylläpitämänsä koulupiirin, joka olisi vapautettu rakentamis- ja ylläpitokustannuksista. Jämsässä seitsemän piiriä oli vanhoja ja 12 asetuksen johdosta muodostuneita. Kuvernööri piti neljän koulun paikkaa sopimattomana. Paikat päätettiin muuttaa. Luhangan Tammijärven koulusta oli kiistelty koko vuosikymmen. Pihtiputaalla haluttiin kirkonkylän koulupiirissä toimeenpanna kouluja. Pylkönmäellä piirijakoasetus on voinut vauhdittaa Mulikan koulun perustamista 1899, mutta perustaminen ei ole kunnolla vauhdittunut. Konnevedellä opettajan virka julistettiin auki, vaikka toimikunta antoi vahvistuksen piiriäölle ja valtionavun maaliskuussa 1899. Kurussa neljä piiriä oli muodostettava. Aureen koulun sijainnista tuli kiistaa. Aurelaiset halusivat kaksi koulua ja sen he myös saivat. Kirkonkylän koulu oli

¹³⁵ Ylöjärven historiaa 1866-1965 1967, 410-411, 414-415; Padasjoen historia 1947, 580-581, 584-585; Vanhan Ruoveden historia III: 4 1 Vilppulan ja Pohjaslahden historia 1866-1918 1988, 222-223; Vanhan Ruoveden historia III: 5 1 Kurun historia 1867-1918 1988, 380-383; Urjalan historia II 1975, 72-73; Kangasalan historia III 1987, 183-184; Akaan historia II 1954, 300-301; Jyväskylän maalaiskunnan kirja 1977, 561; Vanajan kirja II 1956, 243-245; Konginkankaan kirja 1978, 236; Vanhan Ruoveden historia III:6 1 Ähtäriin historia 1865-1918 1988, 338-339, 343; Rengon historia 1993, 533-534; Tammelan historia II 1983, 155-157; Riihimäen historia I 1979, 444-445; Lammin pitäjän historia II 2001, 436; Luhangan kirja 1965, 264; Petäjäveden historia 1994, 167; Pihtiputaan kirja 1964, 429-430; Kuoreveden kirja 1991, 396; Joutsan kirja 1976, 581-582; Vanhan Ruoveden historia III: 8 1 Mäntän historia 1860-1947 1992, 61; Jokioinen 1631-1931 1931, 247; Nastolan historia II 1982, 415-417; Lempäälän historia 1959, 516; Messukylän historia II 1967, 327 Sääksmäen pitäjän historia II 1982, 156-157; Vanhan Korpilahden historia 1994, 541; Juupajoen historia 2003, 235-236; Uurainen 1993, 114; Pylkönmäki yhteisön synty ja muutos 1984, 85; Vanhan Jämsän historia 1979, 302, 304; Vesilahti 1346-1996 1996, 329-330; Vanhan Ruoveden historia III:7 1 Ruoveden historia 1865-1939 1994, 425-426; Laukaan historia III 1983, 476-477; Saarijärven historia 1865-1985 1995, 239

ainut koulu ennen piirijakoa, mutta lähivuosina päätettiin perustaa jo useampi koulu. Ruovedellä vastustus liittyi vaikeakulkuisuuteen, harvaan asutukseen ja kunnan vaikeaan taloudelliseen tilanteeseen. Juupajoella piiri luotiin heti ja koulu valmistui syksyllä 1900.¹³⁶

Korpilahdella kuvernöörinvirasto hylkäsi piirijaon, koska se oli liian harva. Tohtorin johtama uusi valiokunta hyväksyi ehdotuksen syyskuussa 1900 monien vaikeuksien jälkeen. Jokaiseen piiriin olisi rakennettava oma koulutalo. Tämä oli kunnalle raskas taloudellinen uhraus. Äänekoskella ja Suolahdessa perustettiin rivakammin kouluja piirijaon jälkeen. Konginkankaalla piirijakoehdotus piti saada kolmessa vuodessa valmiiksi. Laukaassa koulut rakennettiin seitsemässä vuodessa. Länsi-Suomessa piirit toteutuivat 1899 (Kannus, Kauhava, Kälviä, Tiukka), 1900 (Jalasjärvi, Kurikka, Lappväärtti) ja 1901 (Alavus, Lestijärvi). Kälviällä perustettiin heti yksi koulu, Tiukassa ja Vöyrissä koulun perustaminen venyi muutaman vuoden. Kauhavalla haluttiin kolme ja Alavudella kaksi koulua, mutta niiden tekemiseen ei käytännössä heti ryhdytty. Kannukseen perustettiin kolme koulua, kun Lestijärvellä koulu perustettiin kolme vuotta asetuksen antamisen jälkeen. Toholammilla ja Raippaluodossa kaksi koulua perustettiin välittömästi asetuksen myötä. Jalasjärvellä neljä koulua perustettiin muutaman vuoden päästä. Kuvernöörit toimivat Länsi-Suomessakin yleensä piirijaon kannattajina tai yleensä sen vahvistajina (Kurikka, Kälviä, Lappväärtti, Lestijärvi, Raippaluoto). Kirkkoherratkin toimivat parissa kunnassa piirijaon toteuttajina (Alaveteli, Alavus).

Vöyrissä toinen koulu perustettiin melko nopeasti. Lappväärtissä viittä koulua ryhdyttiin ylläpitämään. Kälviällä piirijakoasetus herätti kylillä halun oman kansakoulun saamiseen. Toimikunta esitti ensin kahta koulupiiriä. Koulutarkastaja Appelbergin ehdotuksesta jako täydennettiin yhdellä piirillä. Pirttikylässä asetettiin komitea tekemään ehdotusta piirijaosta joulukuussa 1898. Helmikuussa 1899 komitean ehdotus tuotiin kuntakokoukseen. Se jakoi kunnan kolmeen piiriin. Joitakin kouluja kunta ylläpitäisi, joitakin piirit itse. Keskusteltiin koulujen lainoituksesta. Tiukassa komitean ehdotus hyväksyttiin. Kaksi piiriä tehtäisiin yhteisen johdon ja talouden voimin. Oppilasmäärä oli riittämätön. Lappväärtissä piirijako otettiin esille syksyllä 1898. Ehdotusta oli laatimassa kolme talonpoikaa, agronomi, kansakoulunopettaja ja nimismies. Tammikuussa 1899 kunnan tuli ylläpitää kaikki koulut. Useat ihmiset kokouksessa ha-

¹³⁶ Vanhan Jämsän historia 1979, 302,304; Sastamalan historia 3 1860-1920 1997, 253; Sääksmäen pitäjän historia II 1982, 156-157; Luhangan kirja 1965, 264; Vanhan Ruoveden historia III:5 1 Kurun historia 1867-1918 1988, 380-383; Vanhan Ruoveden historia III:7 1 Ruoveden historia 1865-1939 1994, 425-426; Juupajoen historia 2003, 236 Pylkönmäki yhteisön synty ja muutos 1984, 85; Pihtiputaan kirja 1964, 429-430; Konneveden kirja 1976, 501-502

lusivat saada sellaisen jaon, että jokainen piiri vastaisi koulun kustannuksista. Ehdotus hylättiin, koska se olisi tiennyt pienille kylille raskaampaa verotaakkaa. Kaksi talonpoikaa halusi kuvernöörin selvittävän asiaa. Kunta rakentaisi koulut ja ylläpitäisi kouluja. Viidelle koululle asetettiin ylläpito johtokunnan voimin. Koulun tarpeisiin maksettiin 30 penniä veroäyryltä. Uudisrakennukset ja suuremmat korjaukset päätettäisiin kuntakokouksissa. Koulukassa kustantaisi kouluaineiston.¹³⁷

Siipyyssä suomalainen koulupiiri, johon oli perustettu koulu 1897, erottautui ruotsalaisesta piiristä. Vöyrissä kouluhuoneistot siirtyivät melko nopeasti kunnan omistukseen piirijaon myötä. Ruotsinkielinen korkeampi kansakoulu ylläpidettäisiin. Alavetelissä piirijakoa käsiteltiin tammikuussa 1898. Maaliskuussa komitean ehdotus kolmesta piiristä oli valmis ja se toteutuikin. Kauhavalla kuntakokous päätti toimikunnan asettamisesta piirijakoa valmistelemaan tammikuussa 1899. Seitsemän piiriä päätettiin tehdä. Kuvernööri ei hyväksynyt heti jakoa, koska kansakouluntarkastaja Forsman oli esittänyt huomautuksia. Ehdotus palautettiin kuntakokoukselle. Ilman muutoksia kuvernöörikin lopulta hyväksyi jaon. Jalasjärvellä vasta toimikunta ehdotti kahdeksaa piiriä.¹³⁸

Lestijärvellä päätettiin pysyä yhdessä piirissä 1899. Raippaluodossa perustettiin ensimmäinen koulu vasta 1898 vuokrahuoneistoon. Kolmen vuoden päästä se sai oman koulutalon piirin rakentamana. Piiri myönsi 2000 markkaa rakennustukea, mutta ei lainaa eikä veroapua. Jako päätettiin tehdä kolmeen piiriin maaliskuussa 1898. Piirien piti rakentaa ja ylläpitää koulu. Kun 30 lasta ilmoittautui kouluun, kunta rakensi koulutalon. Kurikassa asetettiin toimikunta syyskuussa 1898. Seuraavan vuoden syyskuussa ehdotus kuudesta piiristä oli valmis. Joen aiheuttamaan liikenteelliseen haittaan vedottiin koulumatkassa. Kansakouluntarkastaja ei pitänyt tärkeänä yhden piirin jakamista kahtia, vaan kahden uuden piirin muodostamista. Kuntakokous ei hyväksynyt kouluja torppien vähyden vuoksi. Tehtiin lopulta seitsemän piiriä.¹³⁹

¹³⁷ Vanhan Korpilahden historia 1994, 541; Äänekosken-Suolahden historiaa 1991, 136-137; Konginkankaan kirja 1978, 236; Laukaan historia III 1983, 476-477; Uurainen 1993, 114; Kälviän ja Ullavan kirja 1993, 460; Vanhan Ruoveden historia III:6 1 Ähtärin historia 1865-1918 1988, 338-339, 343; Kauhavan historia I 1999, 373-374; Jalasjärven kirja 1958, 357; Kurikan historia II:1 2003, 740-741; Replot historia 1958, 213-214, 216; Nedervetil kommun 1958, 131-132; Alavuden historia I 1993, Suur-Lohtajan historia II 1977, 481-482; Vörå sockens historia II 1963, 285, 288; Tjock kommun historia 1976, 170-171; Lappfjärds historia I-II 1938-1952, 1952, 231-232

¹³⁸ Sideby sockens historia 1975, 213; Vörå sockens historia II 1963, 285, 288; Nedervetil kommun 1958, 131-132; Kauhavan historia I 1999, 373-374; Jalasjärven kirja 1958, 357

¹³⁹ Suur-Lohtajan historia II 1977, 481-482; Replot historia 1958, 213-214, 216; Kurikan historia II. 1 2003, 740-741

Pohjois-Suomessa Pattijoella perustettiin neljä koulua piiriin myötä. Piirejä tehtiin kolme (Pattijoki 1902 ja Reisjärvi 1899), neljä (Inari 1901), kuusi (Simo 1898), seitsemän (Ylivieska 1901), 10 (Kuhmo 1898 tai 1899) ja 14 (Sotkamo). Pattijoella keskusteltiin viidestä piiristä ensin. Ylivieskassa oli kaksi ja Simossa kolme koulua. Inarissa kaksi koulua perustettiin ilman kiirettä, Simossa taas kolme koulua mahdollisimman pian. Siikajokilaaksossa perustaminen vauhdittui, kun Säräisniemellä, Ylivieskassa ja Reisjärvellä koulujen perustamisiin ei ryhdytty kovin nopeasti. Ylivieskassa ja Pattijoella kuvernööri tuki koulua. Reisjärvellä ja Simossa valiokunta suunnitteli koulua. Reisjärvellä kirkonkylän koulu perustettiin kolmen vuoden sisällä päätöksestä. Pattijoella jaosta valitettiin. Säräisniemellä ehdotus piiriin, joka perustui kyläjako, hyväksyttiin lokakuussa 1899. Taloudellinen tilanne aiheutti riitoja.¹⁴⁰

7.3 Kunnat, joissa piirijakomääräystä ei noudatettu heti

Lounais-Suomi ja Pohjois-Suomi erottuvat parhaiten alueina, missä piirijakomääräyksiä ei noudatettu nopeasti. Vastustuksen syynä olivat usein oppilasmäärän riittämättömyys ja taloudelliset syyt. Merkittävänä syynä viivästyminen oli ylimalkainen asenne uuteen asetukseen. Näillä alueilla kouluja ei perustettu ainakaan useita. Ylimalkainen asenne näkyi myös siinä, että asiakirjat sekä piirustukset olivat hukassa ja piiriin perusteena olevaa karttaa ei ollut. Myös joissain näiden alueiden kunnissa kuvernöörit ja maaherrat hylkäsivät toimikunnan piirijakoesityksiä. Esimerkkejä on myös siitä, että joissain kunnissa perustaminen venyi hieman seuraavan vuosisadan puolelle, mutta sitten haluttiinkin nopeasti kouluja. Piirijakoasetus saattoi johtaa myös väittelyyn kuvernöörin, kansakouluntarkastajan ja kuntalaisten välillä. Somerniemen esimerkki osoittaa, että viranomaiset saattoivat painostaa piiriin tekemiseen, kun kunta ei itse ollut siihen halukas, mutta viranomaiset eivät olleet antaneet pakkomääräystä koulujen perustamiseen. Joissakin kunnissa sahan koulun toiminta lakkasi tai se siirtyi kunnan omistukseen piirijakoasetuksen myötä. Joissain harvaan asutuissa kunnissa ei voitu määrittellä viiden kilometrin matkaa. Tämä saattaa osoittaa myös piittaamattomuutta asetuksen toteuttamiseen, kuten Leivonmäellä. Merkittävää on, että Kyyjärvellä kiertokoulu muutettiin kansakouluksi piirijakoasetuksen myötä. Pohjanmaalla varattomuuden vetoaminen piirijakoasetuksen viivästyttämisessä oli melko tavallista.

¹⁴⁰ Ylivieskan kirja 1981, 544-545, 547; Reisjärven kirja 1987, 487-489; Raahen tienoon historia III 1991, 215; Siikajokilaakson historia II 1860-1960 1984, 336-337; Simon kirja 1986, 371-372; Säräisniemen pitäjän vaiheita 1954, 284-285; Sotkamon historia 1997, 496; Kuhmon historia 2003, 248; Inari 2003, 286

Espoossa komitea ryhtyi valmistelemaan piirijakoa vuoden 1899 lopulla. Toukokuussa 1899 oltiin valmiita kahden koulun perustamiseen. Yhdeksää koulupiiriä ehdotettiin 1901, joista vain kahdesta puuttui koulu. Vuokrahuoneistoa ja yksityisiä avustuksia ehdotettiin kouluja varten. Suomalaisiin kouluihin tehtiin vain yksi piiri, jossa koulun tulo viipyi pidemmälle. Siuntiossa toimikunta suoritti työnsä hyvin ylimalkaisesti. Jo perustettujen koulujen ympärille piirrettiin vanhalle kartalle ympyrät viiden kilometrin säteellä. Näiden rajojen ulkopuolelle jäi neljä kylää mantereella, kaksi rannikkokylää ja saaristo. Kunnan pohjoisosassa ei ollut toimikunnan mielestä riittävästi suomenkielisiä lapsia koulupiiriä varten. Kaksi kylää sai tyytyä olevaan kouluun, koska matka ei paljon ylittänyt viittä kilometriä. Rannikko- ja saaristoseuduille toimikunta ehdotti pikaisesti kouluja. Kansakoulujen tarkastaja tohtori K. G. Leinberg tyrmäsi viisi piiriä leväperäisesti laadittujen selvitysten vuoksi. Hänen mukaansa vain teitä pitkin lasketut etäisyydet kouluun kelpasivat. Kunnan mielestä yksi koulu 1000 asukasta kohti oli riittävä. Leinbergin mukaan yksi koulu on oltava 600 asukasta kohden eli vähintään kuusi koulua. Hän selvitti itse suomenkielisten lasten määrän pitäjän pohjoisosassa ja vaati sinne suomenkielistä koulupiiriä. Lopulta piirijako hyväksyttiin. Komitean työn tuloksena koulu rakennettiin asetuksen vastaiseen paikkaan vasta 1903. Naantalin maalaiskunnassa suunniteltiin koulua piirijakoasetuksen myötä. Matkan pituuden vuoksi yhteen koulupiiriin ei voitu tyytyä, vaan kahteen. Ratkaisu venyi muutaman vuoden. Laitilassa piirijakokomitea yritti toteuttaa yhden koulun ilman tulosta 1898. Piirijako toteutui vasta 1902. Maariassa viranomaisilta tuli kehoitus toteuttaa piirijako 1899. Se toteutettiin vasta kahden vuoden päästä. Marttilassa piirijakoasetus ei lisännyt suuresti koulujen perustamista koulujen perustamisvuosista päätellen. Maskussa keskusteltiin piirijaosta 1899. Kunta voitaisiin jakaa kahteen koulupiiriin, joka hyväksyttiin seuraavan vuoden syksyllä.¹⁴¹

Mynämäki jaettiin kuuteen pääpiiriin 1900, joista yksi kolmeen alapiiriin. Paattisissa haluttiin vain yksi piiri 1900 ja koulujen perustaminen venyi. Kaarinassa muutamia talollisia pyydettiin laatimaan ehdotusta piirijaoksi 1899. Seuraavana vuonna komitea jätti ehdotuksensa, mikä ei ollut asetuksen mukainen. Seuraavan ehdotuksen kuntakokous hyväksyi ja pastori haki vahvistuksen. Kansakouluntarkastaja vaati neljä piiriä kunnan ehdottaman kolmen sijasta. Kariinaisissa perustettiin vain yksi koulu 1800-luvun lopulla, joten piirijaon toteutuminen venyi seuraavan vuosisadan puolelle. Piikkiössä komitea esitti kolmea piiriä 1898. Uudessa ehdo-

¹⁴¹ Espoo maalaispitäjistä suurkauppalaksi 1975, 127-128, 131; Sjundeå sockens historia I 1953, 190-192; Naantalin historia III 1965, 295-296; Laitilan historia II 1976, 444; Maarian pitäjän historia III 1950, 129; Marttilan pitäjän historia 1959, 395; Maskun historia II 1991, 270

tuksessa esitettiin kahta piiriä. Sitä ei hyväksytty. Seuraavaksi tehtiin ehdotus seitsemästä koulupiiristä, joista kunta hyväksyi kolme. Maaherra hylkäsi ehdotukset. Vihdoin kunta jaettiin neljään koulupiiriin ja jako vahvistettiin. Perttelissä piirijakoasetus ei vaikuttanut ainkaan koulujen perustamisen nopeuteen, kun vain yksi koulu perustettiin 1900-luvun ensimmäisenä vuosikymmenenä. Perniössä perustettiin vasta kolmas koulu 1898, joten piirijakoasetus saattoi venyä. Metsämaalla piirijakoasetus johti sitkeään väittelyyn kuntalaisten, kuvernöörin ja kansakouluntarkastajan välillä 1898. Asukkaiden mielestä yksi piiri riitti. Paras tapa on palkata toinen opettaja kouluun. Somerniemellä piirijako hyväksyttiin viranomaisten vaatuksesta 1898 lopulla. Kolme piiriä otettiin huomioon. Kolmen vuoden päästä ilmoitettiin, että jos Oinasjärven kouluun saadaan riittävä määrä oppilaita, se avataan väliaikaisesti. 1902 tehtiin päätös omasta koulurakennuksesta. Säskylässä syntyi koulu 1900, eikä koulujen perustamista ollut aikomusta jatkaa vähään aikaan. Monien vaikeuksien jälkeen hyväksyttiin viisi piiriä. Nakkilassa jako neljään piiriin hyväksyttiin 1901. Vaadittiin heti kolmatta koulua. Porin maalaiskunnassa piirijaosta ei ole varmaa tietoa asiakirjojen häviämisen takia. Hinnerjoki jaettiin kolmeen piiriin kesällä 1900. Ehdotus ei täysin tyydyttänyt kansakoulujen tarkastajaa, mutta kuvernööri vahvisti jaon kesällä 1901. Kahta koulua piireihin ei perustettu pitkään aikaan riittämättömän oppilasmäärän takia.¹⁴²

Joutsenossa Korvenkylään ja Ravattilaan perustetut koulut 1898 johtuivat kuntalaisten omasta halusta tasoittaa pitkien välimatkojen tuomia epäkohtia. Piirijakoasetus ulottui kuntaan vasta vuonna 1900. Kunta olisi jaettu neljään koulupiiriin. Kurkijoella piirijako vahvistettiin 1901. Perustettiin 17 koulupiiriä, joilla oli vastuunalainen johtokunta. Viisi koulua päätettiin perustaa. Kanneljärvellä perustettiin vasta toinen koulu 1898, joten piirijakoasetuksen toteutuminen on venynyt varmasti seuraavalle vuosisadalle. Akaassa Viialan kylässä piirijakoasetus vaikutti sahan koulun toiminnan heikkenemiseen. Se johtui siitä, että tehdasyhtiö ei ollut halukas koulun laajentamiseen kustannusten vuoksi. Kylmäkoskella piirijakoasetuksen myötä vain yksi koulu oli pakko perustaa. Pirkkalassa jako kahdeksaan piiriin toteutettiin vuoden 1900 alussa. Välittömänä seurauksena tehtaan koulu siirtyi kunnalle ja Pispalaan perustettiin koulu. Piirijakoa valmistellut komitea esitti Nokia-yhtiön johdolle tehtaan yksityisen koulupiirin yhdistämistä kunnan koululaitokseen. Yhtiöllä ei ollut enää tarvetta ylläpitää omaa koulua. Kunnan ehtona oli rakentaa koulu yhtiön lahjoittamalle tontille ja koulu siirtyi kunnalle syksyllä 1899.

¹⁴² Mynämäki 1963, 370-371; Paattinen 1359-1959 1959, 350; Kaarinan pitäjän historia IV 1957, 11-12; Karinaisten historia 1957, 260; Piikkiön pitäjä 1935, 220; Perttelin historia 1958, 408; Perniön historia 1986, 245; Suur-Loimaan historia II 1994, 470; Somerniemen historia 1945, 251-252, 254-256, 260-261; Säskylän historia II 1987, 313; Suur-Ulvilan historia II 1968, 263; Rauman seudun historia III 1986, 387

Yhtiö lupautui maksamaan koulun menot. Eräjärvellä piiri- jaon aikaan suunniteltiin vasta toista koulua. Kuntakokouksessa syntyi riitoja koulun kannattajien ja vastustajien kesken vielä vuoden 1899 lopulla. Toinen kylä valitti asiasta maaherralle, jonka määräyksestä jako kahteen piiriin toteutettiin 1900. Hattulassa valiokunta yritti laatia jaon niin, ettei mihinkään olisi tarvinnut rakentaa uutta koulua. Kuvernööri kumosi kuitenkin huonon suunnitelman. Piirijako siirtyi vuoteen 1901. Tyrvällä kunta pysyi pitkään yhtenä piirinä toisen koulun aloitettua vasta 1898. Längelmäellä tehtiin päätös seitsemästä piiristä kesäkuussa 1900. Parkanosssa jako kahdeksaan piiriin vahvistettiin vasta syyskuussa 1902. Harvan asutuksen vuoksi ei voitu selvittää koulumatkan pituutta. Kirkonkylän koulun laajennus tehtiin piirijakoasetuksen myötä.¹⁴³

Leivonmäellä Mikkelin kuvernööri hylkäsi esityksen kahdesta koulupiiristä. Vaadittiin uutta esitystä, joka ottaa huomioon piiritarkastajan ehdotuksen ja lausunnon. Kuntalaiset luulivat voivansa keskenään sopia piiri- jaosta ja kiertää määräykset, joten esitys hylättiin toistamiseen. Ristiinassa valiokunta jakoi kunnan kuuteen piiriin 1900. Kolme koulua haluttiin, mutta päätettiin neljästä koulusta. Anttolassa toimikunnan laatima ehdotus neljästä piiristä esitettiin ja toteutettiin elokuussa 1900. Juvalla piirijakokomitea perustettiin 1898 ja se sai asiansa valmiiksi seuraavan vuoden lopulla. Muutaman vuoden päästä kunta jaettiin 14 piiriin. Kunta oli harvaan asuttu, joten viiden kilometrin enimmäiskoulumatkasta ei pystytty pitämään kiinni. Mäntyharjulla asetettiin kappalaisen johdolla toimikunta syksyllä 1898 ja kansakouluntarkastajan avustuksella ryhdyttiin kuntaa jakamaan piireihin. Viittä koulua ja 11 piiriä esitettiin 1899. Kansakouluntarkastaja ei hyväksynyt jakoa. Uusi toimikunta oli asetettava pastorin johdolla. Senaatti vaati 15 piiriä.¹⁴⁴

Lapuaalla lapualaiset ja nurmolaiset muodostivat yhteisiä koulupiirejä kustannusten vähentämiseksi. Ylemmät viranomaiset vastustivat kuitenkin tätä. Nurmossa toimikunta asetettiin 1899. Keväällä 1900 piirijakoasetusta lykättiin, koska olisi tiedettävä myös lapualaisten mielipiteet. Yhden koulun rakentamiseen Lapua osallistuisi 60 prosenttisesti. Ehdotusta ei hyväksytty. Syksyllä 1900 kolme piiriä hyväksyttiin. Yksi, jonne koulu rakennettaisiin, olisi yhteinen Lapuan kanssa. Kahdessa piirissä koulu oli. Kuvernöörin mielestä kummankin kunnan

¹⁴³ Joutsenon historia 1997, 331-332; Kurkijoen historia IV 1960, 87; Kanneljärvi 1957, 176; Akaan historia II 1954, 300, 305; Nokian ja Pirkkalan historia 1865-1993 1994, 149; Eräjärven kunnan vaiheita 1870-1972 1977, 131; Hattulan historia 1976, 619-620; Vammalan kauppalan historiaa 1897-1961 1962, 189-190; Eteläinen Längelmäki 1996, 326; Parkanon ja Kihniön kirja 1971, 326-327

¹⁴⁴ Leivonmäen kirja 1981, 426; Ristiinan historia II 1994, 223-224; Anttolan historia 1993, 180-181; Juvan historia 1957, 603; Mäntyharjun historia II 1983, 46-47

tulisi tehdä oma koulupiiri. Kauhajoella piirijakoasetuksen myötä koulujen määrä lisääntyi melko hitaalla aikataululla, kun kunnassa oli neljä koulua. Alajärvellä kuntakokous hylkäsi valiokunnan piirijakoesityksen maaliskuussa 1901 liian monista pienistä piireistä johtuen. Kuvernööri joutui lopulta painostamaan piirien tekoon. Halsua jaettaisiin kolmeen piiriin. Perustettiin vain kaksi piiriä, koska yhden kylän lapset kävivät mielellään kirkonkylän koulussa. Varattomuus viivästytti jaon toteuttamista ja opetustilojen kunnostamista. Perhossa ei ollut piiriä perusteena olevaa karttaa joulukuussa 1900, joten koulupiirijako oli pahasti kesken. Ensin ehdotettiin neljää piiriä, joista toteutui vain kolme.¹⁴⁵

Sumiaisissa piirijakokomitea valittiin tammikuussa 1899 talollisen johdolla jakamaan kunta koulupiireihin. Ehdotettiin neljää piiriä ja se toteutui. Kirkonkylässä oli jo koulu, mutta muihin piireihin koulujen rakentaminen venyi asian kypsymättömyyden ja piirustusten puuttumisen vuoksi. Pihlajavedellä oli asetuksen tultua vain yksi koulu. Piirijakoa ei vielä vahvistettu pitkään aikaan. Toivakassa toisen koulun perustamista koskeva kiista meni kuvernöörille ja senaattiin asti 1900, jotta kuntaan saataisiin muodostettua edes kaksi piiriä. Ruuhimäen koulun perustaminen venyi vielä muutaman vuoden. Kyyjärvellä koulupiiri perustettiin Saunakylään, jossa kiertokoulu muutettiin kansakouluksi 1901. Kivijärvellä piirijakoasetus oli suuri taloudellinen uhraus. Kinnulan kanssa oli yhteisesti kahdeksan piiriä, joissa toimi seitsemän koulua. Kinnulassa toteutui todennäköisesti kaksi piiriä, koska kunnassa oli kaksi koulua vuosisadan vaihteessa. Kuopion pitäjässä tehtiin ehdotus 25 koulupiiristä tammikuussa 1900, jotka kuntakokous ja kuvernööri myöhemmin hyväksyivät. Kuusjärven kuntakokouksen osanottajat eivät olleet selvillä asetuksen vaatimuksista 1898 tai uskoivat voivansa kiertää ne. Heidän mielestä 216 lasta mahtuivat vähempään määrään kouluja kuin piirijako edellytti. Kunnassa oli kolme piiriä 1900. Oulaisissa piirijakoasetuksen myötä ei pidetty kiirettä. Oulunsalossa tarvittiin vain kaksi piiriä. Koulupiirivaliokunta sai ehdotuksen valmiiksi 1900, mutta piirit hyväksyttiin vasta 1902 sijaintikiistojen takia.¹⁴⁶

Vihannissa kaksi koulua ainoan koulun lisäksi päätettiin perustaa vasta 1898. Piiriästä syntyi riita Alpuan koulun sijoittamisesta. Muiden kylien riitojen takia koulua ei perustettu. Kolme piiriä esitettiin 1899, mutta ne jäivät vahvistamatta. Puolangassa valiokunta päätti jakaa

¹⁴⁵ Lapuan historia II 1984, 485; Nurmon historia 1994, 502-504, 538; Kauhajoen historia 1987, 679-680; Alajärven historia 1999, 260; Perhonjokilaakson historia 1987, 398-399

¹⁴⁶ Sumiaisten kirja 1978, 342-343, 347-350; Vanhan Ruoveden historia III:3 1 Keuruun ja Pihlajaveden historia 1860-1917 1983, 360-361; Toivakan historia 1993, 455; Kyyjärven kirja 1990, 481; Kivijärven kirja 1986, 448; Kinnulan kirja 1999, 161; Kuopion pitäjän kirja 1975, 422; Kuusjärven-Outokummun historia 1974, 145-146; Oulaisten historia 1986, 77; Oulunsalon historia 1987, 409-410

kunnan 12 koulupiiriin. Harvan asutuksen, huonojen kulkuyhteyksien ja kunnan varojen vähäisyyden vuoksi ei syntynyt kovin tiheää piiriverkostoa. Toista koulua ei aiottu perustaa pitkään aikaan. Hyrynsalmella perustettiin vain yksi koulu ennen vuosisadan vaihdetta, joten piirijakoasetusta ei tarvittu. Suomussalmella kuvernööri joutui antamaan uhkasakon ennen kuin kolmas koulu perustettiin piiriin jälkeen. Ranualla piirijako oli Simon ja Pudasjärven kuntien tapainen. Kiirettä ei pidetty. Rovaniemellä vasta huhtikuussa 1900 muodostettiin kahdeksan piiriä. Kesäkuussa 1900 muodostettiin yhdeksäs piiri jaon tarkistuksen jälkeen ja määrättiin koulujen paikat. Jaatilaan ryhdyttiin rakentamaan koulua välittömästi. Koulujen rakentamisjärjestyksestä ja koulun paikasta syntyi kiistaa. Kuolajärvi, mikä on Sallan entinen nimi, jaettiin ehdotuksessa kahdeksaan piiriin lokakuussa 1900. Koulut olisivat vesistöjen tuntumassa. Tarkastaja ehdotti pohjoista erämaata jaettavaksi vielä kahden piirin kesken. Ehdotus hyväksyttiin helmikuussa 1901 ja saman vuoden huhtikuussa kuvernööri vahvisti koulupiiriin jaon. Koulujen perustaminen viivästyi kuitenkin varattomuuden, vähäisen oppilasmäärän ja isojaon kustannusten takia.¹⁴⁷

¹⁴⁷ Raahen tienoon historia III 1991, 216-217; Puolangan kirja 1985, 332-333; Hyrynsalmen historia 1988, 214-215; Suomussalmen seurakunnan historia 1912, 57; Suur-Iin historia 1989, , Rovaniemen historia II 1632-1960 1970, 411-412; Sallan historia 1993, 197-198;

8 YHTEENVETO

Keskityin työssäni siihen, miten kansakoulujen perustamisista keskusteltiin kuntakokouksissa. Suurin osa opetuksesta oli vielä 1800-luvun puolivälissä kodin tai kirkon hallussa. Tutkin myös kaupunkien ja maalaiskuntien kuntakokouksissa käytyjä keskusteluita koulujen perustamisista. Selvitin myös lähemmin, miksi monissa maaseutupitäjissä ja kaupungeissa vastustettiin kansakoulujen perustamista. Tutkin myös alueellisia, yhteiskuntaryhmien ja tyttöjen koulutukseen suhtautumisen eroja sekä piiriäön vaikutusta kansakoulujen perustamisiin.

Yksi tärkeä osakysymys oli, miten valtion apuun suhtauduttiin ja miten kansakoulujen rahoitus hoidettiin. Rakennusavustus oli myös keskeinen asia kansakouluja perustettaessa. Viimeisenä tärkeänä osakysymyksenä työssäni oli, miten vuonna 1898 annettu piirijakoasetus vaikutti kansakoulujen perustamisesta käytyihin keskusteluihin. Tämä oli merkittävää, koska vasta piiriäön seurauksena kansakoulujen perustaminen vauhdittui. Kerroin pääosin sen vaikutuksesta vain vuoteen 1900. Tarkoitukseni oli käsitellä myös poliittiselta kannalta aihetta eli, hyväksyivätkö vai hylkäsivätkö kuntakokoukset perustamispäätöksiä.

Ero asenteissa kouluihin maaseudun ja kaupunkien välillä ei ollut suuri. Joissain kaupungeissa vastustus oli samantyyppistä kuin maaseudulla. Päätökset syntyivät rannikkokaupungeissa yleensä nopeammin kuin sisämaakaupungeissa. Tästä hyviä esimerkkejä olivat Helsinki, Pori ja Maarianhamina. Perustamiset sisämaakaupungeissa olivat melko yksimielisiä. Paikoin maaseudulla kouluihin suhtautuminen oli myönteisempää. Varsinais-Suomen ja Satakunnan maaseutukunnissa oltiin kaupunkeja selvästi kielteisempiä.

Korvaavat oppilaitokset nähtiin rannikkokaupungeissa ja sisämaan kaupungeissa tärkeämpänä kuin kansakoulu. Kustannukset nähtiin liian suurina kansakoulun perustamiseen sekä kaupungeissa että maaseudulla. Rannikkokaupungeissa vastustus saattoi johtua myös riittämättömästä oppilasmäärästä, opettajan pätemättömyydestä ja kannatus opettajan pätevyydestä.

Itsepintaisuus ja köyhyys viivästyttivät. Kirkon ja koulun välillä oli sitkeää taistelua, koska kirkon opetusta pidettiin tärkeämpänä kuin kansakoulua. Koulujen sijoituspaikoista kiisteltiin.

Maaseudulla vastustuksen syyt näyttävät olleen samantyyppisiä sisämaan kunnissa ja rannikkokunnissa: lapsia oli liian vähän joissakin kunnissa ja kiertokoulua kannatettiin. Kotiopetusta ja maataloustöitä pidettiin tärkeämpänä kuin kansakoulua. Varoja käytettiin mieluummin kunnallishallintoon kuin kansakouluun. Kouluun suhtautuminen oli myönteisintä Itä-Suomen ja itäisen Etelä-Suomen kunnissa. Kainuun, Varsinais-Suomen, Satakunnan ja Lapin maaseudulla oltiin nihkeimpiä koululle. Urkujen hankkimiset, lainakirjastot ja siltojen rakentamiset saattoivat olla vaihtoehtoja kansakoululle.

Näyttää siltä, että suomenkielisten keskuudessa ruotsinkieleen ei suhtauduttu suopeasti ja päinvastoin. Osoituksena tästä olivat kielitaistelut suomen- ja ruotsinkielisten kesken, joita käytiin varsinkin Uudellamaalla, Karjalassa ja Pohjanmaalla. Kiisteltiin siitä, otetaanko molemmat kielet perustettujen koulujen opetuskieleksi vai vain toinen. Ruotsinkielisellä alueella ensimmäisen kansakoulun perustaminen ei vauhdittanut muiden kansakoulujen perustamista enempää kuin suomenkielisellä alueellakaan. Myös ruotsinkielisten koulujen ajajat olivat joskus myönteisempiä uusien koulujen perustamiselle kuin suomenkieliset, kuten Kalannissa. Suomenkieliseen opetukseen suhtauduttiin Oulun läänissä myönteisemmin kuin monissa muissa ruotsinkielisissä rannikkolääneissä.

Uudellamaalla Suomalaisen Kansakoulun Ystävät- yhdistyksellä oli suuri merkitys suomalaisten kansakoulujen perustamiseen ruotsinkielisillä alueilla. Svenska Folkskolans Vänner- yhdistyksellä oli merkitystä ruotsinkielisten etuja puolustettaessa ja ruotsinkielisiä kansakouluja perustettaessa. Monessa ruotsinkielisessä rannikkokunnassa tarve suomenkieliseen opetukseen nähtiin vasta lähempänä vuosisadan vaihdetta. Joissakin kunnissa ruotsinkielinen kansakoulu perustettiin ennen suomenkielistä kansakoulua. Opetuskieleksi saatettiin ottaa joko suomi tai ruotsi heti perustamisen myötä. Suomenkieli otettiin opetukseen myös ruotsinkieltä varhemmin joissain kunnissa. Rannikkokaupungeissa ruotsinkieli oli suomenkieltä vahvempi, mutta maaseudullakin oli ruotsinkielistä opetusta.

Muutamissa Karjalan kunnissa ruotsinkielinen opetus vaikutti harvinaisen vahvalta, lähinnä kaupungeissa. Tosin ruotsinkieliseen opetukseen suhtauduttiin selvästi nihkeämmin kuin Uudellamaalla ja alueen maaseudulla käytiin kiivastakin kielitaistelua, jossa ruotsinkieltä torjuttiin tarkoituksella, kuten esimerkiksi Raivolassa.

Lounais-Suomen kaupungeissa ja ruotsinkielisissä maaseutukunnissa ruotsinkielisiin kansakouluihin suhtauduttiin myönteisemmin kuin suomenkielisiin.

Yhteiskunnan taloudellinen, sosiaalinen, poliittinen ja kulttuurinen eliitti alkoi nähdä kansakoulujen kansan hyvinvoinnin kasvattajana. Kuvernöörit, maaherrat tai nimismiehet kannattivat. Kuvernööri ja senaatti avustivat perustamispäätöksessä. Kuvernöörit olivat monessa kunnassa merkittävässä asemassa. Eliitti oli positiivisin Uudellamaalla ja Itä-Suomessa, negatiivisin Varsinais-Suomessa, Kainuussa ja Etelä-Karjalassa. Kiertokoulunopettaja ja tehtaan omistajakin tukivat kouluja.

Ylin papisto oli joskus aloitteen tekijänä. Saman kunnan alueellakin esiintyi joskus vastakkaisia näkemyksiä. Kirkonmiehistä koulua kannattivat sekä papit että virkailijat ja luottamusmiehet. Lounais-Suomessa osa kirkonmiehistä kannatti koulua, mutta papiston vastustusta näyttää esiintyneen eniten. Merkittävää on, että kirkkoherra saattoi kannattaa koulua ja rovasti vastustaa. Papiston jäsenet suhtautuivat myönteisimmin kouluihin Itä-Suomessa ollen merkittäviä taustavaikuttajia. Etelä-Karjalassa ja Pohjanmaalla he toimivat vastustajinakin. Etelä-Savossa suhtautuminen oli parempaa kuin Etelä- ja Keski-Pohjanmaalla. Pohjois-Pohjanmaalla nuoremmat papit suhtautuivat kansakouluihin positiivisemmin kuin vanhemmat papit. Todennäköisesti kouluasiassa oli tapahtumassa sukupolvenvaihdos. Nuoret näkivät sivistysasiat uudemmassa valossa kuin vanhemmat. Lapissa papisto kannatti kouluja harvinaisen paljon.

Talonpoikaisväestö oli yleensä varovainen uudistuksissa lähinnä kirkollisen kansanopetuksen kehittyneisyyden vuoksi. Jotkut heistä kannattivat kansakoulua. Asenteet paranivat eri aikaan eri kunnissa 1890-luvulle tultaessa. Talonpojat lahjoittivat myös kouluja. Keski-Pohjanmaalla vastustus oli painokasta. Pohjois-Savossa talonpojat suhtautuivat uusiin kouluihin hyvin vaihtelevasti. Pohjois-Pohjanmaan maaseudulla asenteet olivat paikoin melko aikaisin positiivisia. Talonpojat pitivät kiertokoulua tärkeämpänä esimerkiksi Ranualla ja Reisjärvellä. Nälkävuodet, kustannukset, lasten vieraantuminen maataloustöistä ja pelko lasten kasvusta herroiksi olivat yleisimmät syyt talonpoikaiseen asennoitumiseen.

Tytöt määrättiin aloittamaan koulunsa yleensä poikia myöhemmin useissa kunnissa ja tytöt ja pojat pantiin yleensä eri koulurakennukseen. 1800-luvun puolimaissa oli käsitys, että poikia ja tyttöjä oli opetettava erikseen. Käsityksen mukaan kansakoulujen oli oltava sekä tytöille että

pojille. Kaikissa kunnissa erillisopetus ei ollut kannatettava asia. Etelä-Suomessa (Uusimaa, Varsinais-Suomi ja Häme), yhteiskoulu oli yleisin perustamismuoto, mutta lähes yhtä paljon oli erilliskouluja. Itä-Suomessa (Etelä-Karjala, Karjalan kannas, Savo ja Pohjois-Karjala), tyttökoulu perustettiin yleensä joko erillisenä kouluna tai yhteiskouluna. Länsi-Suomessa (Satakunta, Etelä- ja Keski-Pohjanmaa), yhteiskoulu ja erilliskoulu olivat suunnilleen yhtä yleisiä. Merkittävää on, että Länsi-Suomessa tytöt otettiin yleisimmin poikien kanssa samaan aikaan opetukseen. Keski-Suomessa erilliskoulu ja yhteiskoulu olivat suunnilleen yhtä yleisiä. Se kertoo Keski-Suomessa melko nihkeästä suhtautumisesta tyttöjen opetukseen. Pohjois-Suomessa, johon lasken nykyisen Oulun ja Lapin läänin, erilliskouluja oli vain Rovaniemellä. Pohjois-Suomessa koulu oli yleensä yhteiskoulu. Hitaan koulujen perustamisen alueella kehityksen syynä voi olla se, että yhteiskouluuute oli saanut kannatusta jo vuosisadan vaihteessa. Yhteiskouluja oli yleisimmin sekä idässä, etelässä että pohjoisessa. Erilliskouluja oli eniten Itä- ja Keski-Suomessa. Tyttöille perustettiin yleisimmin poikia myöhemmin koulut Etelä- ja Itä-Suomessa. Kaupungeissa tyttöjen opetukseen ottaminen samaan aikaan poikien kanssa oli maaseutua yleisempää.

Avustusmäärät ja rahoitusmuodot vietiin kaupungeissa maaseutua pidemmälle. Joissakin maalaiskunnissa koulurahasto perustettiin koulun vaikutuksen kasvattamiseksi. Etelä-Karjalassa rahoittaminen oli runsaampaa ja ripeämpää kuin Etelä-Savossa. Lounais-Suomessa rahojen myöntäminen oli vaihtelevaa, kun taas Pohjanmaalla koulukassoja oli useammassakin paikassa ja rahoitussuunnitelmat pitkällä. Yleisimmät rahoitusmuodot olivat viinaverorahat ja luontaistuotteet, lähinnä vilja. Kunta avusti myös opettajien palkkojen maksussa. Valtio ja kunta avustivat kouluja eri tavoin eri puolella Suomea. Yksityiset lahjoitukset olivat merkittävä tekijä Pohjanmaalla ja Etelä-Karjalassa. Yksityisiä lahjoituksia oli Pohjanmaalla paljon, koska koulujen perustaminen venyi myöhempään kuin Itä-Suomessa. Jos yksityiset lahjoitukset olivat merkittävässä osassa, kunnan rahallinen avustus oli vähäisempää tai venyi vuosisadan loppuun.

Etelä- ja Itä-Suomessa valtionapuja myönnettiin yleisimmin 1870- ja 1880-luvulla. Huomio kiinnittyy siihen, että muutamissa kaupungeissa valtionapu lisääntyi vuosisadan mittaa, muutamissa kaupungeissa sitä jopa vähennettiin. Maalaiskuntien rahalliset avustussummat ja rakennusapu olivat paikoin suuria. Valtionavun rajoituksen peruuttaminen 1882 ei suoranaisesti vauhdittanut uusia avustuksia kouluille.

Merkittävää on, että valtionapu viipyi pisimpään Etelä-Suomessa ja Pohjois-Suomessa. Pohjois-Suomessa 1890-luku oli yleisin myöntämisaika. Syynä on se, että koulujen perustaminenkin venyi siellä lähes vuosisadan vaihteeseen tai jopa sen yli. Länsi-Suomessa valtionapuja ei enää tässä vaiheessa myönnetty kuin muutamalle kunnalle. Avustus saatiin myöntää keskimääräistä suurempana. Sen suureneminen mahdollisesti kertoo yleisestä asenteiden muutoksesta koulun tukemisessa. Avustuksia myös viivyteltiin.

Itä-Suomessa ja Uudellamaalla piirijako toteutettiin asetuksen tultua tai jopa sitä varhemmin, kun taas Lounais-, Pohjois- ja Sisä-Suomessa määräyksiä yritettiin vielä kiertää. Monessa Pohjanmaan ruotsinkielisessä kunnassa ryhdyttiin varhain piirijakoon ja siten uusien koulujen perustamiseen. Piirijaon myötä uusien koulujen perustamisessa on huomionarvoista se, että myös Itä-Suomessa esiintyi enemmän viivyttelyä kuin monissa muissa tarkastelemisni teemoissa. Jaon toteuttamisessa merkittävän panoksen antoivat kuvernöörit, kunnallismiehet ja kansakouluntarkastajat, jotka saattoivat vaatia jaon uusiksi. Kunta alkoi ylläpitää kouluja monessa kunnassa ja kustansi ne. Talollisissa, opettajissa ja maanviljelijöissäkin oli kannattajia.

LÄHTEET

Paikallishistoriat

- Aalto 1992, Aalto Seppo, Karkkilan historia.
- Aaltonen 1945, Aaltonen Esko, Somerniemen historia. Forssa.
- Aaltonen 1958, Aaltonen Esko, Someron historia II. Forssa.
- Ahonen 1961, Ahonen Felix, Kajaanin kaupungin historia III. Kajaani.
- Ahtiainen 1998, Ahtiainen Pekka, Säämingin historia 2. Jyväskylä.
- Ahvenainen 1970, Ahvenainen Jorma, Rovaniemen historia II 1632-1960. Rovaniemi.
- Alamäki 1993, Alamäki Yrjö, Tornionlaakson historia II 1600-luvulta vuoteen 1809. Jyväskylä.
- Alanen 1953, Alanen Aulis J., Ilmajoki vuoden 1809 jälkeen. Vaasa.
- Alanen 1970, Alanen Aulis J., Seinäjoen historia I. Seinäjoki.
- Alifrosti 1999, Alifrosti Kari, Kalannin historia. Jyväskylä.
- Allardt 1935, Allardt Anders, Liljendal sockens historia. Lovisa.
- Anttila 1987, Anttila Olavi, Kangasalan historia III. Kangasala.
- Arajärvi 1959, Arajärvi Kirsti, Lempäälän historia. Tampere.
- Arajärvi 1975, Arajärvi Kirsti, Urjalan historia II. Tampere.
- Autero 1959, Autero Olavi, Johannes. Pieksämäki.
- Back 1994, Back Lars, Karis socken VI 1721-1865. Ekenäs.
- Björn 1991, Björn Ismo, Suur-Ilomantsin historia. Pieksämäki.
- Björn 1994, Björn Ismo, Enon historia 1860-1967. Jyväskylä.
- Blomstedt 1981, Blomstedt Yrjö, Asikkalan historia. Hämeenlinna.
- Brenner 1953, Brenner Alf, Sjundeå sockens historia I. Hangö.
- Brenner 1985, Brenner Alf, Ingå, Fagervik, Degerby II. Karis.
- Castren 1957, Castren Liisa, Lappeenrannan kaupungin historia. Lappeenranta.
- Cederberg 1948, Cederberg A.R., Heinolan kaupungin historia. Tampere.
- Cederlöf 1964, Cederlöf Johannes, Ekenäs stads historia III 1810-1930. Lovisa.
- Cederlöf 1939, Cederlöf Johannes, Lovisa stads historia III 1855-1918. Lovisa.
- Ervasti 1978, Ervasti Seppo, Kuusamon historia I.
- Eskola 1946, Eskola Eino, Kärsämäen seurakunnan historiaa. Oulu.
- Favorin 1983, Favorin Martti, Mäntyharjun historia II. Mikkeli.
- Favorin 1986, Favorin Martti, Siuntion historia.
- Favorin 1992, Favorin Martti, Virolahden historia II. Mikkeli.
- Favorin 2006, Favorin Martti, Kirkkonummi. Jyväskylä.
- Haara 1993, Haara Pekka, Anttolan historia. Jyväskylä.
- Halila 1966, Halila Aimo, Iitin historia. Lahti.
- Harju 1981, Harju Aaro, Ylivieskan kirja.
- Hautala 1951, Hautala Kustaa, Hyvinkään seudun historia 1860-1950. Forssa.
- Hautala 1976, Hautala Kustaa, Oulun kaupungin historia IV 1856-1918. Oulu.
- Hedman 1976, Hedman Ossi, Kemin kaupungin historia 2. Kemi.
- Heervä 1983, Heervä Ismo, Kustavin historia. Uusikaupunki.
- Heikkinen 1975, Heikkinen Antero. Hollolan historia III. Lahti.
- Heino 1979, Heino Ulla, Ahlaisten historia. Pori.
- Heino 1980, Heino Ulla, Nousiaisten historia II. Nousiainen.

- Heinänen 1986, Heinänen Hannu, Simon kirja. Jyväskylä.
- Heinänen 1993, Heinänen Hannu, Sallan historia. Jyväskylä.
- Hellgren 1957, Hellgren Kirsti, Sippolan historia. Myllykoski.
- Hertzen 1987, Von Hertzen Erik, Kiikalan historia. Jyväskylä.
- Hiltunen 1987, Hiltunen Mauno, Oulunsalon historia. Kemi.
- Hiltunen 1990, Hiltunen Mauno, Ranuan historia. Kemi.
- Hinkka 1984, Hinkka Reijo, Halikon historia II. Salo.
- Hoffren 1979, Hoffren Jouko, Riihimäen historia I. Hämeenlinna.
- Hokkanen 1979, Hokkanen Kari, Vanhan Ruoveden historia III:1 Virrat. Saarijärvi.
- Holmberg
- Holsti 1993, Holsti Päivi, Teoksessa Sievin historiaa. Ylivieska.
- Honka-Hallila 1996, Honka-Hallila Helena, Vesilahti 1346-1996. Jyväskylä.
- Hoppu 1953, Hoppu K.W., Koivisto. Vammala.
- Hormia 1939, Hormia Yrjö, Pyhämaan-Pyhärannan 300-vuotisvaiheita. Rauma.
- Hoving 1956, Hoving Victor, Vaasa 1852-1952. Helsinki.
- Hultin 1927, Hultin Herman, Pyhtään pitäjän historia. Helsinki.
- Huovinen 1988, Huovinen Leo, Kiuruvesi 1873-1980. Kiuruvesi.
- Huttunen 1957, Huttunen Veikko, Juvan historia. Pieksämäki.
- Huttunen 1967, Huttunen Veikko, Puumalan historia II. Pieksämäki.
- Huttunen 1974, Huttunen Veikko, Kuusjärven-Outokummun historia. Joensuu.
- Hänninen 1991, Hänninen Helena. Kuoreveden kirja. Jyväskylä.
- Härkönen 1952, Härkönen Pekka, Lumivaara. Lahti.
- Härme 1993, Härme Jussi, Rengon historia. Jyväskylä.
- Ikonen 1966, Ikonen Veli, Jääsken kirja. Helsinki.
- Innamaa 1957, Innanen Kerttu, Kaarinan pitäjän historia IV. Turku.
- Innamaa 1965, Innamaa Kerttu, Naantalın historia III. Turku.
- Innamaa 1968, Innamaa Kerttu, Suur-Ulvilan historia II. Pori.
- Innanen 1973, Innanen Kerttu, Paimion historia. Hämeenlinna.
- Jaakkola 1996, Jaakkola Timo, Eteläinen Längelmäki. Jyväskylä.
- Jokiniemi-Talvisto 2003, Jokiniemi-Talvisto Maritta, Juupajoen historia. Jyväskylä.
- Jokioinen juhlaulkaisu 1931. Jokioinen 1631-1931. Forssa.
- Jokipii 1978, Jokipii Heli, Sumiaisten kirja. Jyväskylä.
- Junkala 1977, Junkala Leevi, Suur-Lohtajan historia II. Kokkola.
- Junnila 1987, Junnula Heikki, Perhonjokilaakson historia. Kokkola.
- Junnila 1995, Junnula Heikki, Saarijärven historia 1865-1985. Saarijärvi.
- Junnila 1999, Junnula Heikki, Alajärven historia. Jyväskylä.
- Jussila 1977, Jussila Osmo, Nummen historia. Vammala.
- Jutikkala 1957, Jutikkala Eino, Turun kaupungin historia 2 1856-1917. Turku.
- Kaasalainen 1987, Kaasalainen Väinö, Sakkolan historiaa II. Toijala.
- Kallenautio 1976, Kallenautio Jorma, Lopen historia I. Tampere.
- Kallio 1940, Kallio V.J., Salon historia. Salo.
- Kallio 2002, Kallio Veikko, Sammatti, Elias Lönnrotin kotipitäjä. Keuruu.
- Kanerva 1967, Kanerva Unto, Messukylän historia II. Tampere.
- Karttunen 1951, Karttunen U., Kiteen seurakunnan historia. Joensuu.
- Kaukolan kotiseutukirja 1953. Lahti.
- Kaukovalta 1943, Kaukovalta K.V., Uudenkaupungin historia. Uusikaupunki.
- Kaukovalta 1950, Kaukovalta K.V., Maarian pitäjän historia III. Turku.
- Kauppinen 1994, Kauppinen Pekka, Pitäjä rajojen mailla. Kitee ja Rääkkylä vuoteen 1870. Jyväskylä.
- Kerkkonen 1976, Kerkkonen Veikko, Janakkalan historia. Helsinki.

- Keränen 1978, Keränen Jorma, Konginkankaan kirja. Jyväskylä.
 Keränen 1988, Keränen Jorma, Hyrynsalmen historia. Jyväskylä.
 Keränen 1986, Keränen Aarne, Teoksessa Varpaisjärvi. Kuopio.
 Keskitalo 1964, Keskitalo Oiva, Hausjärven historia. Hämeenlinna.
 Kilpiö 1955, Kilpiö Tommi, Jaakkima. Lappeenranta.
 Kiuru 1961, Kiuru Paavo, Kivennapa. Pieksämäki.
 Knaapinen 1935, Knaapinen M. A., Piikkiön pitäjä. Turku.
 Koivisto 1962, Koivisto Olavi, Euran, Honkilahden, Kiukaisten historia. Vammala.
 Koivisto 1976, Koivisto Olavi, Laitilan historia II. Vammala.
 Koivuniemi 1994, Koivuniemi Jussi, Nokian ja Pirkkalan historia 1865-1993. Forssa.
 Kojo 1957, Kojo Oiva, Kuolemajärvi. Vammala.
 Kojonen 1963, Kojonen Eero, Alavuden historia I. Jyväskylä.
 Kojonen 1993, Kojonen Eero, Alahärmän historia I. Vaasa.
 Kokkonen 1941, Kokkonen Heikki, Juuan pitäjän historia. Helsinki.
 Koponen 1990, Koponen Jarmo, Kyyjärven kirja. Jyväskylä.
 Kroneld 1987, Kroneld Rolf, Iniö 2. Skärgårdskommuns historia. Åbo.
 Kukkonen 1985, Kukkonen Jukka, Rautalammin kirja. Hämeenlinna.
 Kulha 1965, Kulha Keijo K., Luhangan kirja. Pieksämäki.
 Kulha 1966, Kulha Keijo K., Sysmän pitäjän historia III. Jyväskylä.
 Kulha 1979, Kulha Keijo K., Vanhan Jämsän historia. Jämsä.
 Kumpulainen 1983, Kumpulainen Kalevi, Pielaveden ja Keiteleen historia II. Kiuruvesi.
 Kuokkanen 1966, Kuokkanen Pertti P., Hankasalmen kirja. Pieksämäki.
 Kuokkanen 1983, Kuokkanen Pertti, Laukaan historia III. Jyväskylä.
 Kuokkanen 1993, Kuokkanen Pertti, Toivakan historia. Jyväskylä.
 Kuujo 1971, Kuujo Erkki, Entisajan Mikkeli, Mikkelin kaupungin vaihteita 1838-1917. Mikkel.
 Kuujo 1982, Kuujo Erkki, Viipurin pitäjän historia II. Mänttä.
 Kylmä 1987, Kylmä Jussi, Karttulan kirja. Jyväskylä.
 Kähäri 1953, Kähäri Matti, Metsäpirtti. Turku.
 Könönen 1904, Könönen T., Joensuun kaupunki 1848-1898. Joensuu.
 Laakso 1994, Laakso Veikko, Suur-Loimaan historia II. Loimaa.
 Lackman 1991, Lackman Matti, Raahen tienoon historia III. Jyväskylä.
 Lahti 1975, Lahti Matti J., Espoo maalaispitäjästä suurkauppalaksi. Pieksämäki.
 Lahti 1994, Lahti Markku, Vanhan Korpilahden historia. Jyväskylä.
 Laitinen 1988, Laitinen Erkki, Vanhan Ruoveden historia III:5 1 Kurun historia 1867-1918. Jyväskylä.
 Lappalainen 1961, Lappalainen Pekka, Pieksämäen seudun historia II. Pieksämäki.
 Lappalainen 1964, Lappalainen Jussi T., Pihtiputaan kirja. Pieksämäki.
 Lappalainen 1977, Lappalainen Jussi T., Jyväskylän maalaiskunnan kirja. Jyväskylä.
 Laukkonen 1966, Laukkonen Ilmari, Korttesjärven historia. Seinäjoki.
 Laukkonen 1989, Laukkonen Ilmari, Töysän historia. Vaasa.
 Laurinmäki 1957, Laurinmäki Heikki, Askolan historia I. Porvoo.
 Lehtinen 1984, Lehtinen Erkki, Lapuan historia II. Vaasa.
 Lehtola 2003, Lehtola Veli-Pekka, Inari. Oulu.
 Leppälä 1954, Leppälä Juhani, Sortavalan maalaiskunta. Pieksämäki.
 Lindeqvist 1930, Lindeqvist K.O., Hämeenlinnan kaupungin historia. Hämeenlinna.
 Linkola 1976, Linkola Martti, Konneveden kirja. Kuopio.
 Litzen 1997, Litzen Aulikki, Helsingin maalaiskunnan historia 1865-1945. Jyväskylä.
 Maijala 1987, Maijala Juha, Reisjärven kirja. Jyväskylä.
 Malviniemi 1972, Malviniemi Rauno, Soanlahti synnyinseutumme. Ylivieska.

- Manninen 1962, Manninen Antero, Kangasniemen historia II. Pieksämäki.
- Manninen 1993, Manninen Kirsti, Mäntsälän historia II. Jyväskylä.
- Manninen 1994, Manninen Ari. T., Petäjäveden historia. Jyväskylä.
- Manninen 2003, Manninen Ari. T., Pöytyän historia. Jyväskylä.
- Markkanen 1979, Markkanen Erkki, Hartolan kirja. Pieksämäki.
- Martikainen 1989, Martikainen Heimo, Heinäveden historia II. Joensuu.
- Mielikäinen 1979, Mielikäinen Aila, Hirvensalmen kirja. Mikkeli.
- Montonen 1957, Montonen Paavo, Kanneljärvi. Lohja.
- Murto 1929, Murto T.G., Lappeen pitäjän historia II. Lappeenranta.
- Murto 1939, Murto T.G., Savitaipaleen pitäjän historia. Lappeenranta.
- Musikka 1976, Musikka Matti, Joutsan kirja. Jyväskylä.
- Myllyniemi 1990, Myllyniemi Seppo, Vihdin historia 1800-1918. Jyväskylä.
- Mäkelä 1982, Mäkelä Anneli, Nastolan historia II. Jyväskylä.
- Mäkelä-Alitalo 2000, Mäkelä-Alitalo Anneli, Porvoon kaupungin historia III:1 1809-1878. Porvoo.
- Mäki 1921, Mäki Niilo, Tornio 1621-1921. Oulu.
- Mäntylä 1965, Mäntylä R.A., Raison historia II. Turku.
- Mäntylä 1976, Mäntylä Eero, Hattulan historia. Hämeenlinna.
- Möller 1970, Möller Sylvi, Kokkolan kaupungin historia III. Porvoo.
- Mönkkönen 1983, Mönkkönen Mauri, Multian historia 1866-1975. Saarijärvi.
- Mönkkönen 1988, Mönkkönen Mauri, Vanhan Ruoveden historia III:4 1 Vilppulan ja Pohjaslahden historia 1866-1918. Jyväskylä.
- Mönkkönen 1992, Mönkkönen Mauri, Vanhan Ruoveden historia III:8 1 Mäntän historia 1860-1947. Jyväskylä.
- Nallinmaa-Luoto 1994, Nallinmaa-Luoto Terhi, Kosken Tl historia kivikaudesta vuoteen 1993. Loimaa.
- Nedervetil kommun 1958. Hembygdsbok. Jakobstad.
- Nenonen 1955, Nenonen Väinö, Suistamo. Pieksämäki.
- Niemelä 1989, Niemelä Jari, Punkalaitumen historia 2. Vammala.
- Nissilä 1958, Nissilä Viljo, Viipurin kirja. Pieksämäki.
- Nordenstreng 1975, Nordenstreng Sigurd, Haminan historia II. Mikkeli.
- Nummela 1989, Nummela Ilkka, Kuopion historia 3. Jyväskylä.
- Numminen, Numminen Jaakko, Valikoima Suomen paikallishistoriallista kirjallisuutta.
- Nyberg 1950, Nyberg, Paul, Sibbo sockens historia II 1700-1868. Helsingfors.
- Nygård 1970, Nygård Toivo, Nivalan kirja. Jyväskylä.
- Oja 1952, Oja Aulis, Marttilan pitäjän historia. Forssa.
- Oja 1957, Oja Aulis, Karinaisten historia. Forssa.
- Oja 1958, Oja Aulis, Perttelin historia. Salo.
- Oja 1961, Oja Aulis. Kuusjoen historia. Salo.
- Ojanen 1983, Ojanen Eeva, Tammelan historia II. Forssa.
- Ojanperä 1973, Ojanperä Martti, Haapaveden kirja. Pieksämäki.
- Oksanen 1981, Oksanen Eeva-Liisa, Anjalan historia. Anjala.
- Oksanen 1985, Oksanen Eeva-Liisa, Elimäen historia. Helsinki.
- Paasio 1971, Paasio Seppo, Teuva Pitäjä Etelä-Pohjanmaan Suupohjasta. Vaasa.
- Papunen 1986, Papunen P., Rauman seudun historia III. Rauma.
- Pelkonen 1966, Pelkonen Lauri, Suojärvi II. Pieksämäki.
- Peltonen 1986, Peltonen Martti, Kivijärven kirja.
- Perälä 1951, Perälä Väinö, Vehmaan historia. Turku.
- Perälä 1959, Perälä Väinö, Paattinen 1359-1959. Turku.
- Perälä 1963, Perälä Väinö, Mynämäki. Turku.

- Petelius 1919, Petelius Juhani, Teoksessa Karjalohja I. Helsinki.
- Pietiläinen 1999, Pietiläinen Timo, Kauhavan historia I. Saarijärvi.
- Piilonen 1997, Piilonen Juhani, Sastamalan historia 3 1860-1920. Vammala.
- Pohjannoro 1990, Pohjannoro Lauri, Vanhan Kerimäen historia II.
- Pulkkila 1947, Pulkkila Uuno, Padasjoen historia. Jyväskylä.
- Punntila 1968, Punntila Matti, Vehkalahden pitäjänkirja I. Myllykoski.
- Puramo 1958, Puramo Eino, Käkisalmen historia. Lahti.
- Pänkäläinen 2001, Pänkäläinen Martti, Lammin pitäjän historia II. Jyväskylä.
- Rantatupa 1971, Rantatupa Heikki, Parkanon ja Kihniön kirja. Jyväskylä.
- Rantatupa 1988, Rantatupa Heikki, Alatornion historia. Jyväskylä.
- Rentola 1992, Rentola Kimmo, Karkkilan historia. Jyväskylä.
- Repo 1937, Repo Onni A. A., Jyväskylän kunnan historia. Helsinki.
- Rinta-Tassi 1967, Rinta-Tassi Osmo, Leppävirran kirja. Pieksämäki.
- Rinta-Tassi 2003, Rinta-Tassi Osmo, Kurikan historia II..1 Saarijärvi.
- Rissanen 1927, Rissanen Santeri, Iisalmen entisen pitäjän historia. Kuopio.
- Ritvanen 1971, Ritvanen Oiva, Vesannon historia 1542-1970. Kuopio.
- Roiko-Jokela 1998, Roiko-Jokela Heikki, Karstulan kirja. Jyväskylä.
- Ropponen 1993, Ropponen Jari, Suonenjoen historia. Jyväskylä.
- Ropponen 1997, Ropponen Jari, Joutsenon historia. Jyväskylä.
- Ruismäki 1987, Ruismäki Liisa, Kauhajoen historia. Jyväskylä.
- Runeberg 1955, Runeberg Carl-Michael, Kotkan historia II. Helsinki.
- Ruskeala-Seura 1985, Ruskeala sanoin ja kuvin. Hämeenlinna.
- Ruuth 1950, Ruuth Martti, Teoksessa Helsingin kaupungin historia III:2 Helsinki.
- Ruuth 1981, Ruuth J.W., Viipurin kaupungin historia IV. Lappeenranta.
- Rytkönen 1975, Rytkönen Antti, Kuopion pitäjän kirja. Kuopio.
- Rytkönen 1987, Rytkönen Raili, Säkylän historia II. Jyväskylä.
- Rytkönen 1989, Rytkönen Raili, Suur-Iin historia 1870-1925. Kajaani.
- Räisänen 1959, Räisänen Tauno, Iisalmen historia 1860-1930. Kuopio.
- Saarela 1932, Saarela A. K., Sortavalan maa- ja kaupunkiseurakunnan historia. Sortavala.
- Saarenheimo 1932, Saarenheimo Mikko, Kerimäen pitäjän historia 1632-1932. Savonlinna.
- Saarenheimo 1963, Saarenheimo Mikko, Savonlinnan kaupungin historia II 1812-1875. Savonlinna.
- Saarinen 1972, Saarinen Juhani, Porin kaupungin historia III. Kokemäki.
- Saloheimo 1959, Saloheimo A., Rautalammin historia. Pieksämäki.
- Saloheimo 1953, Saloheimo Veijo, Nurmeksen historia. Kuopio.
- Saloheimo 1963, Saloheimo Veijo A., Pälkjärvi. Pieksämäki.
- Salokannel Akseli, Vanajan kirja II. Vanaja.
- Salokas 1937, Salokas Eino, Liperin pitäjän historia II. Helsinki.
- Salomaa 1983, Salomaa Tapani, Vieremän kirja. Saarijärvi.
- Santavuori 1961, Santavuori Martti, Merikarvian historia. Vammala.
- Sarkanen 1952, Sarkanen Jaakko, Muolaa ja Äyräpää 1870-1944. Helsinki.
- Selin 1982, Selin Rauno, Sääksmäen pitäjän historia II. Valkeakoski.
- Selin 1995, Selin Rauno, Suur-Tuusulan historia III 1809-1924. Helsinki.
- Seppä 1952, Seppä Väinö, Säkkijärvi kautta aikojen. Helsinki.
- Seppänen 1953, Seppänen Unto, Valkjärvi- pitäjä kohtaloitten kannaksella. Lahti.
- Simonen 1951, Simonen Seppo, Antrea. Helsinki.
- Sinisalo 1984, Sinisalo Hannu, Pylkönmäki yhteisön synty ja muutos. Jyväskylä.
- Sinisalo 1993, Sinisalo Hannu, Uurainen. Jyväskylä.
- Siren 1989, Siren Olle, Pernå sockens historia III. Lovisa.
- Siren 1995, Siren Olle, Lovisa stads historia 1745-1995. Lovisa.

- Sirkiä 1955, Sirkiä K., Uusikirkko. Vammala.
- Sjöblom 1911, Sjöblom W., Mariehamns stads historia I-II. Mariehamn.
- Sjöblom 1915, Sjöblom W., Kristinestads historia. Kristinestad.
- Soikkanen 1967, Soikkanen Hannu, Varkauden historia. Jyväskylä.
- Soininen 1954, Soininen Arvo M., Rantasalmen historia. Pieksämäki.
- Sormunen 1974, Sormunen Irja, Nurmijärven pitäjän historia III. Vammala.
- Suistoranta 1985, Suistoranta Kari, Paraisten historia. Turku.
- Suistoranta 1988, Suistoranta Kari, Liedon historia 2. Turku.
- Suvanto 1954, Suvanto Pekka, Akaan historia II. Vammala.
- Suvanto 1965, Suvanto Seppo, Kuhmoisten historia. Lahti.
- Syrjö 1976, Syrjö Veli-Matti, Orimattilan historia II. Lahti.
- Säräisniemen pitäjän vaihteita. 1954. Helsinki.
- Söderhjelm 1914, Söderhjelm Alma, Jakobstads historia III. Helsingfors.
- Talka 1997, Talka Anu, Imatran kirja. Jyväskylä.
- Talka 2005, Talka Anu, Lappeenrannan historia 1812-1917. Lappeenranta.
- Talvi 1984, Talvi Veikko, Kouvolan historia II. Kouvola.
- Tegengren 1943, Tegengren Helmer, Kronoby sockens historia. Kronoby.
- Tiainen 1970, Tiainen Jorma, Sortavalan kaupungin historia. Jyväskylä.
- Tohmajärven Seurakunta 1956, Tohmajärvi. Pieksämäki.
- Toiviainen 1994, Toiviainen Hillevi, Kokkolan kaupungin historia IV. Vaasa.
- Tommila 1972, Tommila Päiviö, Jyväskylän kaupungin historia 1837-1965 I. Jyväskylä.
- Tuomi 1984, Tuomi Maija-Liisa, Suur-Liperin historia. Joensuu.
- Tuominen 1977, Tuominen Ritva, Eräjärven kunnan vaihteita 1870-1972. Orivesi.
- Turunen 1986, Turunen Harri, Oulaisten historia. Oulainen.
- Turunen 1993, Turunen Harri. Kälviän ja Ullavan kirja. Jyväskylä.
- Tuulasvaara 1960, Tuulasvaara Jaakko, Suur-Kalajoen historia II. Kokkola.
- Tyrkkö 1967, Tyrkkö Martti, Ylöjärven historiaa 1866-1965. Tampere.
- Uukuniemi. 1970.
- Vahe 1991, Vahe Juha. Maskun historia II. Turku.
- Vainio 1960, Vainio V.H., Kurkijoen historia IV. Pieksämäki.
- Vesanen 1994, Vesanen Pentti, Vanhan Ruoveden historia III: 7 1 Ruoveden historia 1865-1939. Jyväskylä.
- Viertola 1988, Viertola Juhani, Vanhan Ruoveden historia III:6 1 Ähtärin historia 1865-1918. Jyväskylä.
- Vihola 1983, Vihola Teppo, Vanhan Ruoveden historia III:3 1 Keuruun ja Pihlajaveden historia 1860-1917. Keuruu.
- Vihola 1985, Vihola Teppo, Haapajärven kirja. Jyväskylä.
- Vihola 1992, Vihola Teppo, Mikkelin maalaiskunnan kirja. Jyväskylä.
- Viikki 1989, Viikki Raimo, Suur-Huittisten historia III 1. Jyväskylä.
- Viljanto 1952, Viljanto Anni, Salmi. Pieksämäki.
- Vilkuna 1981, Vilkuna Janne, Leivonmäen kirja. Saarijärvi.
- Vilmusenaho 1984, Vilmusenaho Risto, Siikajokilaakson historia II 1860-1960. Oulu.
- Vilksa 1952, Vilksa M., Parikkalan historia I osa. Lappeenranta.
- Voionmaa 1932, Voionmaa Väinö, Tampereen historia III. Tampere.
- Vuorela 1958, Vuorela Toivo, Jalasjärven kirja. Vaasa.
- Wichmann 1920, Wichmann V.K.E., Nykarleby stad 1620-1920. Helsingfors.
- Wiika 1950, Wiika Impi, Pyhäjärvi Vpl. Turku.
- Wilmi 1985, Wilmi Jorma, Puolangan kirja. Jyväskylä.
- Wilmi 1991, Wilmi Jorma, Äänekosken-Suolahden historiaa. Pieksämäki.
- Wilmi 1997, Wilmi Jorma, Sotkamon historia. Jyväskylä.

- Wilmi 1999, Wilmi Jorma, Heinolan pitäjän historia II. Pieksämäki.
- Wilmi 2003, Wilmi Jorma, Kuhmon historia. Keuruu.
- Wirilander 1994, Wirilander Hannele, Ristiinan historia II. Pieksämäki.
- Ylönen 1954, Ylönen Aulikki, Kirvun kirja. Helsinki.
- Åkerblom 1963, Åkerblom Bror, Vörå sockens historia II. Vasa.
- Åkerblom 1968, Åkerblom Bror, Maxmo sockens historia. Vasa.
- Åkerblom 1971, Åkerblom Bror, Oravais sockens historia. Vasa.
- Åkerblom 1975, Åkerblom Bror, Sideby sockens historia. Vasa.
- Åkerblom 1976, Åkerblom Bror, Tjöck kommuns historia. Vasa.
- Åkerblom 1947, Åkerblom K.V., Övermarks historia. Vasa.
- Åkerblom 1950, Åkerblom K.V., Pedersöre storsockens historia II. Jakobstad.
- Åkerblom 1952, Åkerblom K.V., Lappfjärds historia 1938-1952. Vasa.
- Åkerblom 1956, Åkerblom K.V., Korsholms historia II. Vasa.
- Åkerblom 1994, Åkerblom K. V., Pörtom historia. Vasa.
- Grue-Sörensen 1961, Grue-Sörensen K., Kasvatuksen historia II. Wsoy. Porvoo.
- Haapala 2006, Haapala Pertti, Nouseva maakunta. Satakunnan historia VII (1870-1939). Satakuntaliitto. Pori.
- Halila 1969, Halila, Aimo, Teoksessa Hämeen historia 4 1. toim. Eino Jutikkala. Arvi A. Karisto Oy. Hämeenlinna.
- Halila 1949, Halila, Aimo, Suomen kansakoululaitoksen historia 1-3 osa. Uuden Auran Osa-
keyhtiön Kirjapaino. Turku.
- Heikinmäki 1988, Heikinmäki, Maija-Liisa, Etelä-Pohjanmaan historia V. Vaasa Oy Kirja-
paino. Vaasa.
- Heikkinen 1986, Heikkinen Antero, Kainuun historia III. Kajaani.
- Heinonen 1997, Heinonen Jouko, Päijät-Häme I. Jyväskylä.
- Helppolainen 1957, Helppolainen Pirkko, Kansakouluaatteen vastaanotto Pohjois-Hämeen
alueella. Suomen historian pro gradu-tutkimus Helsingin yliopistossa.
- Heporauta 1945, Heporauta F.A., Suomen kansakoululaitoksen historia. 2. painos. Helsinki.
- Hietala 1982, Hietala Marjatta, Karjalan koulut-avain Eurooppaan. Teoksessa Karjala 3.
Toim. Yrjö-Pekka Mäkinen. Hämeenlinna.
- Isosaari 1973, Isosaari Jussi, Suomen koululaitoksen rakenne ja kehitys. Otava. Keuruu.
- Jutikkala 1958, Jutikkala Eino, Suomen talonpojan historia. Helsinki.
- Katajala 2006, Katajala Kimmo, Maakunnan synty. Pohjois-Karjalan historia 1809-1939. Ka-
risto Oy. Hämeenlinna.
- Kaukovalta 1931, Kaukovalta K.V., Hämeen läänin historia II. Arvi A. Karisto Oy. Tampere.
- Kerkkonen 1923, Kerkkonen, Kaarlo, Kansakoulukäsikirja lisäyksineen. WSOY. Porvoo.
- Lassila 2001, Lassila Juhani, Lapin koulutushistoria- Kirkollinen alkuopetus, kansa-, perus- ja
oppikoulut, osa 2. Oulun yliopiston pro-gradu. Oulu.
- Lipponen 2006, Lipponen Päivi, Kansakouluhanke valtion, kunnan ja kyläyhteisöjen vallan-
jaon haasteena. Kansakoulujen perustaminen Kuopion maalaiskunnassa vuoteen 1907 men-
nessä. Helsingin yliopiston väitöskirja. Helsinki.
- Livola 1951, Livola Unto, Miten kansakoulu otettiin vastaan Varsinais-Suomen maaseudulla.
Polytypos. Turun Hist.Ark.XI.
- Mönkkönen 1988, Mönkkönen, Mauri, Sivistyselämä. Teoksessa Keski-Suomen historia 2.
Toim. Mauno Jokipii. Gummerus. Jyväskylä.
- Nygård 1983, Nygård Toivo, Järviseudun historia II. Vaasa.
- Nykvist 1979, Nykvist Nils Erik, Teoksessa Svenska Österbottens historia II. Toim. Svenska
Österbottens landskapsförbund. Vasa.
- Peltonen 1992, Peltonen, Matti, Matala katse. Tammer-Paino Oy. Tampere.

Soikkanen 1966, Soikkanen, Hannu, Maalaiskuntien itsehallinnon historia. Maalaiskuntien Liiton Kirjapaino. Helsinki.

Uno Cygnaeuksen kirjoitukset Suomen kansakoulun perustamisesta ja järjestämisestä. Raittiuskansan Kirjapaino. 1910. Helsinki.